

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

**SEYYİD ABDULHÂKİM EL-HÜSEYNİ MEDRESESİNİN
ARAPÇA EĞİTİM MATERYALLERİ VE METOTLARI
AÇISINDAN İNCELENMESİ
(RAŞİDİYYE MERHALESİ ÖRNEĞİ)**

İsa ALDENİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN

Bingöl - 2023

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATİ BİLİM DALI

SEYYİD ABDULHÂKİM EL-HÜSEYNİ MEDRESESİNİN
ARAPÇA EĞİTİM MATERYALLERİ VE METOTLARI
AÇISINDAN İNCELENMESİ
(RAŞİDİYYE MERHALESİ ÖRNEĞİ)

İsa ALDENİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN

Bingöl - 2023

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VII
ABSTRACT	VII
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	X
KISALTMALAR.....	XI

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu.....	1
1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.3. Çalışmanın Metodu.....	3
1.4. Seyyid Abdulhakim el-Hüseyni.....	4
1.5. Seyyid Abdulhâkim el-Hüseyni Medresesi	6
1.5.1. Medresenin Tarihçesi.....	8
1.5.2. Eğitim Anlayışı.....	9
1.5.3. Medrese Merhaleleri.....	10
1.5.3.1. Hazırlık Kursu	11
1.5.3.2. Bakiyye Merhalesi	12
2.5.3. Raşidiyye Merhalesi	13
1.6.4. Fiziki Yapısı.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

RAŞİDİYYE MERHALESİNDE ARAPÇA EĞİTİM MATERYALLERİ

1.1. Raşidiyye Merhalesinde Okutulan İlim Dalları.....	18
1.2. Kitaplar	21
1.2.1. Birinci Sınıf Kitapları	22
1.2.1.1. el-Kâfiye ve el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye (Molla Cami) şerhi	22
1.2.1.2. Îsâgücî ve Muğni't-Tullab şerhi	25
1.2.1.3. Manzûmâtü'z-Zemzemî ve Nehcü't-Teysîr	27
1.2.1.4. Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker.....	29
1.2.1.5. Cevheretü't-Tevhîd ve Tuḥfetü'l-Mürîd Şerhi	31
1.2.1.6. er-Risâletü'l-Kuşeyriyye.....	34
1.2.2. İkinci Sınıf Kitapları	36
1.2.2.1. er-Risâletü'l-Vaz'iyye ve es-Semerḳandiyye Şerhi.....	36

1.2.2.2. el-Ferîde ve Şerhu'l-‘Îsâm ‘ale'l-Ferîde.....	38
1.2.2.3. Âdâbu'l-Bağ ve'l-Münâzara	41
1.2.2.4. er-Risâletü's-şemsiyye ve Tahîrîrû'l-kavâ'idi'l-mantıkiyye şerhi	42
1.2.2.5. er-Risâletü'l-Velediyye ve Şerhu 'Abdulvehhab	45
1.2.2.6. el-Veciz fi Uşuli't-Teşrî'i'l- İslâmî	47
1.2.2.7. el-Mucez fi Uşûli'l-Fıkıf	49
1.2.2.8. Menârü'l-Envâr ve İfâdatü'l-Envâr Şerhi.....	50
1.2.2.9. Minhâcü'l-Vüşûl ilâ 'İlmi'l-Uşûl	53
1.2.2.10. el-Mağûlâtü'l-‘Aşere beyne'l-Felâsife ve'l-Mütekellimîn	55
1.2.2.11. Bidâyetü'l-Mübtedî ve'l-Hidâye Şerhi	56
1.2.2.12. Fetḥu'l-Mu‘în bi-Şerḥi Kurreti'l-‘Ayn	57
1.2.3. Üçüncü Sınıf Kitapları	59
1.2.3.1. Durûsu'l-belâğa	59
1.2.3.2. Muḥtaşarü'l-Me‘ânî'	61
1.2.3.3. Şerḥul-‘Aḳaid ve ‘Aḳā'idü'n-Nesefî Metni	63
1.2.3.4. Minhâcü't-Tâlibîn.....	65
1.2.3.5. Tefsîrû'l-Celâleyn.....	66
1.2.4. Dördüncü Sınıf Kitapları	68
1.2.4.1. Cem‘u'l-Cevâmi‘ Metni ve el-Bedrü't-Tâli‘ fî Halli Cem‘ü'l-Cevâmi‘ Şerhi.....	69
1.2.4.2. et-Tecrîdü's-Şarîḥ li-Eḥâdîsi'l-Câmi‘i's-Şaḥîḥ	72
1.2.4.3. Şerhu'l-Manzûmetü'r-Raḥbiyye.....	73
1.3. Bilgisayar ve Projeksiyon	75
1.4. Yazı Tahtası	76
1.5. Talim Odası	76
1.6. Kütüphane.....	76
1.7. Panolar ve Dijital Ekranlar	78
1.8. Materyal Geliştirme	79
1.9. Diğer Medreselerden Farkı	81

İKİNCİ BÖLÜM

RAŞİDİYYE MERHALESİNDE ARAPÇA EĞİTİM METOTLARI

2.1. Derslerin Genel İşlenişi	84
2.2. Metin / Ezber	87
2.3. Mefhum.....	90
2.4. Bahis ve Risale	93
2.5. Mütalaa	96
2.6. Müzakere	99
2.7. Ölçme ve Değerlendirme	101
2.8. Bilgi Yarışmaları	106
2.9. Seminer ve Konferanslar	107
2.10. Talebe Faaliyet Grupları	108
2.11. Uygulamalı eğitim	112
2.12. Açık Öğretim ve Uzaktan Eğitim	113
2.13. İcâzet.....	115
2.14. Diğer Medreselerden Farkı	116
SONUÇ	115
KAYNAKLAR.....	120
EKLER	127
EK-1: Hazırlık Merhalesi Müfredatı	127
EK-2: Bakiyye Merhalesi Müfredatı	128
EK-3: Raşidiyye Merhalesi (Eski 2013-2022) Müfredatı	129
EK-4: Raşidiyye Merhalesi (Yeni-2023) Müfredatı.....	126
EK-5: Raşidiyye Merhalesi Günlük Programı.....	131
EK-6 Medresenin Resimleri	132

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi’nin Arapça Eğitim Materyalleri ve Metotları Açısından İncelenmesi (Raşidiyye Merhalesi Örneği)*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar yer alan süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu ifade etmek isterim. Tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / 07 / 2023

İsa ALDENİZ

İmza

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İsa ALDENİZ tarafından hazırlanan **SEYYİD ABDULHÂKİM EL-HÜSEYNİ MEDRESESİNİN ARAPÇA EĞİTİM MATERYALLERİ VE METOTLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ (RAŞİDİYYE MERHALESİ ÖRNEĞİ)** başlıklı bu çalışma, 22.06.2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliğiyle/oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Arap Dili ve Belagati** Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan/Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN	İmza:	Aslı ıslak imzalıdır
Üye	: Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN	İmza:	Aslı ıslak imzalıdır
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ	İmza:	Aslı ıslak imzalıdır

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/..../
2023 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Zahir ERTEKİN

Enstitü Müdürü
Aslı ıslak imzalıdır

ÖNSÖZ

Arap dili, tarih boyunca söz ve yazıyla aktardığı bilim, kültür ve medeniyet açısından; günümüzde ise birçok ülkenin resmi dili olup çok konuşanı olması yönüyle dünya dilleri arasında önemli bir yere sahiptir. Arap dili İslam dinin zuhuru ile önemli bir boyut kazanmıştır. İslam dininin ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ile Sünnetin Arapça olması Müslüman âlimleri Arap dilini incelemeye, araştırmaya, kurallarını belirlemeye ve yazmaya sevk etmiştir. İslam tarihi boyunca Arap dil eğitimi medreslerde devam etti. Son asırda zayıflayan medreseler günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bu çalışmamızda eğitim hayatına devam eden, Adıyaman-Menzil'de bulunan Güney Doğu Anadolu Medreselerinden Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi konu edildi.

Bu çalışma bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmektedir. Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı, önemi, metodu, Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî'nin kısaca hayatı, medresenin tarihçesi, eğitim anlayışı, merhaleleri ve fiziki yapısı anlatıldı. Birinci bölümde Arapça eğitiminde kullanılan kitap, tahta, bilgisayar gibi materyaller detaylı bir şekilde incelendi. İkinci bölümde Arapça eğitiminde kullanılan takrir, müzakere, mütalaa, mefhum, ezber gibi metotlar incelendi. Sonuç kısmında medresenin Arapça eğitiminde kendine özgü geliştirdiği mefhum, bahis-risale, ölçme-değerlendirme metotları ve materyal-müfredat geliştirme gibi olumlu yönleri yanında aruz ve Arapça'yı akıcı konuşamama gibi eksik kaldığı hususlar belirtilmeye çalışıldı.

Çalışma boyunca bana rehberlik eden değerli Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN hocama, çalışma sürecinde bana her türlü imkânı ve yardımı sağlayan Külliye-Medrese Müdürü Ömer Faruk ÇELİK'e, Raşidiyye Merhalesi Sorumlusu Mustafa ÇAĞLAR'a, Hazırlık Kursu Sorumlusu Melih ERDEMİR'e, Medrese Müderrislerinden Yusuf ATLI'a, Yücel BAŞTÜRK'e ve bana yardımcı dokunan, isimlerini zikredemediğim birçok değerli hoca ve talebeye teşekkürlerimi sunarım.

İsa ALDENİZ

Bingöl - 2023

ÖZET

Tezin Başlığı	SEYYİD ABDULHÂKİM EL-HÜSEYNÎ MEDRESESİNİN ARAPÇA EĞİTİM MATERYALLERİ VE METOTLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ (RAŞİDİYYE MERHALESİ ÖRNEĞİ)
Tezin Yazarı:	İsa ALDENİZ
Danışman:	Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN
Ana Bilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı:	Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı
Kabul Tarihi:	
Sayfa Sayısı:	
Arap dilinin öğretildiği müesseselerin başında medreseler gelir. Tarih boyunca talebelere Arap dili eğitimini yoğun bir şekilde veren Medreseler, temel düzeyde Arapçayı konuşabilme, konuşulanları anlayabilme, yazabilme ve İslam'ın ana kaynakları olan Kur'an-ı Kerim'i, Hadisleri ve bunları açıklayan tefsir kitaplarını, hadis şerhlerini, fıkıh, siyer, tasavvuf ve tarih kitaplarını okuyup anlayabilme, açıklayabilme ve yorumlayabilme yeteneği kazandırmaktadır. Bu bakımdan günümüzde de varlığını sürdüren medrese eğitim sisteminin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu tez çalışmasında günümüzde eğitim faaliyetlerini sürdüren, Adıyaman, Kâhta, Menzil köyünde bulunan Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin Raşidiyye merhalesi konu edinildi. Medresenin kurucusu Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî'nin kısaca hayatı, medresenin tarihçesi, eğitim anlayışı, merhaleleri ve fiziki yapısı anlatıldı. Arapça eğitiminde kullanılan kitap, tahta, bilgisayar gibi materyaller; takrir, müzakere, mütalaa, mefhum, ezber gibi metotlar detaylı bir şekilde incelendi. Medresenin kadim usul ile asrın getirdiği teknolojik imkanları birleştirip kendine özgü bir eğitim metot ve materyalleri geliştirmeye çalıştığı görüldü. Bu olumlu yönleri yanında aruz ve Arapça'yı akıcı konuşamama gibi eksik kaldığı hususlar belirtilmeye çalışıldı.	
Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Medrese, Menzil, Raşidiyye, Seyyid Abdülhâkim el-Hüseynî.	

ABSTRACT

Thesis Title	INVESTIGATION OF SAYYİD ABDULHAKİM EL-HÜSEYNİ MADRASA IN TERMS OF ARABİC EDUCATION MATERIALS AND METHODS (RASHİDİYYA STAGE EXAMPLE)
Author of the Thesis	İsa ALDENİZ
Advisor	Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN
Department of Science	Basic Islamic sciences
Science	Department of Arabic Language and Rhetoric
Acceptance Date	
Number of pages	
Madrasas hold a prominent position among educational institutions where the Arabic language is taught. Throughout history, madrasas have provided intensive Arabic language education to students, equipping them with the ability to speak, understand, write, and comprehend the fundamental aspects of Arabic, as well as read and interpret the Quran, Hadiths, tafsir books, hadith commentaries, fiqh, siyar, tasawwuf, and history books that serve as the primary sources of Islam. Therefore, the examination of the existing madrasa education system that is being practiced today holds significant importance. This dissertation focuses on the Rashidiyya stage of Seyyid Abdulhakim el-Huseyni Madrasa, located in Menzil village, Kahta, Adiyaman, which is currently engaged in educational activities. The founder of the madrasa, Seyyid Abdulhakim el-Huseyni, is briefly introduced, followed by a discussion on the history of the madrasa, its educational approach, stages, and physical structure. The study also examines the materials used in Arabic education such as books, blackboards, and computers, as well as the methods employed, including in-class affirmation, discussions, reviews, concept analysis and memorization. It is observed that the madrasa combines its timeless education principles with the technological advancements of the era and strives to develop its own unique educational methods and materials. While highlighting the positive	

aspects, the study also addresses areas that need improvement, such as the lack of fluency in Arabic speaking and the challenges in mastering the rhythmic structure of Arabic poetry (arud).

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Madrasa, Menzil, Rashidiyya, Seyyid Abdulhakim el-Huseyni.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Bu çalışmada aşağıdaki transkripsiyon sistemi uygulanmıştır:

Sessizler

Arap Alfabeti	ء	ث	ح	خ	ذ	ص	ض	ط	ظ	ع	غ	ق
Büyük Harf	'	Ṣ	Ḥ	Ḫ	Ẓ	Ṣ	Ẓ	Ṭ	Ẓ	'	Ġ	Q
Büyük Harf	'	ṣ	ḥ	ḫ	ẓ	ṣ	ẓ, ḍ	ṭ	ẓ	'	ġ	q

Uzun Sesliler

Arap Alfabeti	ال	اَ	اُ	اِ	اِي	و	ي
Türkçe	el-	e/a	u/ü	ı/i	â/ā	û/ū	î/ī

Transkripsiyon açısından şu hususlar esas alınmıştır:

- Harf-i ta'rifle gelen kelimelerin başındaki şemsî (*er-Risâletü 'ş-Şemsiyye*) ve kamerî (*Âdâbü 'l-Bahş ve 'l-Münâzara*) harflerin okunuşu belirtilmiştir.
- Harf-i ta'rifler cümle başında olsa dahi küçük yazılmıştır. (*el-Ferîde / er-Risâletü 's-Semerḳandiyye*)
- Terkip halinde bulunan ifadelerde (kitap adı, şahıs adı vb.) vasıl gerektiğinde telaffuz esas alınmıştır. *el-Câmi 'u'ş-şagîr* gibi.
- Mürekkeb isimler bitişik yazılmıştır. Abdülhakim, Burhâneddin gibi.
- Sarf, nahiv, usul, mübtedâ, haber, fâil, zamir, Kahire vb. dilimizde kullanılan ve anlaşılmasında güçlük çekilmeyen ilim adları, ilmî terimler, ülke, şehir ve şahıs isimlerinde transkripsiyon uygulanmamıştır.
- Arapça kitap isimlerinde sadece ilk harf ve özel isimler büyük harf olması esas alınmıştır.

KISALTMALAR

b.	Bin, İbn
bkz.	Bakınız
cc.	Celle Celâluhû
<i>DİA</i>	<i>Diyanet İslam Ansiklopedisi</i>
DÜG	Dersin Üzerinden Geçme
ed.	Editör
H.z.	Hazreti
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi vesellem
TFG	Talebe Faaliyet Grupları
Thk.	Tahkik Eden
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

İslâm toplumunun temel taşı sayılan, birçok, âlim, devlet adamı, bilim ve fikir insanı yetiştiren, birçok bilimin doğup geliştiği, modern eğitimin, bilim ve teknolojilerin temelini oluşturan, Yemen'den Kafkasya'ya Hindistan'dan Endülüs'e kadar geniş bir coğrafyaya yayılan medreselerin son birkaç yüzyılda yok olmaya yüz tuttuğu bir dönemden sonra, son yıllarda tekrar canlandığı görülmektedir. Özellikle Türkiye'de son on beş-yirmi yılda medreselerde bir canlanma ve yenilenme hareketi görülmektedir. Son dönemlerde canlanan medreselerden biri de Adıyaman ilinin Kâhta ilçesine bağlı Menzil köyünde bulunan Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'dir. Bu çalışmada Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde bulunan Raşidiyye merhalesinde Arapça eğitiminde kullanılan materyaller ve uygulanan metotlar konu edilmiştir.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Kadim tarihinden aldığı güç ile toplum içerisinde önemli bir misyon yüklenen medreselerin eğitim dili Arapça'dır. Zira medreseler kökleri itibari ile İslâm din eğitimi amaçlamaktadır. İslâm dininin ana kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm, hadis ve bunları açıklayan kaynaklar Arapça'dır. Bir talebenin bunları okuyup anlayabilmesi ve başkalarına aktarabilmesi için Arap dilini iyi bilmesi gerekir. Bundan dolayı medresede Arap dili ile ilgili sarf, nahiv ve belâgat gibi birçok ilim okutulmaktadır.

Medresenin tarihi Hz. Muhammed'in (s.a.v) Mekke'de Dârülerkam'da Kur'ân-ı Kerîm ve dinî eğitim vermesine dayandığı kabul edilmektedir. Medine'de Mescid-i Nebvî'nin arka kısmında bulunan ve Suffe olarak isimlendirilen yerde din eğitimi devam etmiştir.¹ Suffe daha sonra kurulacak ve medreselerin iâşe giderlerini karşılayacak olan vakıfların kurulmasına ve yatılı eğitime örnek teşkil etmiştir. Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk Nizâmiye medreselerini kurana kadar din eğitimi mescidlerde, evlerde ve küttâb adı verilen mekteplerde devam etmiştir. Nizâmiye medreselerinin kurulması ile medrese kurumsal bir hüviyet kazanmıştır.² Arapça ve din ilimleri yanında tıp, matematik, felsefe, mantık, mühendislik, astronomi gibi beşerî

¹ Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiyye Medreseleri* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017), 72.

² Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiyye Medreseleri*, 72.

ve kevnî ilimlerin okutulduğu medreseler Osmanlı Devleti'nde de varlığını ve gelişimini sürdürmüştür. Ancak 16. asırdan sonra medreseler duraklama ve gerileme dönemine girmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde Tanzimat Fermanı ile başlayan ıslahat çalışmaları medreseyi de etkilemiştir. Daha sonraları medresenin ıslahı ve geliştirilmesi için önemli programlar hazırlanmıştır. Hazırlanan programların bir kısmı kısa bir süre uygulanmış ise de Osmanlı'nın yıkılması ve ardından medreselerin kapatılması ile hazırlanan programlar meyvesini verememiştir. Medreseler 1924'te Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu sonrası resmî olarak kapatılsa da fiilî olarak varlıklarını zor şartlar altında sürdürmüştür. Bireysel gayretlerle yirmi-otuz kişilik talebe sayısı ile devlet etkisinin az olduğu ücra yerlerde faaliyetlerine devam etmiştir. Resmî bir statüsü olmayan ve gayri resmî sayılan medreseler ücra yerlerde olmaları nedeni ile birçok yönden olumsuz etkilenmiştir. Islah edilme imkânı bulamayan Osmanlı'nın bakiyesi olan medreselerin İslâm âlemi ile irtibatı kopmuş, ilmî gelişmelerden ve kütüphanelerden uzak kalmıştır. Rejimin baskısı, denetimin olmaması, sosyal ve ekonomik imkânların kısıtlı olması da medrese eğitimini zayıflatmıştır. Hatta Osmanlı medreselerinde okutulan birçok kitaptan feragat edilmiştir. Bazı kitaplar tamamen unutulmasın diye teberrüken kitabın sadece başı okutulmuştur. Daha sonraları 28 Şubat sürecinde medreselere olan baskı artmıştır. Ancak kapatılması üzerinden yaklaşık yüz yıl geçmesine rağmen toplum, medreselere sahip çıkmış ve ayakta kalabilmiştir. Bu durumu göz ardı edemeyen muhafazakâr hükümet medreselere olan baskıyı azaltmıştır. Medreselere olan baskının azalması ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile son on-on beş yıldır birçok medrese eksikliklerinin farkına varmıştır. Yüz yıl önce denenen ıslahat çalışmaları tekrar canlanmıştır. Diyarbakır'da Suffe Medresesi,³ Sivas'ta Arıfan Medresesi⁴ ve Merkezi Samsun'da bulunan İFAM'ın⁵ çalışmaları bu yeniliklere örnek olarak gösterilebilir. Medrese ile ilgili yapılan önemli bir ıslahat çalışması da Menzil tarafından gerçekleştirilmiştir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseyinî Medresesi 2004 tarihi itibarı ile medresenin eğitim, sosyal, fizikî ve ekonomik açıdan ıslahı ve geliştirilmesine yönelik birçok

³ (Tayyip Elçi, Kişisel Görüşme, Ocak 2019)

⁴ Hüseyin Kasım Koca, *Cumhuriyet Dönemi Medrese Eğitimi (Sivas Arıfan Medresesi Örneği)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

⁵ İFAM, "Kadim Usûl Hakkında" (02 Aralık 2022).

çalışma yapmıştır. Medresenin ihtiyacını karşılayabilecek yapılar ve sosyal imkânlar yanında eğitim alanında da ciddi anlamda yenilikler yapılmıştır. Yapılan yenilikler, medresenin yapısını değiştiren merhale, sınıf ve grup sistemine geçilmesi ve bu sisteme uygun materyal ve metotların geliştirilmesidir. Materyal alanında, müfredatın farklı tarihlerde geliştirilmesi, bilgisayar ve akıllı projeksiyon kullanımı, pano ve dijital ekranların kullanımı, kütüphane ve fıkıh talim odasının oluşturulması ve kullanılması yapılan yenilikler arasında sayılabilir. Metot açısından yapılan yenilikler ise mefhum uygulaması, bahis ve risale çalışması, bilgi yarışması, seminer ve konferanslar, talebe faaliyet grupları, uygulamalı eğitim ve kendine özgü ölçme ve değerlendirme sistemi sayılabilir. Köklü bir geçmişe sahip olan Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin medreseler hakkında yapılan birçok eleştiriye dikkate alarak durumunu gözden geçirmesi, bu anlamda kendini geliştirerek yenilemesi ve dolayısıyla Arap dili eğitiminde yaptıkları yeniliklerin incelenmesi hususlarının önemli olduğunu düşünüyoruz.

1.3. Çalışmanın Metodu

Bu çalışma, medresenin belge, doküman ve eğitim materyallerini inceleme, gözlemlleme ve mülakata dayalı bir saha araştırmasıdır. Bu araştırma yapılırken Medreseler hakkında ve inceleyeceğimiz materyaller ile ilgili daha önce yazılmış tez, makale ve ansiklopedi maddelerinden yararlanılmıştır. Konumuz Arapça eğitimi olmasıyla beraber; medresede kullanılan ders materyallerinin tamamının Arapça olması, derslerin birbirini destekleyip tamamlaması nedeni ile ağırlık Arapça olmak üzere tüm ders materyalleri incelenecektir. Böylece medrese eğitimi bir bütün olarak sunularak Arapça eğitiminin daha iyi kavranması hedeflenmektedir.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî'nin kısaca hayatı, Medresenin tarihçesi, eğitim anlayışı, merhaleleri ve fiziki yapısı anlatılacaktır. Birinci bölümde Medresenin Raşidiyye merhalesi Arapça eğitiminde kullanılan materyaller incelenecektir. İkinci bölümde ise Raşidiyye merhalesinde Arapça eğitiminde kullanılan metotlar incelenecektir.

1.4. Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî 1902 (1320) yılında Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Kermat köyünde doğdu. Babası Seyyid Muhammed'dir.⁶ Seyyid Abdülhakim Hz. Muhammed'in (s.a.v) torunu Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği için Seyyid ve Hüseynî, ailesi aslen Bilvânîslî oldukları için Gavs-ı Bilvânîsî ve Kasrik'te uzun yıllar irşad faaliyetlerinde bulunduğu için de Gavs-ı Kasrevî lakaplarıyla anılır.⁷ Daha iki yaşında iken babasının imamlık ve müderrislik görevi nedeniyle Siyânüs (Gümüшкаş) köyüne taşınmışlardır. Babası bu vazifesinin altıncı yılında vefat edince sekiz yaşında olan Seyyid Abdülhakim'in terbiyesini dedesi Seyyid Maruf üstlenmiştir.

Babasının yanında Kur'an-ı Kerîm'i öğrenen Seyyid Abdülhakim'i dedesi Şeyh Muhammed Diyâüddin'in⁸ (ö. 1342/1923) (Hazret) Siyânüs'te bulunan medresesine verir. Sekiz yaşlarında medresede Arapça ve İslâmî ilimleri öğrenmeye başlayan Seyyid Abdülhakim üç yıl sonra Şeyh Muhammed Diyâüddin ile beraber Nurşin'e (Güroymak) gider ve burada yedi sene medrese eğitimine devam eder. On dört yaşına kadar Şeyh Muhammed Diyâüddin'den medrese ilimlerinin yanında tarikat da alarak onun tasavvufî terbiyesine girer.⁹ Oradan Şeyh Fethullah'ın (ö. 1317/1899) köyü Verkânîs'e giderek iki sene ilim tahsil eder, oradan Arbo köyünde Şeyh Muhammed Arbovî'nin (ö. ?)¹⁰ yanında üç yıl ilim tahsil eder.¹¹ İlmini tamamlayıp icâzet almadan medreseler kapatılınca köyü Siyânüs'e döner. Bu arada şeyhi Muhammed Diyâüddin ile irtibatını ve bağlılığını sürdürür. Siyânüs'te bulunduğu sıralarda komşu köy olan Taruni'ye imamlık yapmak ve talebe okutmak üzere davet edilir. Taruni'de on üç sene

⁶ Seyyid Muhammed hem medrese müderrisi hemde Şeyh Muhammed Diyaüddin'in müridi ve halifesidir. Ancak Seyyid Muhammed şeyhinden hilafetinin gizli kalmasını istemiştir. Kendisi şeyhinden önce vefat etmiştir. Daha sonra şeyhi bu hilafeti duyurmuştur. (Seyyid Abdülhakim el-hüseynî'nin hayatı, Mehmet Ildırar, Ahmet Çağıl, Menzîl Kitabevi, 17.)

⁷ Mehmed Ildırar - Ahmet Çağıl, *Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî (Gavs-ı Bilvanisi) Hayatı* (Menzîl Kitabevi, ts.), 18.

⁸ Şeyh Muhammed Diyaüddin Hazreteleri, Nakşibendi büyüklerinden Şeyh Seydayi Tahi'nin (ks.) oğludur. Bitlis İli Güroymak (Norşin) İlçesinde 1858'de dünyaya geldi. Ve 1923'te vefat etti.

⁹ Akit, "Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Kimdir?" (Erişim 14 Eylül 2022).

¹⁰ "Şeyh Muhammed Siirt'in Arbo köyündendir. Arbo köyü Baykan'a bağlı olup bugünkü ismi Yarımca'dır ve ilçeye 17 km. uzaklıktadır". (İbrahim Baz, Şeyh Ali Arıncı ve Arıncı/Tılfakîr Dergâhı s.45.)

¹¹ Ildırar - Çağıl, *Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî (Gavs-ı Bilvanisi) Hayatı*, 18.

imamlık ve müderrislik yaparak pek çok talebe yetiştirir. Bu yıllarda şeyhi Muhammed Diyâüddin'in vefatı üzerine yarım kalan medrese ilmini ve seyrüsülûkünü tamamlamak için 1932-33 tarihlerinde, Suriye Hazne'de bulunan Şeyh Muhammed Diyâüddin'in halifesi Şeyh Ahmed el-Haznevî'ye (ö. 1369/1950) giderek ona talebe ve mürid olur.¹² Hazne'de eğitimini ve seyrüsülûkünü tamamlayarak 1936'da ilmi icazet ve 1938'da otuz altı yaşında iken hilafet alır.¹³ Hilafet aldığı anda ailesi Taruni'de ikamet eden Seyyid Abdülhakim oradan asıl köyleri olan Bilvânîs'e yerleşerek burada yaklaşık altı yıl irşad faaliyetlerinde bulunur. Hilafetinden on bir yıl sonra şeyhi Ahmed el-Haznevî vefat eder. Şeyhinin vefatından sonra Seyyid Abdülhakim'e büyük rağbet olur ve insanlar onun sohbet ve bereketinden istifade etmek için bulunduğu yerlere akın etmeye başlarlar. Bilvânîs'te altı yıl kaldıktan sonra Bitlis'in Kasrik (Narlidere) köyüne göçerek burada on bir yıl irşad ve eğitim faaliyetlerinde bulunur. Buradan da Siirt'in Kozluk kazasına bağlı Gadir köyüne taşınır ve burada da dokuz yıl irşad ve eğitim hizmetlerinde bulunur. Gadir köyünden sonra 1971'de Adıyaman'ın Kâhta ilçesine bağlı Menzil köyüne yerleşir. Burada cami ve medrese inşa eden Seyyid Abdülhakim bir yıl sonra hastalanarak Ankara'ya götürülür ve 1972'de Ankara'da vefat eder. Cenazesi Menzil'e getirilerek Menzil'de defnedilir. Kabri Merkad adı verilen büyük bir kubbenin altında olup Menzil'e gelenler mutlaka ziyaret ederler. Vefatından sonra yerine oğlu Seyyid Muhammed Raşid Erol (ö. 1414/1993) posta oturarak irşad faaliyetlerini 1993'e kadar sürdürmüştür. Ondan sonra kardeşi Seyyid Abdülbâki el-Hüseynî posta oturmuş ve halen (2023) irşad faaliyetlerine devam etmektedir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî iki defa evlenmiştir. Birinci evliliğinden Seyyid Muhammed Nurani, Seyyid Muhammed Raşid ve Seyyid Zeynelabidin adında üç oğlu doğmuştur. İkinci evliliğinden de Seyyid Abdülbâki, Seyyid Ahmed, Seyyid Abdülhalim, Seyyid Muhyiddin ve Seyyid Enver adında beş oğlu ve beş de kızı dünyaya gelmiştir.¹⁴

¹² A. Sabahaddin Kınacı, *Gavs-ı Bilvanisi'nin Hayatı* (Ankara: Sey-Tac Yayınları, 2017), 17.

¹³ Kınacı, *Gavs-ı Bilvanisi'nin Hayatı*, 34; Akit, "Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Kimdir?"

¹⁴ İldırar - Çağır, *Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî (Gavs-ı Bilvanisi) Hayatı*, 19; Metin Taşkesen, *Gavs-ı Bilvanisi-Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî'nin hayatı ve tasavvuf anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 16.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseyinî'nin müntesibi olduğu Nakşibendî tarikatının Hâlidî kolu medreseye ve ilme çok önem vermektedir. Mevlânâ Halid, Şeyh Fethullah Verkânîsî, Şeyh Muhammed Diyâüddin ve Şeyh Ahmed el-Haznevî dergâh hizmeti yanında medrese eğitimini de sürdürmüşlerdir. Seyyid Abdülhakim bu geleneği devam ettirerek medreseye önem vermiş ve irşad faaliyetlerinde bulunduğu yerlerde mutlaka medrese talebeleri bulundurmuş ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur.

1.5. Seyyid Abdulhâkim el-Hüseyinî Medresesi

Seyyid Abdülhakim el-Hüseyinî Medresesi Adıyaman'ın Kâhta ilçesine bağlı Menzil köyünde bulunan ve klasik usulde Arapça ve İslâmî ilimler eğitimi veren, bünyesinde üç merhale barındıran büyük bir külliye'dir. 2012'de inşaatı başlayan medrese içerisinde ayrı üç medrese binası, kütüphanesi, yemekhanesi, havuzu, spor salonu, kafeteryası, geniş peyzajı ve lojmanları ile 50 dönüm arazi üzerine inşa edilmiş büyük bir kompleks olup 2015'te eğitime başlamıştır. Bu tarihten önce medrese eğitimine Menzil Camii'nin yanında bulunan eski medresede devam ediliyordu. Medrese geniş bir alana inşa edilip birçok yapıyı ve medreseyi bünyesinde barındırdığı için “medrese” kelimesi yerine “külliye” kelimesi de yaygın olarak kullanılmaktadır. Çalışmamızda da “külliye” kelimesi kullanıldığında burada anlatılan kompleks kastedilecektir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseyinî Medresesi amacını;

*“İslâm'ı asıl kaynaklardan okuyup anlayabilen ve bunu başkalarına aktarabilen, İslâmî ahlâkı yaşayarak toplumda örnek teşkil eden, ilmi ile âmil âlimler yetiştirmek”*¹⁵ şeklinde belirlemektedir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseyinî Medresesi yaklaşık 650 talebeye eğitim verme kapasitesine sahiptir. Talebeler yatılı kalmakta olup gerekli tüm ihtiyaçları medrese tarafından karşılanmaktadır. Dokuz yıllık eğitim tamamen ücretsiz olup talebelerden herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Hatta maddi durumu zayıf olan öğrencilere burs verilmektedir. İmkân dahilinde talebelere ara ara kıyafet ve kitap hediye çeki dağıtılmaktadır.

¹⁵ Seyyid Abdulhakim el-Hüseyinî Medresesi Tanıtım Kitapçığı, 2016, 9.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseyinî Külliyesi, Maarif ve İşletme olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Maarif bölümü altında üç farklı medrese¹⁶ bulunmaktadır. İşletme bölümünün altında da dört birim vardır; Tesis Hizmetleri birimi, medresenin genelinde temizlik, karşılama, organizasyon, depo, demirbaş ve ulaşım hizmetlerini yürütmektedir. Hizmet ve İkram birimi, kantin-kafeterya, yemekhane ve organizasyonlarda ikram hizmetlerini yürütmektedir. Sosyal Hizmetler birimi, şifahane,¹⁷ çamaşırhane, berberhane ve sportif faaliyetler¹⁸ hizmetlerini görmektedir. Yapı İşleri ve Teknik birim ise ısıtma ve soğutma sistemlerinin çalıştırılması ve bakımı, elektrik ve su ihtiyacının sağlıklı olarak karşılanması, mobilya, bina bakım ve onarım hizmetlerini görmektedir (Adil Erdem, Kişisel Görüşme, Ağustos 2022).

Seyyid Abdülhakim el-Hüseyinî Medresesi'nin işleyişi müdürden talebeye ve temizlikçiye kadar bir hiyerarşi içerisinde olmakta ve istişareye ayrı bir önem verilmektedir. Medresenin yönetimi ve genel işleyişi kurullar ve toplantılarla sağlanmaktadır. Her dönem başında tüm müderrislerin, idarecilerin, stajyerlerin ve personellerin katıldığı Genel Kurul toplantısında bir önceki dönemde medrese ile ilgili yapılan çalışmalar ve bir sonraki dönemde yapılacak çalışmalar ve dikkat edilmesi gereken hususlar gündeme alınmaktadır. İki haftada bir külliye müdürü ile merhale müdürlerinin katıldığı Maarif Kurulu'nda eğitim ile ilgili genel konular ele alınmaktadır. Aynı şekilde iki haftada bir, külliye müdürü, işletme bölüm ve birim sorumluları toplantısında medresenin gelişmesi ve iyileşmesine yönelik proje ve uygulamalar, personel yönetimi, Medrese içi tasarruf çalışmaları vb. konular gündeme alınmaktadır. Bu kurullar dışında her merhalenin kendi içerisinde idarecileri ve müderrisleriyle kendi özel konularını gündeme aldıkları Merhale Kurulu toplantıları da iki haftada bir yapılmaktadır. Merhale içerisinde aynı sınıf müderrisleri de iki haftada bir zümre toplantıları düzenleyerek ders ile ilgili konuları ele almaktadırlar. Ayrıca disiplin kurulu, işletme birim toplantıları, talebe toplantıları, veli toplantıları, muid toplantıları, müşrif toplantıları da belli zaman dilimlerinde yapılarak burada

¹⁶ Bunlar Hüseyinî Hazırlık Kursu, Bakiyye Merhalesi ve Raşidiyye Merhalesidir. 'Medrese Merhaleleri' başlığı altında anlatılacaktır.

¹⁷ Şifahanede talebelerin sağlık işleri kontrol ve takip etmek için sürekli bir sağlık personeli bulunmaktadır.

¹⁸ Sportif faaliyetler bünyesinde de halı saha, yüzme havuzu ve spor salonu bulunmaktadır

kendilerini ilgilendiren konular görüşülmektedir. Yapılan toplantıların bazıları bilgilendirme toplantısı olmakla beraber çoğunda istişare yapılmakta ve karar alınmaktadır. Alt kurullarda yapılan toplantılarda bazı öneri ve görüşler üst kurulda görüşülüp değerlendirilmekte ve böylece yönetime katkı sağlanmaktadır. Yani kurul ve toplantılarla alta ve üste doğru bir bilgi akışı sağlanmaktadır (Ebubekir Akkara, Kişisel Görüşme, Kasım 2022).

1.5.1. Medresenin Tarihçesi

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin tarihini Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî'nin 1936'da Şırnak ilinin Güçlükönak ilçesine bağlı Taruni köyünde imamlık yaptığı sıralarda talebe okutmasına dayandırmak mümkündür.¹⁹ Taruni köyünden sonra Bitlis'in Kasrik (Narlıdere) köyünde Hacı Cıbo adında bir zata ait bir yapıda medrese eğitimi devam etmiştir. Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî bu medresede irşad faaliyeti yanında ders vermiştir. Daha sonra irşad faaliyetlerinde bulunduğu Siirt'in Kozluk kazasına bağlı Gadir köyünde 1968'de Molla Yahya Pakiş'i (1940-2008) medresenin başına getirmiştir.²⁰ 1970'te Menzil köyüne yerleşirken Molla Yahya'yı da yanında müderris olarak Menzil'e getirmiştir. 1972'de Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî'nin vefatı üzerine yerine oğlu Seyyid Muhammed Raşid Erol geçmiştir. Menzil Medresesi'nin başına da Seyda Muhammed Konyevî (1942-2022) getirilmiştir.²¹ Seyda Muhammed Konyevî 1993'te Seyyid Muhammed Raşid'in vefatına kadar medresenin başında dersler vermeye devam etmiştir. Seyyid Muhammed Raşid'in vefatından sonra yerine kardeşi Seyyid Abdülbâki el-Hüseynî geçmiştir. Seyda Muhammed Konyevî ise 1994'te Konya'ya taşınmıştır.²² Seyyid Abdülbâki el-Hüseynî de 1995'te medresenin başına Seyda Molla İbrahim Kelhokî'yi getirmiştir.²³ 2006'da vefat eden Seyda Molla İbrahim'den (1933-2006) sonra medresenin müderrisliğini talebeleri olan Seyda Molla Kıyas Öztunç (ö. 2022) ile

¹⁹ Akit, "Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Kimdir?"

²⁰ Ömer Pakiş, "Yahya PAKİŞ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019), EK-2/393.

²¹ Akit, "Muhammed Konyevi Kimdir?" (Erişim 14 Eylül 2022).

²² Akit, "Muhammed Konyevi Kimdir?"

²³ Daha fazla bilgi için bkz: Mehmet Saki Çakır, "Seyda Molla İbrahim Kelhokî'nin Hayatı, Eserleri, Tasavvufi Yönü ve Eğitim Öğretim Metodu", *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* VI/10 (2013), 73-97.

Seyda Molla Ömer Ozan sürdürmüştür. Medresede genelde 50 ile 100 talebe bulunmaktaydı. 1982 darbe dönemi dışında medrese eğitimi kesintiye uğramamıştır. Caminin yanı başında inşa edilen beş katlı bir binada 2015'e kadar medrese eğitimi devam etmiştir. 2015 tarihinde ise Menzil'de 650 talebe kapasitesi olan Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Külliyesi adında büyük bir medrese açılmıştır.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi başlangıçtan 2004'e kadar Şark medreseleri usulüne göre eğitim vermiştir. O da *Emşile*'den *Cem'u'l-cevâmi*'e kadar olan sıra kitapları ve sıra kitapları yanında “ek ders” veya “yan ders” diye nitelenen fıkıh, hadis vb. derslerin verilmesidir. 2004 tarihinde medrese ile ilgili yapısal düzenleme sayılabilecek yenilikler başlatılmıştır. İlk olarak medreseye alınacak talebelere Hazırlık eğitimi verilmiştir. 2013 yılına kadar medrese eğitimi bir yıl Hazırlık kursu ve yedi yıl medrese olmak üzere toplamda eğitim sekiz yıl sürmekteydi. 2013 yılında ise yapısal bir değişikliğe gidilmiş; talebelerin yaş, eğitim, sosyal, fizikî ve zihinsel farklılıkları göz önünde bulundurularak medrese eğitimi üç merhaleye ayrılmıştır. 8. sınıfı bitiren öğrenciler Hazırlık eğitiminin verildiği birinci merhaleye kabul edilmektedir. Hüseyinî adı verilen ve bir yıl süren Hazırlık eğitimi başarı ile bitiren öğrenciler medresenin ikinci merhalesine geçmektedir. Bu merhale *Emşile* kitabı ile başlamakta ve *Elfiyye*'nin şerhi *el-Behcetü'l-merziyye* (*Süyûtî*) kitabı ile bitmektedir. “Bakiyye” adı verilen ve dört yıl süren bu merhaleyi de başarı ile bitiren talebeler “Raşidiyye” adı verilen medresenin üçüncü ve son merhalesine geçmektedir. Bu merhale de dört yıl sürmektedir. *Kâfiye*'nin şerhi *el-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye* (*Molla Câmi*) ile başlamakta ve *Cem'u'l-cevâmi* kitabı ile bitmektedir. Bu merhaleyi de başarı ile bitiren talebeler bir yıl stajyerlik yapmaktadır. Stajyerlik de bir eğitim olarak düşünüldüğünde 1+4+4+1 şeklinde bir model ile eğitim verildiği görülmektedir.

1.5.2. Eğitim Anlayışı

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde eğitim rahle-i tedris²⁴ usulü olup, müderris-talebe ilişkisi üzerine kurulmuştur. İnanç konusunda Ehl-i sünnet (Eş'arî,

²⁴ Rahle-i tedris rahle ve tedris kelimelerden oluşan bir terkidir. Rahle üzerinde ders okunan küçük masa manasındadır. Tedris ise ‘derrase’ (دَرَسَ) fiilinin masdarı olup ‘okutmak’ manasındadır. İki kelime birleşik olarak ‘rahle üzerinde ders okutmak’ anlamına gelir. Genelde medresede ders okunurken müderris ve talebe önünde rahle bulunur. Bundan dolayı bu terkip ile medrese eğitimi kastedilir. Bazen de bire bir eğitim için de kullanılır. Bir muallimin-mürebbinin terbiyesinden geçme, eğitim, terbiye ve

Mâtürîdî) inancına, amel konusunda Hanefî ve Şâfiî mezheplerine bağlı olup Nakşibendî-Hâlidî tasavvufî terbiye yolu benimsenmektedir. Talebeler, peygamber mirası olan ilmi taşıyan ve kendilerine fedakarlıkla ilim öğretmeye çalışan müderrislerine çok değer vermekte ve hürmet göstermektedir. Müderrisler de taşıdıkları ilmi, gelecek nesillere aktarmayı sorumluluk kabul etmektedir. Bu sebeple, talebelere sevgi ve şefkat üslubuyla yaklaşmakta ve yetişmeleri için özen göstermektedirler. Hoca ve talebeler arasındaki bu karşılıklı üstün yaklaşımdan yaşanarak öğrenilen, özel bir maarif sistemi, terbiye ve talim anlayışı oluşturmaktadır. Talebelerin medresede ilim öğrenmenin yanında bu edep ve irfan anlayışını özümseyerek mezun olmaları hedeflenmektedir. Medresenin merhale özelinde disiplin yönetmelikleri bulunmaktadır. Ancak tüm merhale talebeleri için önemle üzerinde durduğu husus, talebelerin öğrendikleri bilgileri uygulamaya geçirmeleridir. Medrese içerisinde abdest, namaz, oruç, namaz tesbihatı, Kur’ân-ı Kerîm tilâveti gibi ibadetlerin uygulanmasına dikkat edilir. Talebelerin saygı, sevgi, tevazu, sabır, dürüstlük, cömertlik, hoşgörü gibi güzel ahlâka sahip olmaları üzerinde durulur. Argo, küfür, kavga, itaatsizlik, hırsızlık, talebeye yakışmayan kılık kıyafet ve davranışların olması medresede kabul edilemez. Talebelerin eğitimlerini olumsuz etkileyebilecek akıllı telefon, duygusal bağ, sigara vb. hususlar da medresede yasaktır.

Medresenin en önemli özelliği de bir öğretim yeri olmaktan ziyade bir eğitim yeri olarak görülmesidir. Talebelere medreseye geldiklerinde ilk önce ibadetlerle beraber edep ve âdap öğretilir. “Edep ilmin yarısıdır” sözü medresenin farklı yerlerine yazılarak edepli olmanın ehemmiyeti vurgulanmaktadır.

1.5.3. Medrese Merhaleleri

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi, bünyesinde üç medreseyi barındıran büyük bir külliye'dir. Bünyesinde barındırdığı medreseler Hazırlık, Bakiyye ve Raşidiyye medreseleridir. Bu medreseler aynı zamanda birer merhale'dir. Talebeler sırasıyla bir merhaleden diğerine geçmektedir. Her bir merhale bir sonraki merhaleyi

düşünce bakımından feyz ve bereketine nâil olma gibi manevi bir anlam da yüklenmektedir. Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde merhale, sınıf ve grup sistemi uygulansa da müderrisin dersine katılan talebe sayısının az olması, yerde oturulması, rahlenin kullanılması ve eğitimin müderris gözetiminde olması rahle-i tadrîs özelliğini kaybetmediğini göstermektedir.

beslemektedir. İlk iki merhale Raşidiyye merhalesini beslemesi ve temelini oluşturmaları açısından Raşidiyye merhalesi ve Raşidiyye merhalesinde verilen Arapça eğitiminin iyi anlaşılması için bu merhaleleri tek tek açıklamamız gerekir.

1.5.3.1. Hazırlık Kursu

Hazırlık kursu Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin birinci merhalesidir. Bu merhalenin amacı talebeyi medresenin âdabına, kültürüne ve eğitimine hazır hale getirmektir. Medresede yoğun Arapça gramer dersleri ve sekiz yıl gibi uzun süren bir eğitim serüveni vardır. Bu serüvene başlatmadan önce Hazırlık kurslarında medrese âdabı ve eğitimi tanıtılarak talebe medreseye ısındırılmaya çalışılmakta ve talebenin neye başlayacağını farkına varıp erken karar vermesi sağlanmaktadır.

Hazırlık kurslarının eğitim süresi bir yıldır. Bir yıl içerisinde yoğun olarak Kur'ân-ı Kerîm ve pratik Arapça eğitimi verilmektedir. Bunun yanında Temel Dinî Bilgiler başlığı altında; akaid, fıkıh, ahlâk ve siyer dersleri de verilmektedir. (EK-1), (Melih Erdemir, Kişisel Görüşme, Kasım 2021).

Hazırlık kursunun hedefi medrese tarafından şöyle belirtilmiştir:

“Kur'ân-ı Kerîm'in harflerini mahreçlerine ve tecvid kaidelerine uygun tahkik, tedvir ve hadr usulüne göre okuyabilen, dua sûre ve âyetleri ezbere doğru bir şekilde telaffuz edebilen; duygu ve düşüncelerini Arapça dilinde temel düzeyde yazılı ve sözlü bir şekilde ifade edip dinlediklerini ve okuduklarını anlayabilen; temel seviyede İslâm dinini Ehl-i sünnet ve'l-cemâat ışığında inanç, ibadet esaslarını ve siyer-i nebîyi bilen, dinî, ahlâkî ve insanî değerleri çözümseyen, iktisar düzeyindeki matbu metinleri okuyup anlayabilen bir talebe yetiştirmektir.”

Hazırlık kursunda en fazla üzerinde durulan ders Arapça'dır. Arapça derslerinde sekiz aylık süreçte talebenin kendini Arapça ifade etmesi, muhatabını anlayabilmesi, temel seviyede dil bilgisi (sarf ve nahiv) kural ve kaidelerini bilip tatbik etmesi hedeflenmektedir. Hazırlık kurslarında, Arapça dersleri dört ana başlıkta işlenmektedir. Bunlar; kavaid/kural, muhadese/konuşma, kıraat/okuma ve kitabe/yazma başlıklarıdır.

Kavaid dersinde Arapça dili içerisindeki kural ve kaideler temel düzeyde verilmektedir. Talebenin temel düzeyde Arapça dil bilgisi kurallarını öğrenmesi ve

uygulaması hedeflenir. Muhadese dersinde kaidelere uygun olarak duygu ve düşüncelerini temel düzeyde ifade edebilmesi hedeflenmektedir. Kıraat dersinde, basit Arapça metinlerin Arapça dil kurallarına uygun okutulması, kıraat dersinde, kurallara uygun okuma ve okuduğunu anlama becerisinin kazandırılması hedeflenmektedir. Kitabet dersinde dil bilgisi kurallarına uygun şekilde temel düzeyde duygu ve düşüncelerin yazıyla ifade edebilme becerisinin kazandırılması hedeflenmektedir. Bu beceriler diyalog ve hikâye oluşturma, günlük tutma, mektup, tercüme gibi çalışmalar yapılarak kazandırılmaya çalışılmaktadır. Hazırlık kursu 2004'te açılmış ve farklı illerden ortaokulu bitirmiş öğrencileri kabul etmektedir.

1.5.3.2. Bakiyye Merhalesi

Bakiyye merhalesi Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin ikinci merhalesidir. *Emşile*'den *el-Behcetü'l-merziyye fî şerhi'l-Elfiyye*'ye (Süyûtî) kadar eğitim vermektedir. (EK-2). Bu merhaleye talebeler Hazırlık kursundan kabul edilmektedir.²⁵

Bakiyye merhalesinin hedefi medrese tarafından şöyle belirlenmiştir;

“Sarf ve nahiv ilimlerinin konularını tafsilatlı ve ta'lilleriyle öğrenen, tahsil ettiği kaideleri tatbik eden, tatbikte meleke kazanan, bu ilimlerde derinleşen, muhakeme gücü kazanan, okuyacağı Arapça metinleri iktisad düzeyinde anlayan, Arapça konuşarak ve yazarak kendini ifade eden, Kur'ân-ı Kerîm'de tahkik, tedvir ve hadr uslunde meleke kazanan, fıkıh ve hadis ilimlerini orta düzeyde; akaid, tasavvuf, beyân, vaz' ilimlerini temel düzeyde kavrayan ve açıklayan, Raşidiyye merhalesindeki aklî ve naklî ilimleri tahsil edebilecek seviyeye gelen, hocalarına ve büyüklerine saygı küçüklerine sevgi gösteren, toplumda ahlâkı ve davranışları ile örnek talebe yetiştirmek.”

Medresenin başlangıcı olarak kabul edilen Bakiyye merhalesinin eğitim süresi dört yıldır. Bu süre zarfında yoğun olarak Arapça gramer dersleri verilmektedir. Tüm ders kitaplarının Arapça olduğu bu merhalenin hedefi bir talebeyi Arapça'yı okuma, anlama, yazma ve konuşma konularında iyi bir seviyeye getirerek bir sonraki Raşidiyye merhalesine hazırlamaktır. Bakiyye merhalesinde Kur'ân-ı Kerîm, pratik

²⁵ Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi Tanıtım Kitapçığı, 13.

Arapça, hat, sarf, nahiv, beyân, fıkıh, usûl-i fıkıh, fıkha giriş, hadis, usûl-i hadis ve mantık dersleri verilmektedir. Bakiyye merhalesi sınıf sistemi olmasına rağmen bir kitabı baştan sona okumak bir zorunluluktur. Talebenin günlük aldığı ders sayısı üçtür. (Muhammet Barut, Kişisel Görüşme, Kasım 2021).

Talebeye, Bakiyye merhalesi derslerine fiilen başlamadan önce bir haftalık Hazırlık dersleri verilmektedir. Bu dersler Arapça'ya giriş mahiyetinde on altı sayfadan oluşan bir risaleden işlenmektedir. Arap dili ve ilimleri, sarf ve nahiv ilimlerinin tanımı, konusu, gayesi, faydası, fazileti, kurucusu ve diğer ilimlerle ilişkisi, kelimenin, cümlenin, harfin, ismin ve fiilin tanımları ve kısımları gibi konuları herhangi bir okuma yapmadan yüzeysel olarak hocalar sözlü olarak anlatmaktadır. Böylece talebenin okuyacağı ilim ile ilgili zihninde genel bir çerçeve canlandırması hedeflenmektedir. (Seyfûlmülk Yeşilyurt, Kişisel Görüşme, Aralık 2021). Aslında cüz'i meseleleri anlatan *Emsile* kitabına başlamadan önce Arap dil bilgisi ile ilgili talebenin eline bir harita verilmiş gibi nerede olduğunu ve ne okuduğunun farkına varması sağlanmaktadır.

Birinci sınıfın birinci döneminde sarf ilmi öğretilmektedir. İkinci dönemde ise nahiv ilmine temel atılmaktadır. Bunun yanında yıl boyunca Kur'ân-ı Kerîm, pratik Arapça ve hat dersleri verilmektedir. İkinci sınıfta dersler biraz daha yoğunlaşmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, pratik Arapça ve gramer derslerine fıkıh dersleri eklenmektedir. Üçüncü sınıfta gramer dersleri yanında pratik Arapça dersi devam etmektedir.²⁶ Okuma ve okuduklarını anlama konusunda iyi bir seviyeye gelen talebelere bu aşamada hadis usulü ve hadis metnine dair dersler verilmektedir. Dördüncü sınıfta Arapça olarak iyi bir seviyeye gelmiş olması gerekmektedir. Herhangi bir Arapça kitabı açıp tek başına okuyup anlayabilecek bir kapasiteye ulaşması hedeflenmektedir. Bu sene pratik Arapça dersleri verilmemekte ancak gramer dersleri devam etmektedir. Bunun yanında fıkıh, fıkha giriş, fıkıh usulü ve mantık dersleri okutulmaktadır.²⁷ (Muhammet Barut, Kişisel Görüşme, Kasım 2021).

2.5.3. Raşidiyye Merhalesi

²⁶ Bakiyye merhalesinde verilen pratik Arapça derslerin zamanı, materyali ve yöntemi üzerinde çalışıp geliştirilmektedir.

²⁷ Bakiye Merhalesi Arapça eğitiminde kullanılan metot ve materyal açısından Ömer Akcan tarafından Bingöl Üniversitesi'nde 2023'te bir yüksek lisan tezi olarak incelendi.

Raşidiyye merhalesi Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin son merhalesidir. *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye (Molla Câmi)* ile başlayıp *Cem'u'l-cevâmi'* ile bitmektedir. (EK-3) Bu merhalenin hedefi talebelerin İslâmî ilimlerde yeterli bilgi ve birikimi kazanmalarını sağlamak ve onları bu hususta insanlara rehberlik yapacak konuma getirilmesidir. Raşidiyye merhalesi hedefi medrese tarafından şöyle belirlenmiştir;

“Fıkıh, hadis ve usullerine, akaid, siyer, vaz', belâgat, mantık ve münazara ilimlerine vâkıf, Arapça'nın inceliklerini bilen, Kur'an'ın temel konu ve ıstılahlarını bilen, Kur'an'ı meal düzeyinde açıklayabilen, tasavvufun konu ve usullerini tafsilatı ve delilleri ile bilen, ahlâkı ve davranışları ile topluma örnek olan, toplumun karşılaştığı dinî problemlere çözüm üreten âlimler yetiştirmek.”

Raşidiyye merhalesi dokuz yıl süren medrese eğitiminin amaç ve hedefinin gerçekleştirilmeye çalışıldığı merhalelerdir. Önceki Hazırlık ve Bakiyye merhalelerinde talebe Raşidiyye'ye hazırlanmaktadır. Önceki merhalelerde Arapça dil kurallarını öğrenen, temel düzeyde Arapça konuşabilen ve okuduğunu rahat bir şekilde anlayabilen talebelere bu merhalede Arapça'nın yanında ağırlıklı olarak şer'î ve akli ilimler eğitimi verilmektedir.

Raşidiyye merhalesinde eğitim dört yıl sürmektedir. Talebe günlük dört ders olarak vaktinin çoğunu sorumlu olduğu derslere vermektedir. Dersi önce mütalaa eder sonra hocadan dinler, ders arkadaşlarıyla üzerinden geçer daha sonra aldığı dersi üst sınıf talebeleriyle müzakere eder. Az ders okur ancak dersin üzerinde çok durarak dersi iyice sindirmeye çalışır. Bunun dışında mefhum uygulaması ve ara sınavlarla dersi haftalık ve aylık da tekrar etmektedir.

Raşidiyye merhalesinde talebeler müderrislerin sorumluluğuna verilmektedir. Ortalama olarak her müderrise yirmi talebe düşmektedir. Müderrisler sadece kendisine tahsis edilen talebelere ders vermektedirler. Bir talebe dört yıl boyunca bütün derslerini

sadece kendi müderrisinden almaktadır.²⁸ Verilen dersler ve okutulan kitaplar birinci bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir.

1.6.4. Fiziki Yapısı

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi yaklaşık olarak 50.000 m² arazi üzerine inşa edilmiş olup toplamda 38.000 m² kapalı alana ve 12.000 m² peyzaj alanına sahip büyük bir külliye'dir. Külliye binası modern teknoloji ve imkânlar kullanılarak tarihte iz bırakmış Semerkant ve Buhara medreselerini andıran bir yapıya sahip olmakla beraber Selçuklu ve Osmanlı mimarisinden de izler taşımaktadır. Külliye'nin içerisinde yer alan Raşidiyye merhalesinin olduğu ana bina, kuş bakışı ile kible yönüne secde etmiş insan silueti görünümüne sahiptir. Bunun dışında yapıda yer alan her kubbe bir mana taşımaktadır. Yapının en büyük orta kubbesi tevhidî, kible tarafında yer alan ikinci en büyük kubbe Hz. Muhammed'i (s.a.v), büyük kubbeyi çevreleyen dört kubbe Hulefâ-yi Râşidîn'i, dört kubbenin sağ ve sol kanatlarında yer alan on beş kubbe Nakşibendî silsilesinde yer alan sâdât-ı kirâmı, dış avluyu çevreleyen on iki küçük kubbe on iki ilmi, ana girişte yer alan iki sütun ise Eş'arî ve Mâtürîdî itikad mezheplerini simgelemektedir. Medrese bu simgelere atfedilen manalarla itikadî, amelî ve tasavvufî duruşunu sergilemektedir. (Ebubekir Akkara, Kişisel Görüşme, Eylül 2022).

Medrese, talebelerin eğitim ve sosyal olarak tüm ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte tasarlanmış olup bünyesinde Hazırlık kursu, Bakiyye Medresesi, Raşidiyye Medresesi, kütüphane, konferans salonu, yemekhane, havuz, spor salonu, halı saha, tribün, bahçe kafeterya, hoca mütalaa salonu, sosyal tesisler ve lojmanları barındırmaktadır.

Hazırlık kursu binası üç katlı olup külliye'nin batısında bulunmaktadır. Kurs içerisinde yatakhaneler, sınıflar, mescid, çok amaçlı salon, oyun alanları, bilgisayar odası, kütüphane vb. alanlarıyla doksan öğrenciye hizmet verme kapasitesine sahiptir.

Bakiyye merhalesi binası üç katlı, ortası kubbeli, "L" şeklinde olup külliye'nin doğu tarafında bulunmaktadır. Bünyesinde yatakhaneler, müderris odaları, mütalaa

²⁸ Son dönemde (2022) bütün talebelerin katılabileceği, medrese müderrisleri tarafından verilmesi düşünülen ve medrese müfredının kapsamadığı bazı alanlar ile ilgili Halka/Kürsü dersleri üzerinde çalışma yürütülmektedir.

salonları, müzakere salonu, mescid, çok amaçlı salon, sanat atölyesi, misafırhane, dijital kütüphane, kütüphane ve depo alanları bulunmakta ve 140 öğrenciye hizmet verme kapasitesine sahiptir.

Raşidiyye merhalesi binası külliyesinin en büyük ana binasıdır. Ortasında 23,5 metre çapında büyük bir kubbe bulunmaktadır. Kubbenin sağ ve sol tarafında “L” şeklinde öne doğru açılan iki kanadı, ön tarafında mescidi ve arka tarafında ise geniş bir eyvanı bulunmaktadır. Kubbeyi çevreleyen en yüksek bölümü dört kat ve iki bodrum katından oluşmaktadır. Kütüphane, konferans salonu, yemekhane, spor salonu ve havuz gibi bazı ortak kullanım alanları bu binada bulunmaktadır. Ayrıca bünyesinde yatakhaneler, müderris odaları, mütalaa salonları, kubbe altı müzakere salonu, mescid, sanat atölyeleri, berberhane, şifahane, çamaşırhane, ütühane ve depo alanları yer almakta ve 400 talebeye hizmet verme kapasitesine sahiptir.

Kütüphane külliyyede her kursun kendi bünyesinde kütüphanesi yer almaktadır. En büyüğü Raşidiyye binasında bulunan kütüphanedir. Kapasitesi 38.000 cilttir. Bakiyye binasında bulunan kütüphane ise iki katlı, daire şeklinde modern bir tasarıma sahip olup kapasitesi 20.000 cilt civarındadır.

Konferans Salonu 500’e yakın oturma alanı ile seminer, tiyatro, toplantı, sinevizyon gösterimi gibi birçok programa ev sahipliği yapmaktadır. Konferans salonunda misafır oturma odası, lavabo, duş, çay ocağı, kulis, hazırlık odası, giyinme odası, rejı ve ses stüdyosu yer almaktadır.

Yemekhane Raşidiyye binasında eksi birde yer almakta ve tüm kurslar tarafından kullanılmaktadır. 700 kişilik kapasiteye sahip olup külliyyede bulunan hoca ve talebelere üç öğün yemek hizmeti sunmaktadır.

Havuz yarı olimpik yüzme havuzu niteliğine sahip olup Raşidiyye binasında eksi iki katında yer alır. Külliye bünyesinde bulunan tüm hocalar, personeller ve talebeler belli bir program dahilinde havuzu kullanabilmektedirler.

Spor salonu Raşidiyye binasında eksi ikide yer almakta ve tüm kurslar ortak olarak kullanılmaktadır.

Halı saha külliyyeye bağı ancak külliye sınırları dışında, köyün kuzeyinde 1 km. uzaklığında bulunmaktadır. Külliye içerisinde bulunan hocalar, personeller ve

talebeler bir program dahilinde sahayı kullanabilmektedirler. Ayrıca külliye dışı kişilerin de hizmetine açık bir alandır.

Tribün külliye içerisinde bahçe alanda yer almaktadır. Yaklaşık 3000 kişilik kapasiteye sahip, “L” şeklinde olup üstü merdiven şeklinde geniş oturma alanları, önü kauçuk kaplama geniş saha ve altında 70 kişilik yatakhaneler, personel yemekhanesi, lavabo ve duş alanları, mescid ve depo alanları yer almaktadır. Bir bölümünde de kazan dairesi bulunmaktadır. Tribün icâzet merasimi vb. birçok organizasyona ev sahipliği yapmaktadır.

Hoca mütalaa salonu külliyeyle bağlı tüm hocaların mütalaa yapabildiği, içerisinde okuma kitaplarının yer aldığı ve minderlerle çevrili geniş bir salondur. Bu salonda aynı zamanda hocaların ülfet ve taziye gibi programları icra edilmektedir.

Bahçe alanı külliyeyle ait 12.000 m² peyzaj alanı bulunmaktadır. Peyzaj alanı talebelerin piknik yapabileceği olanaklara sahiptir. Bahçe alanında barbeküler, çeşmeler, kamelya ve banklar yer almaktadır. Talebeler hafta sonları yemek araları ve dinlenme vakitlerinde bahçeyi aktif olarak kullanmaktadırlar.

Bahçe kafeterya duvarları ahşap ve camdan, ortası kubbeli “L” şeklinde, yaklaşık 500 m² olup bahçede yer almaktadır. Medresede bulunan tüm talebe, müderris ve personele hizmet vermektedir. Ayrıca bazı özel misafirler bu alanda ağırlanmaktadır.

Sosyal tesisler külliye içerisinde tribün binası arkasında yaklaşık yetmiş kişilik kapasiteye sahip prefabrik evlerden oluşmaktadır. Bu evlerde bekâr personel, hoca ve stajyerlerin konakladığı odalar, lavabo -duş alanları ve mescid yer almaktadır.

Lojmanlar külliye müderrisleri, idareciler ve personellerin konakladıkları otuz dokuz daireden meydana gelmektedir. (Ebubekir Akkara, Kişisel Görüşme, Eylül 2022).

BİRİNCİ BÖLÜM

RAŞİDİYYE MERHALESİNDE ARAPÇA EĞİTİM MATERYALLERİ

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi Raşidiyye merhalesinde birçok farklı eğitim materyali kullanılmaktadır. Bunların başında tarih boyunca en fazla kullanılan kitaplar gelmektedir. Kitaplar dışında modern eğitim araçlarından da yararlanılmaktadır. Özellikle bilgisayar, dijital ekranlar, akıllı projeksiyonlar, yazı tahtaları, duvar gazetesi, kütüphane ve talim odası gibi eğitim materyalleri ve teknolojileri kullanılmaktadır.

1.1. Raşidiyye Merhalesinde Okutulan İlim Dalları

Raşidiyye merhalesinde nahiv, belâgat, vaz‘, mantık, münazara, makûlât, kelâm, tasavvuf, hadis ve usulü, fıkıh ve usulü, tefsir ve usulü alanlarında dersler okutulmaktadır. Bu merhalede kullanılan ders kitapları ve yardımcı kaynaklarının tamamının dili Arapça’dır. Öğrenciler daha önceki merhalelerde almış oldukları Arap dil kurallarını burada kullanmakta ve geliştirmektedirler. Bu merhalede Arapça dil kurallarını direkt konu edinen nahiv, belâgat, vaz‘î ilimleri ile Arap dili eğitimi devam ettiği gibi diğer ilimlerde de okutulan Arapça kitaplarla da dil eğitimi dolaylı olarak devam etmektedir. Bu bölümde Raşidiyye merhalesinde okutulan ilim dalları kısaca tanıtılacak, “kitaplar” başlığı altında ise bu alanlarla ilgili eserler detaylı bir şekilde incelenecektir.

Nahiv ilmi, cümle yapısını konu edinen bir ilimdir. “Cümle içerisinde bir kelimenin, son harekesinin belli kurallarla i‘rab ve bina açısından durumunu araştıran ilim” olarak tanımlanmaktadır.²⁹ Ana konusu i‘rab olmakla birlikte kelimenin üç kısmı olan isim, fiil ve harf üzerinde de durmaktadır. Gayesi Arapça konuşurken ve yazarken hatadan korunmaktır.³⁰

Belâgat muktezâ-yı hâle (ortamın durumuna) uygun olarak söylenen fasih söze denir. Ayrıca meânî, beyân ve bedî‘ ilim dallarını içeren genel bir kavram olarak da kullanılmaktadır. Meânî ilmi, muhatabın zekâsı ve hali, konuşmanın zaman ve mekânı

²⁹ Muḥammed b. ‘Alî b. el-Ḳâḍî Muḥammed Ḥâmid b. Muḥammed Şâbir el-Fârûkî el-Ḥanefî et-Tahânevî, *Keşşâfu İşṭilâḥâtî l-Funûn ve l-‘Ulûm*, thk. ‘Alî Daḥrûc (Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996), 23.

³⁰ Ebû’-ṭ-Tayyib Muḥammed b. Ḥasen el-Ḳannûcî Şiddîk Ḥasen Ḥân, *Ebcedu l-‘Ulûm* (b.y.: Dâru İbn Ḥazm, 1423/2002), 547.

gibi durumlara uygun hitap edebilmeyi öğreten usul ve kaidelerini inceler. Beyân ilmi bir manayı farklı yöntemlerle muhataba aktarma usul ve kaidelerini inceler. Bedî' ilmi ise sözün telaffuz ve anlamını güzelleştiren kuralları inceler. Belâgat ilminin gayesi; koşullara uyan etkili yöntemlerle güzel konuşabilmektir.³¹

Vaz' ilmi, Arapça lafızların manalarına konulmasını ve lafız-anlam ilişkisini konu edinmektedir. Konuluğu özel-genel ve konulduğu mana özel-genel olmak üzere dört ana kısım üzerinde durmaktadır. Geç dönemlerde olgunlaşan ve sistemleşen vaz' ilmi Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) harf, zamir ve ism-i işaret gibi terimlerin vaz'ı/konuluğu ile ilgili bir tartışma üzerine kaleme aldığı bir sayfalık *er-Risâletü'l-vaz'îyye* ile ilk defa müstakil ilim dalı olarak yazılmıştır.³² Gayesi kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarını doğru tespit etmektir.³³

Mantık ilmi, insanın zihnindeki bütün bilgileri konu edinmektedir. Bilinenden bilinmeyene ulaşmak için tanım oluşturma ve akıl yürütme kurallarını incelemektedir. Ana konuları beş tümel, tanım, önerme ve kıyastır. Gayesi düşünürken zihni hatalardan korumaktır.³⁴

Münazara ilmi, tartışma konularını ve kurallarını konu edinmektedir. Gerçeğin ortaya çıkması için yapılan tartışmanın kurallarını inceleyen ilim olarak tanımlanmaktadır. Tanım, taksim/bölme ve tasdik konularına yapılan itiraz ve cevap türlerini incelemektedir. Gayesi tartışmada hakkın ve gerçeğin ortaya çıkmasıdır.³⁵

Makûlât ilmi, felsefenin bir alt dalıdır. Var olan mümkün şeyleri konu edinmektedir. Cevher (töz), keyfiyet (nitelik), kemiyet (nicelik), vaz' (konum, durum), izâfet (ilişki), mülkiyet (iyelik), mekân, zaman, fiil (etki) ve infial (edilgi) konularını

³¹ Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l-'Ulûm*, 309; Tahânevî, *Keşşâfu İştlâhâtî'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, 24-27.

³² Ahmet Tekin, "Ahmet Hilmi Koğî'nin 'er-Risâletü'l-Hilmiyye fi'l-Kavâ'idî'l-Vad'iyye' Adlı Risalesinin Haşiyesiyle Birlikte Edisyon Kritiği", *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 218.; Tekin, "Ahmet Hilmi Koğî'nin 'er-Risâletü'l-Hilmiyye fi'l-Kavâ'idî'l-Vad'iyye' Adlı Risalesinin Haşiyesiyle Birlikte Edisyon Kritiği", 218.

³³ Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l-'Ulûm*, 552.

³⁴ Mahmud Hasan el-Mağnisavi, *Muğni't-tullab* (Beyrut: Hâşimî Yayınevi, 2015), 21; Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî, *Tahrîrû'l-kavâ'idî'l-mantıkiyye fi şerhi'r-risâleti's-Şemsiyye* (İstanbul: Hâşemî Yayınevi, 2013), 37.

³⁵ Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, *Âdâbu'l-Bahş ve'l-Münâzara* (İstanbul: Hâşimî Yayınevi, 2017), 16.

incelemektedir. Gayesi varlıkları en genel kavramlarda sınıflandırarak kavranmasını sağlamaktır.³⁶

Kelâm ilmi, ilâhın varlığına ve peygamberliğin ispatına delalet etme açısından bilinen her şeyi konu edinmektedir. Kesin delillerle inanç esaslarını ispat etme, şüphelere ve doğabilecek itirazlara cevap verme kudretini kazandıran ilim olarak tanımlanmaktadır.³⁷ Bilgi, bilgi edinme yollarını, âlemi, ilâh ve özelliklerini, nübüvvet ve özelliklerini ve ahiret ile ilgili konuları incelemektedir. Gayesi kesin deliller ile İslâm dinini savunmaktır.³⁸

Hadis ilmi, Hz. Muhammed'in (s.a.v) söz, fiil ve onaylarını (takrir) konu edinmektedir. Hz. Muhammed'ten (s.a.v) rivayet olunan hadisleri çeşitli tasniflerle kayıt altına alarak sonraki kuşaklara sağlıklı olarak aktarma gayesi gütmektedir. Peygamberden vârid olan hadisler; râvisi, sıhhat derecesi veya konusuna göre tasnif edilerek yazılmıştır.³⁹

Usûl-i hadis Hz. Muhammed'den (s.a.v) rivayet edilen hadislerin senet ve metin açısından sıhhatini araştıran bir ilimdir.⁴⁰ Konusu senet ve metindir. Sahih, hasen, zayıf, mütevâtir, meşhur, garîb, merfû, mevkuf vb. usul konularını incelemektedir. Gayesi hadislerin doğruluğunu tespit etmektir.⁴¹

Fıkıh ilmi, mükellefin fiillerini İslâmî hükümler açısından konu edinmektedir. Mükellefin fiillerini vâcip, mendup, mubah, mekruh ve haram olma yönünden incelemektedir. Konuları ibadetler, mal ve ticaret hukuku, aile hukuku, yönetim biçimi, yargı ve ceza hukukudur. Gayesi Allah'ın (c.c) hükümlerini net bir şekilde ortaya çıkartmak ve insanın bu hükümleri uygulayarak dünya ve ahiret saadetine ulaştırmaktır.⁴²

³⁶ Muhammed Ramazan Abdullah, *el-Mağulatu'l- 'aşere beyne'l-felasife ve'l-mütekellimin* (Beyrut: Hâşimî Yayınevi, 2015), 21.

³⁷ Adudüddin el-Îcî, *el-Mevâkıf fî 'ilmi'l-kelâm* (Beyrut: 'Alemlü'l-Kitap, ts.), 7.

³⁸ Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l- 'Ulûm*, 480.

³⁹ Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l- 'Ulûm*, 361.

⁴⁰ el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, ed. Nureddin Itr (Dımaşk: Matbaatu's-Sabah, 2000), 51.

⁴¹ Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l- 'Ulûm*, 272.

⁴² Tahânevî, *Keşşâfu İştilâhâti'l-Funûn ve'l- 'Ulûm*, 1/40.

Fıkıh usulü şer'î hükümlerin genel kaynaklarını (delillerini) konu edinmektedir. Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas konularını incelemektedir.⁴³ Ana gayesi de Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin doğru anlaşılmasını ve Allah'ın (c.c) muradına uygun hükümler çıkartılmasını sağlamaktır. Kur'ân-ı Kerîm ve hadis metinleri de Arapça olduğu için bu ilimde mecaz-hakikat, edatlar, umum-husus, mutlak-mukayyed, emir-nehiy gibi Arap dili ile ilgili birçok dil kuralı ve incelikleri anlatılmaktadır.⁴⁴

Tefsir ilmi Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini konu edinmektedir. Gayesi akli ve nakli esas olarak insan gücü nispetince Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini Allah'ın (c.c) muradına uygun olarak açıklamaktır. Âyetlerin manalarını, iniş sebeplerini, kıraat çeşitlerini, fikhî hükümlerini, kıssaları ve çıkarılacak dersleri, belâgat ve i'caz vecihleri vb. çeşitli konuları ele almaktadır.⁴⁵

Tefsir Usulü, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirine başlamadan önce Kur'an ile ilgili konuları, bazı genel ve özel terimleri ve konuları açıklamaktadır. Kur'an'ın, sûrenin ve âyetin tanımlarını, Kur'an'ın tedvinini ve çoğaltılmasını, ilk ve son inen âyetleri, tefsir çeşitlerini ve şartlarını, kıraat çeşitlerini, i'caz vb. birçok konuyu incelemektedir. Gayesi tefsir ilmine başlayacak kişinin bilinçli olmasını sağlamaktır.

Tasavvuf ilmi insanın, İslâm'ın genel hükümlere uymasının ötesinde güzel ahlâka bürünme, kötü ahlâktan arınma ve dünyadan yüz çevirerek rabbine yönelme konularını ele almaktadır.⁴⁶ Tövbe, zühd, kanaat, sabır, ihlâs, ilim, nefis terbiyesi, kibir, ucb, gösteriş, hırs vb. konuları incelemektedir. Gayesi insanın kötü ahlâktan arınıp güzel ahlâka bürünerek ve Allah'ın (c.c) muradına uygun yaşayarak ahiret saadetine ulaşmasını sağlamaktır.⁴⁷

1.2. Kitaplar

Raşidiyye merhalesinde öğrenci ilk üç sınıfta günlük üç ders, dördüncü sınıfta ise günlük dört ders okumaktadır. Okutulan kitapların bazıları otuz-kırk sayfalık kısa

⁴³ Celâleddin el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli fî halli Cem'i'l-cevâmi'* (Lubnân: Müessesetü'r-Risâle Naşirun, 2005), 1/1/78.

⁴⁴ Şiddîk Hasen Hân, *Ebcedu'l-'Ulûm*, 276.

⁴⁵ Şiddîk Hasen Hân, *Ebcedu'l-'Ulûm*, 335.

⁴⁶ Tahânevî, *Keşşâfu İşılâhâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, 1/42.

⁴⁷ Muhammed Emîn el-Kürdî, *Tenvîrü'l-Kulûb fî Mu'ameleti 'allâmi'l-Guyûb* (Dimaşk; Halep: Daru'l Kalem, 1991), 465.

risaleler iken bazıları ise 500-600 sayfa civarında hacimli kitaplardır. Bir kitap bitince müfredatta yer alan bir sonraki kitaba geçilmekte ve yıl içerisinde peş peşe dört-beş kitap okunabilmektedir. Hacimli eserlerin okunması ise iki veya üç yıla yayılabilmektedir. Bir kitaba hangi sınıfta başlanıyorsa o sınıfta işledik bir sonraki sınıfta okunmaya devam eden kitaplara tekrar yer vermedik.

1.2.1. Birinci Sınıf Kitapları

Bu sınıfta birinci derste, nahiv ilminde *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* ve mantık ilminde *Muğni't-tullâb* eserleri; ikinci derste, ardı sıra olmak üzere usûl-i tefsîrde *Nehcü't-teysîr*, usûl-i hadiste *Nüzhetü'n-naẓar* ve akaidde *Tuhfetü'l-mürîd 'alâ Cevhereti't-tevhîd* eserleri; üçüncü derste de tasavvufta *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* eseri okutulmaktadır.

1.2.1.1. el-Kâfiye ve el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye (Molla Cami) şerhi

el-Kâfiye İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) nahiv ilmine dair yazdığı bir metindir. *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* ise Molla Câmî diye meşhur olan Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) bu risale üzerine yazdığı bir şerhtir.

Mâlikî fikhı, kıraat, usul, kelâm ve dil bilgisi alanlarında otorite olan İbnü'l-Hâcib'in dil bilgisine yönelik kaleme aldığı meşhur iki temel eseri vardır; birincisi kelime yapısını inceleyen sarf ilmine dair *eş-Şâfiye*, ikincisi ise cümle yapısını inceleyen nahiv ilmine dair *el-Kâfiye* metnidir. *el-Kâfiye*'nin, nahiv ilminde daha önce yazılan kitapların derli toplu ve anlaşılır bir özeti mahiyetinde olması, bu metnin değerini artırmıştır. *el-Kâfiye* ile daha önce yazılmış olan Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Unmûzec* adlı metin tertip ve içerik yönünden benzerlik taşımaktadır. Ancak kısımlarda ve ifade inceliği açısından bakıldığında özgün bir metin olduğu görülecektir. *el-Kâfiye* yazıldığı dönemden günümüze kadar asırlardır önemini ve değerini yitirmemiş, Osmanlı medreselerinde⁴⁸ ve birçok İslâm ülkesinde bulunan eğitim kurumlarında temel ders kitabı olarak okutulmuştur.

Bir eserin değerini en iyi gösteren şeylerden biri o eser üzerinde yapılan çalışmalardır. *el-Kâfiye* üzerine çoğu Arapça, bazıları Türkçe ve Farsça olmak üzere yaklaşık 150 çalışma bulunmaktadır. Bunlar şerh, ihtisar, hâşiye, ta'lik, nazım ve

⁴⁸ Hulusi Kılıç, "el-Kâfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/154.

tercüme türündedir.⁴⁹ Radî el-Esterâbâdî'nin *Şerhu'l-Kâfiye*'si; İbnü'l-Hâcib'in kendi *Şerhu'l-Kâfiye*'si; Bedreddin İbn Cemâa'nın *et-Tuhfe 'ale'l-Kâfiye*'si, Abdurrahman-ı Câmî'nin *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'si, Sûdî Bosnevî'nin Türkçe *Şerh-i Kâfiye*'si ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin Farsça *Şerhu'l-Kâfiye*'si en bilinen şerhleridir. Ayrıca metin Mehmed Tevfik, İshak Harpûtî ve Mehmet Salim Bilge tarafından Türkçe'ye üç ayrı çevirisi, beşe yakın ihtisarı ve altı civarında i'rabı yapılmıştır.⁵⁰ En meşhur mu'ribi Zeynîzâde Hüseyin Efendi'nin *el-Fevâ'idü's-şâfiye 'alâ i'râbi'l-Kâfiye* eseridir. *el-Kâfiye* birkaç defa nazma da çevrilmiştir. Müellif bizzat kendisi *el-Vâfiye* ismiyle nazmetmiş ve daha sonra *Şerhu'l-Vâfiye fî nazmi'l-Kâfiye* adıyla da şerhetmiştir. *el-Kâfiye*'nin tek başına, şerhlerle ve bazı nahiv kitapları ile beraber birçok baskısı yapılmıştır. Özellikle Osmanlı medreselerinde Birgivî'nin (ö. 981/1573) *el-'Avâmil*'i ile *İzhârü'l-esrâr* kitabından sonra okutulduğu için üçü bir kitapta basılmış ve medreselerde “Nahiv Mecmuası” veya “Nahiv Cümlesi” olarak meşhur olmuştur.⁵¹

Nahiv konularının çoğunu içeren *el-Kâfiye*'de tenazu', iştiğal ve el-ihbârü bi-lleğî gibi nahiv ilminin detayı sayılan konular anlatılmaktadır. Cümlelerin tanım ve kısımlarına, i'rabda mahalli olan ve olmayan cümlelere yer verilmemektedir.

el-Kâfiye'de kelime ve kelâmın tanımı ile konuya giriş yapılmakta, kelime; isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Daha sonra her kısım “bab” adlı ayrı bölümde işlenmektedir.

Birinci bölümde isim konusu ele alınır.⁵² İlk olarak ismin tanımı ve özellikleri zikredilmektedir. Ardından ismin; son harfin harekesi itibarı ile mu'reb ve mebnî; mu'rebin ise münsarif ve gayri münsarif diye iki kısma ayrıldığı belirtilmekte; i'rab, mu'reb ve âmil tanıtılmakta ve mu'rebin asıl kısımlarına geçilmektedir. Bunlar merfû, mansub ve mecrur olan isimlerdir. Merfû olan isimler fâil, nâib-i fâil, mübteda, haber, inne ve lâ li-nefyi el-cinsin haberleri ve kâne'nin ismidir. Mansub olan isimler ise beş olup bunlar; mef'ûl, hal, temyiz, istisna, kâne, mâ ve lâ'nın haberleri, inne ve lâ li-nefyi'l-cinsin isimleridir. Mecrur olan isimler ise harf-i cer ve muzâf ile mecrur olan

⁴⁹ Kılıç, “el-Kâfiye”, 24/153.

⁵⁰ Kılıç, “el-Kâfiye”, 24/154.

⁵¹ Kılıç, “el-Kâfiye”, 24/153.

⁵² Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü'z-ziyâiyye fî şerhi el-Kâfiye/Molla Cami* (İstanbul: Haşemi Yayınevi, 2017), 80.

isimlerdir. Ardından tevâbi‘leri anlatılarak mebni konusuna geçilmekte ve zamirler, ism-i işaretler, mevsuller, ism-i fiiller, esvât/sesler, mürekkeb isimler, kinaye isimler, bazı zarflar anlatılmaktadır. İ‘rab ve bina konusundan sonra ismin bazı özellikleri ve kısımları olan ma‘rife-nekre, sayılar, müzekker-müennes, tesniye-cem‘, masdar, ism-i fâil, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl konusu ile metnin çoğunluğunu oluşturan isim bölümü sona ermektedir.

İkinci bölümde kelimenin ikinci kısmı olan fiil anlatılmaktadır. Bu bölümde fiil ve fiilin kısımları olan mâzi, muzâri, emir, müteaddî-lâzım, ef‘âl-i kulûb, ef‘âl-i nâkîsa, ef‘âl-i mukârebe, fiil-i taaccüb, medih ve zem fiilleri açıklanmaktadır.

Üçüncü bölüm kelimenin üçüncü kısmı olan harf konusuna ayrılmıştır. Bu bölüm cer harfleri, inne ve benzerleri, atif, tenbih, nida, cevap, ziyade, tefsir, masdar, teşvik, istifham, şart ve red harflerini; tâ-ı te’nîs, tenvin ve nûn-ı te’kîd konularını içermektedir.

el-Kâfiye metni kendi içerisinde mantıkî bir tutarlığa ve sistematik bir üsluba sahiptir. Böylece eser, efrâdını câmi, ağıyârını mâni prensibiyle en doğru sözcük kayıtlarını barındırmış, bu kayıtlarla bazan ilmî tartışmalara da örtülü cevaplar vermiştir. Müellif eserini, belâgatta az söz ile çok anlam içeren îcâz yöntemi ile yazmış, bu durum, metnin gerek ezber gerekse tedrisatta benimsenmesini sağlamış ve üzerinde şerh, hâşîye vb. onlarca çalışmaya zemin hazırlamıştır.

Abdurrahman-ı Câmî’nin *el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye* şerhi ise Radî’nin şerhinden sonra en çok tutulan, okutulan ve üzerinde çalışma yapılan şerhtir. Birçok medresede özellikle İran, Irak, Hindistan, Pakistan ve Türkiye’de yıllardır ders kitabı olarak okutulmuş ve hâlâ okutulmaktadır. Nahiv eğitiminde Şark medreselerinin bel kemiği olarak kabul edilmekte ve bu kitaba atfen medrese mezunlarına “molla” denmektedir. Bu kitabın önemini gösteren bir diğer husus ise üzerinde yapılan çalışmalardır. Üzerine kırkın üzerinde hâşîyenin⁵³ yazılmasıyla metnin yakaladığı kabulü şerhinde yakaladığını söyleyebiliriz.

el-Fevâ’idü’z-Ziyâ’iyye üzerine yazılan en meşhur hâşîyeler: Muslihuddin Muhammed b. Salâh el-Lârî (ö. 979/1572), İsâmüddin İbrahim b. Muhammed el-İsferâyînî (ö. 943/1538), Abdülgafûr el-Lârî (ö. 912/1506), Muhammed İsmetullah b.

⁵³ Kılıç, “el-Kâfiye”, 24/154.

Mahmud el-Buhârî (ö. 840/1436) hâşiyeleridir. Ayrıca Kurd Efendi ile meşhur Şeyh Muhammed b. Amr (ö. 996/1588) Türkçe şerh yazmıştır.⁵⁴

el-Fevâ'idü'z-żiyâ'iyye şerhi *el-Kafiye*'nin kısa ve derli toplu bir şerhidir. Yer yer kelimelerin lugat tahlilleri yapılmakta ve konudan sonra ihtiyaç varsa bir özet zikredilmektedir. Gereken yerlerde bir temhid (ön hazırlık) ve metnin manasının doğru anlaşılması için çoğu yerde takdir (kısa açıklamalar) yapılmaktadır. Yapılan kısa açıklamaların çoğu metne yapılmış ve yapılabilecek itirazlara cevap verme gayesi taşımaktadır. Bazı meselelerde cumhura muhalefet eden musannif çoğu zaman savunulmakta ancak lev'in (لَو) manasında olduğu gibi bazı yerlerde de musannif haksız bulunmaktadır.

Meselelere tutarlı açıklamalarda bulunan *el-Fevâ'idü'z-Żiyâ'iyye* şerhi metinde geçen her kuralın, cümlenin, hatta her kelimenin gerekçesini anlatmaktadır. Dolayısıyla kitapta nahiv ilminin felsefesini yaptığı söylenebilir.

1.2.1.2. *İsâgûcî* ve *Muğni't-Tullab* şerhi

İsâgûcî veya *er-Risâletü'l-eşîriyye fi'l-mantık* Esîrüddin el-Ebherî'nin (ö. 663/1265) mantık ilmine dair yazdığı kısa bir risaledir. *Muğni't-tullâb* ise Mahmud Hasan el-Mağnisavî'nin (ö. 1222/1807) bu risale üzerine yazdığı bir şerhtir.

İsâgûcî adında mantık ile ilgili birçok risale yazılmıştır. En eski olanı filozof Furfûriyûs'un (ö. 304) kaleme aldığı *İsâgûcî*'dir. Furfûriyûs'un bu risalesi Ebherî'nin yazdığı *İsâgûcî*'den farklı olarak Aristo'nun mantık kitaplarından olan Kategoriler'in anlaşılması için külliyatı hamseyi/beş tümel konusunu yazmıştır. Bu nedenle de "İsagoge" yani "giriş" adı verilmiştir.⁵⁵ Ebherî'nin *İsâgûcî* kitabı ise mantığın tüm konularını içermektedir. Furfûriyûs dışında Fârâbî, (ö. 339/950) İbn Sînâ, (ö. 428/1037) İhvân-ı Safâ Molla Halil el-İs'irdi (ö. 1259/1841) ve Molla Fahreddin el-Batmanî de (ö. 1392/1972) *İsâgûcî* adında mantık kitapları yazmışlardır.⁵⁶

⁵⁴ Hacı Halife Mustafa b Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-Żunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Beyrut: Daru el-Kutub el-İlmiyye, 1941), 2/1370.

⁵⁵ Abdulkuddüs Bingöl, "*İsâgûcî*" (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/488.

⁵⁶ Bingöl, "*İsâgûcî*", 22/489.

Îsâgûcî metni, klasik mantık ilminde en fazla tanınan ve üzerinde en fazla çalışılan temel mantık kitabıdır. Mantık alanında ilk okutulan ve on sayfadan oluşan kısa bir risaledir. Yazıldığı andan itibaren mantık ilmini öğreten kurumların temel ders kitabı olmuştur. Osmanlı medreselerinde ve Ezher Üniversitesi'nde ders kitabı olarak asırlar boyu okutulmuştur.⁵⁷

Üzerinde şerh, hâşiye, nazım, tercüme vb. farklı türlerde onlarca çalışma vardır. En meşhur şerhleri arasında Molla Fenârî'nin (ö. 835/1431) *el-Fevâi'dü'l-fenâriyye*'si Zekerîyya el-Ensârî'nin (ö. 926/1520) *el-Matlâ'*, Hüsâmeddin Hasan el-Kâtî'nin (ö. 1359) şerhi ve Mahmud Hasan el-Mağnisavî'nin (ö. 1222/1807) *Muğni't-tullâb* şerhidir.⁵⁸

Başta Latince olmak üzere birçok Batı diline çevrilen metnin, Türkçe'ye de birçok tercümesi yapılmıştır. Bunlardan bazıları: Ali Remzi'nin *Hedîyyetü't-tullâb*'ı, Ali Haydar'ın *Hedîyyecik*'i, Mehmed Fuad'ın *Îsâgûcî Tercümeleri*, Ahmed Fuâd'ın *Mi'yârü'l-ulûm*'u ve Hüseyin Sarioğlu'nun tercümesidir.⁵⁹

Ebherî'nin *Îsâgûcî*'si üzerinde birçok nazım çalışması da yapılmıştır. örneğin ders olarak da okutulan ve ezberletilen Abdurrahman b. Seyyidî Muhammed el-Ahdarî'nin (ö. 983/1575) *es-Süllemü'l-mürevnak fi'l-manṭık* isimli eseri ile İbrahim eş-Şibrî'nin nazmı bunlardan sayılabilir.

Îsâgûcî mantığın temel konularını ele almaktadır. Bir mukaddime dört bölüm ve bir hâtimeden oluştuğunu söyleyebiliriz. Mukaddime kısmında hamd ve salâttan sonra ilme yeni başlayacak kişilerin sürekli göz önünde bulundurmaları gereken temel bilgileri içermekte;⁶⁰ lafzın tanımı, kısımları, delaletin tanımı ve kısımları beyan edilmektedir.

Birinci bölümde, tasavvurata giriş sayılan zatî-arazî, küllî-cüz'î kavramları ve külliyat-ı hamse/beş tümel konuları; ikinci bölümde, tanım ve tanımın kısımları; hadd-ı tam ve nâkıs, resm-i tam ve nâkıs terimleri, üçüncü bölümde ise tasdiğe giriş olan

⁵⁷ Bingöl, "Îsâgûcî", 22/488.

⁵⁸ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Kayacık, 1996'da Erciyes Üniversitesi'nde *Ebherî'nin Îsâgûcî'sinin İlk Şerhleri* başlıklı bir doktora çalışmasını yapmıştır.

⁵⁹ Bingöl, "Îsâgûcî", 22/489.

⁶⁰ Mağnisavi, *Muğni't-tullab*, 20.

kadıyye/önerme, önermenin kısımları: şartlı-yüklemli, olumlu-olumsuz, tümel-tikel; önermenin hükümleri: tenakuz/çelişki ve aks/döndürme meseleleri anlatılmaktadır.

Dördüncü bölümde, kıyas, kıyasın kısımları, kıyasın rükünleri ve türleri izah edilmekte, hâtime bölümünde ise kıyasın madde yönünden kısımları sayılan ve beş sanat diye anılan burhan, cedel, hitabet, şiir ve mugalata ile mantık konuları bitirilmektedir.

Son dönemlerde yazılan *Muğni't-tullâb* şerhi Osmanlı medreselerinde ve Şark medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve hâlâ birçok medresede okutulmaktadır. Eser; açık, sade ve anlaşılır bir ibare üslubuyla yazılmıştır. Eser, ilgili konuyu hazırlayan ön bilgiler ile mesele tahliline başlamakta, yer yer kelimeleri etimolojik olarak incelemekte, metinde geçen terimlerin tanımlarını zikredip lügat anlamıyla arasında ilişki kurmaktadır. Genelde metinde geçen yargıları gerekçeleriyle birlikte anlatmakta, bazı itiraz ve cevaplara yer vermektedir.

Muğni't-tullab kitabı üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan: el-Müderriş Mustafa Şevket Efendi'nin (ö. 1291/1874) hâşiyesi,⁶¹ bir diğer çalışma el-Hac Muhammed el-Fevzi el-Edirnevî'nin (ö. 1318/1900) *Seyfû'l-ğullab 'ale Muğni't-tullâb* şerhidir. Birçok yazma nüshası bulunan *Muğni't-tullâb* Âsitane tarafından tıpkıbasım ile yayınlanmıştır. Ayrıca Âdem Evmeş tarafından *Muğnisi'nin Mantık İlmine Katkıları* adıyla Erciyes Üniversitesi'nde 2015'te yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

1.2.1.3. Manzûmâtü'z-Zemzemî ve Nehcü't-Teysîr

Manzûmâtü'z-Zemzemî / Manzûmâtü't-Tefsîr İzzeddin b. Ali b. Abdülaziz ez-Zemzemî'nin (ö. 976/1568) tefsir usulüne dair manzum eseridir. *Nehcü't-teysîr* kitabı ise es-Seyyid Muhsin b. Ali el-Müsavî'nin (ö. 1354/1935) bu nazma yazdığı bir şerhtir.

İmam Süyûtî'nin (ö. 911/1505) on dört ilim dalı hakkında yazdığı *en-Nükâye* adlı eserin tefsir usulünü esas alarak kaleme alınan bu manzume, kolay ve akıcı bir üslupla yazılan 158 beyitten oluşmaktadır. Kitap hâşiyeleri ile birlikte yaklaşık 300

⁶¹ Bu hâşîye şerh ile beraber Haşemi Yayınevi tarafından 2010'da yayınlanmıştır.

sayfadır.⁶² Eserin, Mekke ve Uzakdoğu ülkelerinde yaygın bir şekilde okutulduğu ve üzerinde çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.⁶³

Kitap mukaddime, sekiz bölüm ve hâtimeden oluşmaktadır. Mukaddime Kur'ân-ı Kerîm, sûre ve âyetin tanımları ile başlamakta, Kur'ân-ı Kerîm'in başka dile tercümesi edilmesinin dinî hükmüne, tevil ve tefsir terimlerinin anlamlarına ve aralarındaki farklara değinmektedir.

Birinci bölümde; Kur'ân-ı Kerîm'in zaman ve mekân açısından nüzûlünü hadarî, seferî, mekkî, medenî, sayfî, şitaî, leylî, neharî, esbâb-ı nüzûl, firaşî, ilk ve son inen âyetler şeklinde on iki başlıkta incelenmektedir. İkinci bölümde Kur'ân-ı Kerîm'i senedi açısından mütevâtir, âhâd , şâz; Peygamber'in kıraati, râvi ve hafız olan sahabe ve tâbiîn şeklinde altı alt başlık beyan edilmektedir. Bu konuların genelde kıraat ilmi ile ilgili olduğu söylenebilir. Üçüncü bölümde Kur'ân-ı Kerîm'i okuma şekli (eda) yönünden ele alınmakta, vakıf, ibtida, imale, med, tahfif ve idgam konuları anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde ise Kur'ân-ı Kerîm lafız açısından tetkik edilmekte; garîb, muarreb, mecaz, müsterek, müteradif, istiare ve teşbih konuları açıklanmaktadır. Beşinci bölümde, Kur'ân-ı Kerîm'i anlam yönünden gözetmekte âm-has, mutlak-mukayyed ve nâsih-mensuh gibi konular on dört başlıkta ele alınmaktadır. Altıncı bölümde lafızların manayı etkilemesi yönünden Kur'ân-ı Kerîm incelenmekte; fasıl, vasil, îcâz, itnâb, müseva ve kasır gibi konular işlenmektedir. Hâtime kısmında ise Kur'ân-ı Kerîm'de geçen peygamber ve melek isimleri, kinaye ve lakaplara yer vermektedir.

Nehcü't-Teysir şerhi mezc usulü ile yazılmıştır. Eser, metinde geçen bazı kelimelerin etimolojik tahlillerini ve i'rabını açıklamakta, nazımın manasının anlaşılması için bazı takdirler zikretmekte ve genelde konuyu toparlama adına bir hulâsa yapmaktadır. Dolayısıyla takdirlerle beraber anlaşılamayan konu özetle açıklığa kavuşmuş olmaktadır. Bazı gerekçelere, itiraz ve cevaplar yer vermektedir. Tevil ve tefsir gibi benzer terimler arasındaki farklar üzerinde ehemmiyetle durmaktadır.

⁶² es-Seyyid Muhsin b. Ali el-Müsavi, *Nehcü't-teysir* (İstanbul: Haşemi Yayınevi, 2017), 300.

⁶³ Mehmet Nurullah Aktaş, "Tefsir Usûlünde Nazım Geleneği: Zemzemî ve 'Manzumetun fi't-Tefsir' Adlı Manzûm Eseri", *EKEV Akademi Dergisi* XX/65 (2016), 22.

Manzume üzerinde birçok şerh ve hâşiye çalışması bulunmaktadır.⁶⁴ Sadece *Nehcü't-teysîr* üzerinde iki hâşiye bulunmaktadır. Birincisi Seyyid Alevî b. Abbas b. Abdülaziz b. Muhammed el-Mâlikî'nin (ö. 1391/1971) kaleme aldığı *Feydu'l-habîr ve Hulâşatü't-tahrîr* adlı önemli hâşiyesidir. Hâşiyenin son kısmında Kur'ân-ı Kerîm'in barındırdığı ilimler ile ilgili uzun bir hâtîme yazmıştır. İkincisi Muhammed Yâsîn el-Fâdânî el-Mekkî'nin (ö. 1411/1990) yazdığı hâşiyedir. Bu hâşiye kısa açıklamalardan ibarettir.

1.2.1.4. Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuḥbeti'l-Fiker

Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) tarafından usûl-i hadis ilmine dair yazdığı metin ve şerhten oluşan bir kitaptır. İbn Hacer, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) usûl-i hadis ilmine dair yazdığı *Mukaddimetü İbni's-Salâh* olarak bilinen *Ma'rifetü envâ'i 'ilmi'l-ḥadîs* kitabını *Nuḥbeti'l-fiker* isminde ihtisar etmiş ve daha sonra *Nüzhetü'n-nazar* isimli çalışmasıyla şerhetmiştir.⁶⁵

Hadis ilminde otorite olan İbn Hacer, yeni bir bakış açısıyla, sistematik bir şekilde usûl-i hadis ilmini bu kitabında temellendirmektedir. Hadis âlimleri tarafından beğeniyle karşılanan bu eser, hadis ilmi alanında çalışma yapanların direkt veya dolaylı olarak istifade ettiği baş ucu kaynak kitaplarından biri olmuştur. Usûl-i hadis konularını derli toplu bir şekilde ele alması yanında musannifin şöhreti nedeniyle büyük ilgi görmüş olan *Nüzhetü'n-nazar*, asırlar boyu Osmanlı medreselerinde, Ezher'de ve birçok İslâm ülkesinde bulunan eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmuş ve okutulmaya devam etmektedir.⁶⁶

Kitabın içeriği usûl-i hadis konularının tamamını kapsamaktadır. Usûl-i hadis ilmi ile ilgili yapılan çalışmaların tarihî literatürünü sunan bu eser, hadis ilminin en önemli iki ıstılahı olan sened ve metnin tanımlarını yapmakta, haberi ulaşma yolları itibariyle hadisi mütevâtir ve âhâd diye ikiye ayırmakta; âhâd da garîb, aziz ve meşhur

⁶⁴ Aktaş, “Tefsir Usûlünde Nazım Geleneği”, 16.

⁶⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker*, 40.

⁶⁶ M. Yaşar Kandemir, “Mukaddimetü İbni's-Salâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020). 31:122.

olmak üzere üç kısımla anlatmakta ve bunların tanımları, hükümleri ve şartları üzerinde durmaktadır.

Kitap, âhâd olan hadisin en temelde makbul ve merdud olmak üzere iki kısma ayırmakta, makbulü kuvvet yönünden sahîhun li-zâtihî, hasenün li-zâtihî, sahîhun li-gayrihî ve hasenün li-gayrihî olmak üzere dört kısımda; amel etme yönünden ise beş kısımda incelemektedir. Eser, senetten râvinin düşmesi ve râvide bir problem olması açısından hadislerin reddini iki kategoride incelemektedir. Senetten râvinin düşmesi yönünden altı kısımda; râvide bir problemin olması yönünden de on üç kısımda incelemektedir. Eserde kabul edilen ve reddedilen bütün hadisleri içeren mükemmel bir aklî taksimat yapılmıştır.

Hadisi kaynağı itibari ile de merfû, mevkuf ve maktû başlıkları altında ele almaktadır. Müselsel, âli-nâzil, müdebbec, akran, mühmel, hadisi öğrenme ve aktarma yolları ele alınmaktadır. Râvilerin isimleri ile ilgili karışıklık sebepleri ve çözümü ile ilgili bazı terimlere yer verdikten sonra hâtime kısmına gelmektedir.

Hâtimedeki râviler ile ilgili tabakatları, doğum, vefat, yolculuk ve öğrenim tarihleri, şehirleri, ta'dîl ve cerh yönünden halleri, ta'dîl ve cerh terimleri ve rütbeleri, râvilerin künyeleri üzerinde durulmaktadır. İsimlerle ilgili bazı özel terimler, hadisi öğrenme, yazma ve sınıflandırma gibi konularla kitap bitirilmektedir.

Kitap aklî bir yöntem izlenerek yazılmıştır. Önce bir konuda olabilecek ihtimaller sıralanmakta ve ardından her ihtimal ele alınıp değerlendirilerek açıklanmaktadır. Açıklanan mana için hangi terimin kullanıldığını belirtilerek tümevarım yöntemi kullanıldığını söylemek mümkündür. Konu anlatımları içerisinde az ibare ile çok mana verme gayretinden dolayı az da olsa kitapta bazı karışıklıklar ve anlatım bozuklukları meydana gelmiştir. Bu karışıklıklar şârihler arasında da polemîğe yol açmıştır. Kitapta bazı yabancı kelimelerin etimolojik tahlilleri yapılmakta ve gerekçelere de yer verilmektedir. Kimi zaman, tartışmalı konulara girilmekte ve yanlışın kaynağı belirtildikten sonra doğru olanın ne olduğu belirtilmektedir.

Nüzhe ve *Nuhbe* üzerine şerh, hâşiye, nazım, tercüme ve muhtasar türlerinde yüzlerce çalışma yapılmıştır. İbrahim Gökçe, *Nuhbetü'l-fiker* üzerinde yaptığı tez

çalışmasında metin ve şerh üzerinde 104 çalışmayı kaydetmektedir.⁶⁷ Şerhler arasında: Kemâleddin Ebû Abdullah eş-Şümunnî'nin müellifin kendi şerhinden önce yazdığı *Behcetü'n-nazar*'ı, İbn Hacer'in oğlu Ebü'l-Meâlî Muhammed'in *Netîcetü'n-nazar*'ı, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*'i, İbn Kutluboğa'nın *el-Kavlü'l-mübtaker 'alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker*'i ve İbrahim b. İbrahim el-Lekânî'nin *Qazâ'ü'l-vaqar min Nüzheti'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*'i sayılabilir.⁶⁸ Bunların dışında daha birçok hâşiyesi ve şerh mevcuttur. Tercümeleri arasında: Osmanlı döneminde Ahmed b. Abdullah b. Ali Fâtih el-Ağrûsî'nin *Terceme-i Nuhbeti'l-fiker*'i, Muhammed b. Ömer el-İskilibî'nin *Terceme-i Nuhbeti'l-fiker*'i ve Abdünnâfi İffet Efendi'nin *el-Eserü'l-mu'teber (Enfau'l-eser) fî tercemei Nuhbeti'l-fiker*'i; Cumhuriyet döneminde de Talat Koçyiğit *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetü'l-fiker Şerhi* çalışmaları sayılabilir.⁶⁹ *Nüzhetü'n-nazar*'ın tek başına, başka şerh ve hâşiyelerle beraber onlarca baskısı mevcuttur.

1.2.1.5. Cevheretü't-Tevhîd ve Tuḥfetü'l-Mürîd Şerhi

Cevheretü't-tevhîd İbrahim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1631) akaid alanında kaleme aldığı bir manzumedir. *Tuḥfetü'l-mürîd 'alâ Cevhereti't-tevhîd* ise İbrahim el-Bâcûrî'nin (ö. 1277/1860) bu manzume üzerine yazdığı bir şerhtir.

Cevhere metni 144 beyitlik, recez tarzında olup müteahhir dönem Eş'arî mezhebine göre yazılmıştır. Yazıldığı andan itibaren ilgi odağı olmuş ve üzerine onlarca şerh, ta'lik, ve hâşye kaleme alınmıştır. Nâzım İbrahim el-Lekânî'nin kendisi *Cevhere* üzerine büyük, orta ve küçük olmak üzere üç şerh yazmıştır. Büyük şerhi *Umdetü'l-mürîd li-Cevhereti't-tevhîd* 2016'da dört ciltte yayımlanmıştır. Bu şerh-i kebir son dönem hacimli kelâm kitaplarından sayılmaktadır. Diğer küçük şerh ise *Hidâyetü'l-mürîd li-Cevhereti't-tevhîd* bir cilttir. *Cevhere* metni üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar içinde Ahmed b. Muhammed es-Sâvî (ö. 1241/1825) ve müellifin oğlu Abdüsselâm (ö. 1078/1668) tarafından yazılan *İthâfü'l-mürîd* adlı şerhler tedrisatta kullanıldığı için ön planda bulunmaktadır. *İthâfü'l-mürîd*

⁶⁷ İbrahim Gökçe, *Nuhbetü'l-Fiker ve Nüzhetü'n-Nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), 45.

⁶⁸ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", 5/124.

⁶⁹ Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", 5/124.

üzerine, Şeyh Muhammed el-Emîr, Şeyh Muhammed eş-Şenevânî (1233) ve Muhammed Muhyiddin Abdülhamid tarafından hâşiyeler kaleme alınmıştır.⁷⁰ *Cevhere* üzerine direkt veya dolaylı olarak şerh, hâşiye, nazım, ihtisar ve ta‘lik türünden otuzun üzerinde⁷¹ çalışma yapılmış, Fransızca gibi bazı dillere de tercüme edilmiştir.⁷²

Cevhere metni şer‘an mükellef sayılan her müslümanın bilmekle yükümlü olduğu inanç esaslarının ana konularını içermektedir. Kitabın giriş, mukaddime, üç bölüm ve hâtimeden meydana geldiği söylenebilir.

Giriş kısmında besmele, hamd ve salât ile başlayan yazar, öğrenimi gerekli inanç esaslarıyla ilgili hacimli kitap okumalarının azlığı nedeniyle kısa ve özlü eserlerin yazılması gerekliliğinden dolayı “*Cevhere*” adlı eseri telif ettiğini ifade etmektedir.⁷³

Mukaddimede vâcip, câiz ve müstahil/imkânsız olan aklî hükümler, taklit, ilk vâcip, hûdus delili, iman ile İslâm’ın tanımları ve aralarındaki ilişki ve imanın artma-eksilme durumu meseleleri üzerinde durulmaktadır.

Birinci bölüm ilâhiyat konularını içermektedir. Bu kısımda; yaratıcının nitelenmesinin zorunlu olduğu vücûd, kıdem, bekâ, vahdâniyyet, muhâlefetün li’l-havâdis, kıyâm bi-nefsihî gibi selbî sıfatlar; hayat, ilim, sem‘, basar, irade, kudret ve kelâm gibi meânî ve hay, alîm, kadîr, semî‘, basîr, mürîd ve mütekkellîm gibi maneviye sıfatları ve bu sıfatların taallukatları anlatılmakta, yanlış anlaşılmaya yol açan nasların tevil edilmesi gerekliliği zikredilmektedir. Yaratıcının, vâcip sıfatların karşıt anlamları ile nitelendirilmesinin müstahil olduğu ifade edilmekte, ilâh hakkında mümkün olan her şeyin ise câiz olduğu belirtilmektedir. Ardından kulların fiilleri, saîd-şakî kavramları, kesb, salah-aslah, kader ve rü’yet gibi tartışma konusu olan konular anlatılmaktadır.

İkinci bölüm nübüvvet konularını içermekte, peygamber hakkında vâcip, müstahil ve mümkün olan sıfatlar anlatılmaktadır. Nübüvvetin vehbî olduğu, mucize,

⁷⁰ Emrullah Yüksel, “*Cevheretü’t-tevhîd*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/458.

⁷¹ Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiü’ş-şurûh ve’l-havâşî: mu‘cemun şâmil li-esmâi’l-kütübi’l-meşrûha fi’t-türâsi’l-İslami ve beyâni şurûhihâ*. (Duabi: el-Mecma‘u’s-Şikâfî, 2004), 788.

⁷² Yüksel, “*Cevheretü’t-tevhîd*”, 7/458.

⁷³ İbrâhim el-Bâcûrî, *Tuhfetü’l-mürîd ‘alâ Cevhereti’t-tevhîd* (Dimaşk: Mektebetu Dari’l-Beyruti, 2002), 17-75.

Hız. Muhammed'in (s.a.v) fazileti ve son peygamber olması, İslâm şeriatının diğery şeriatları neshetmesi gibi bazı özelliklerinin açıklandığı bu bölüm sahabiler arasında üstünlük meselesi, selefe tâbi olma, selefi taklit etme gerekliliğı ve keramet konusunun izah edilmesiyle son bulmaktadır.

Üçüncü bölüm ise sem'ıyyât (vahiy ile sabit olan) konularını ele almaktadır. Bu bölümde duanın verdiği yararlar, koruyucu melekler, ölüm, ecel, ruh, nefis, akıl, kuyruk sokumu, kabir azabı, dirilme, hesap, kıyamet, sırat, cennet, cehennem, arş, kürsü ve şefaati gibi konular açıklanmakta, büyük günah, şehid, rızık, tövbe, insan haklarını garantiye alan beş dokunulmaz olan din, can, akıl, mal ve ırz/onur konularını, küfür ve imâmet meselesini ele almaktadır. Bu bölümde “şey” ve “cevher-i fert” gibi bazı kelâmî kavramlar da anlatılmaktadır.

Hâtime kısmında ise ahlâk ile ilgili bazı tavsiyelerde bulunan el-Lekânî kibir, gösteriş, haset, bid'ata tâbi olma gibi kötü ahlâktan sakındırmış; emir bi'l-ma'rûf, yumuşak huyluluk, güzel ahlâklı olma ve hakka tâbi olma gibi bazı erdemli davranışları tavsiye etmiş ve nazmı dua ile bitirmiştir.

Tuhfetü'l-mürîd 'alâ Cevhereti't-tevhîd şerhi bir dönemde okutulmaktadır. Müellif ve oğlu Abdüsselâm'ın şerhlerinden sonra *Cevhere* üzerine yapılan çalışmalar arasında en meşhur olan çalışmadır. Ezher şeyhlerinden olan İbrahim el-Bâcûrî'nin fıkıh ve kelâm başta olmak üzere birçok ilmî alanda çalışmaları olan çok yönlü meşhur bir âlim oluşu bu hâşiyenin popülerliğini artırmıştır. Birçok medresede ders olarak okutulan *Tuhfe*'nin üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan Şeyh Ahmed el-Üchûrî'nin (ö.1293/1876) takriratı, Molla Salih el-Gursî'nin ta'likatı ve İbrahim el-Meriğni'nin (ö.1394/1974) *Buğyetü'l-mürîd li-Cevhereti't-tevhîd* isimli ihtisarı, Abdülkerim Tettan ve Muhammed Edib el-Geylânî'nin *'Avnü'l-mürîd li-şerhi Cevhereti't-tevhîd* adlı çalışmaları en bilinenleridir.⁷⁴

Müellif *Tuhfetü'l-mürîd*'i hâşiye olarak nitelese de metnin tamamını kelime kelime açıklaması açısından bir şerh niteliğı de taşımaktadır. Kendisinden önce yazılan şerh ve hâşiyelerden istifade ettiğı için bilgi yönünden zengindir. Önceki şerh ve hâşiyelerde tartışılan konuları derleyerek veya özetleyerek sunmaktadır. Metin üzerine

⁷⁴ *'Avnü'l-murid* İbrahim el-Bâcûrî'nin hâşiyesi esas alınarak dil kuralları ile ilgili yerler çıkarılıp birçok ekleme yapılmıştır.

yapılan bazı tevcih ve açıklamaları naklederek tartışmaktadır. Özellikle müellifin oğlu Abdüsselâm'ın ifadelerini tartışma konusu yapmaktadır.

Tuhfetü'l-mürîd, nazımda geçen bir kavramın başka bir kavramla uzaktan ilişkisi varsa ve konu olarak ileride gelecek olsa dahi mutlaka anlatır. Bu yönüyle çoğu zaman konu dışına çıkmakta ve konu bütünlüğünü bozmaktadır. Nahiv, belâgat gibi dil bilgisi konularına da çok girmektedir. Bazı kavramların tanımlarını ve filolojik tahlillerini yapmakta ve tartışmalara yer vermektedir. Bir meselede olası itirazlara değinip yanıtlar sunmaktadır. Konu ile ilgili farklı görüşler varsa maddeler halinde zikretmektedir. Örneğin ilk vâcip konusunda on iki görüş nakletmektedir.

Talebeler *Tuhfetü'l-mürîd* kitabında Arapça'nın iki kısmı olan nazım ve nesiri görmektedir. Özellikle nahiv, sarf ve belâgat ile ilgili açıklamalar, terim tanımları ve filolojik tahliller, dil kural uygulamalarını pratikte görmesi yönüyle talebelerin Arapça eğitimlerine büyük katkı sağlamaktadır. *Tuhfetü'l-mürîd* farklı tahkiklerle birçok yayınevi tarafından basılmıştır.

1.2.1.6. er-Risâletü'l-Kuşeyriyye

er-Risâletü'l-kuşeyriyye Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) tasavvuf ilmine dair yazdığı eserdir. Erken dönemde yazılan *er-Risâle* tasavvuf alanında temel kaynakların başında gelmektedir. Kendinden sonra gelen birçok sûfîyi etkilemiştir. Tasavvuf alanında daha sonra yazılan kitaplara kaynak olan *er-Risâle*'de Ehl-i sünnet inancına uygun bir tasavvuf mefhumu ortaya konulmuş ve bunun dışında kalan tasavvuf anlayışları reddedilmiştir. Eser bilhassa muhafazakâr kesimlerde çok ilgi görmüştür.⁷⁵

er-Risâle bir giriş ve elli altı bölümden (bab) oluşmaktadır. Giriş kısmında İmam Kuşeyrî *er-Risâle*'yi yazma amacını anlatmaktadır. Gerçek sûfilerin hallerini anlatan müellif, tasavvuf ile alakası olmayanların tasavvuf ismini kullanarak tasavvufu çıkarlarına alet ettiklerini, böylece tasavvufun yanlış anlaşılmasından korktuğu için gerçek tasavvufun ne olduğunu ortaya çıkarmak ve İslâm memleketlerinde bulunan sûfileri uyarmak için böyle bir risale/mektup yazdığını dile getirmektedir.⁷⁶

⁷⁵ Süleyman Uludağ, "er-Risâle" (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/122.

⁷⁶ Ebü'l-Kâsım Zeynülislam Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (Beyrut: Dârü'l-Minhac, 2017), 80.

Hadis, fıkıh ve kelâm âlimi olan İmam Kuşeyrî risaleyi yazma amacını anlattıktan sonra sûfîlerin itikadının Ehl-i sünnet inancında olup bozuk ve sapkın bid‘at akımlardan olmadığını sûfîlerin sözlerini naklederek ispat etmektedir.

Birinci bölümünde kendi zamanından önce yaşayan tasavvufun öncüleri ve ehli kabul edilen seksen üç sûfînin biyografilerine, din, inanç ve tasavvuf ile ilgili sözlerine yer veren İmam Kuşeyrî, böylece sûfîlerin dinî ve şer‘î hükümlere bağlı olduklarını gösterir. Kendi zamanında yaşayan bazı sûfîlerin ise sadece isimlerini zikreder. Burada anlatılan sûfîler daha sonra “Şüyûhi’r-Risâle, ricâlü’l-Kuşeyrî” diye meşhur olup güvenilir ve muteber şahsiyetler olarak kabul edildi.⁷⁷

İmam Kuşeyrî eserinin ikinci bölümünde, her sanat ehlinin belli sebeplerden dolayı kendilerine özgü tabirleri olduğu gibi sûfîlerin de kendilerine özgü terimleri olduğunu belirterek tasavvuf ehlinin kendilerine has olan ıstılahlarını ele almakta,⁷⁸ vakit, makam, hâl, vecd, bekâ, fenâ, cem‘, üns, bast, tecellî, sekr, gaybet, mükâşefe, şeriat, hakikat, nefis, ruh ve sır gibi yaklaşık elli tasavvufî terimini açıklamaktadır

er-Risâle‘nin geri kalan bölümlerinde ise tövbe, mücâhede, halvet, vera‘, tevazu, takva, zühd, şükür, fakr, sabır, hüzn, rızâ, kanaat, tevekkül, recâ, havf, yakîn, gibi ıstılahlar açıklanmış; ayrıca tasavvuf, dua, zikir, feraset, rüya, velâyet, keramet, edep, sohbet, ahlâk, semâ konuları anlatılmış ve müridlik usulleri ile ilgili müridlere tavsiyelerle kitap bitirilmiştir.

er-Risâle üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki Sedîdüddin Abdülmü‘tî b. Mahmud el-İskenderî’nin *ed-Delâle fî fevâ’idi’r-Risâle* şerhi, Zekerîyya el-Ensârî’nin *İhkâmü’d-delâle ‘alâ tahrîri’r-Risâle* şerhi, bu şerh üzerine Mustafa b. Muhammed el-Arûsî’nin *Netâ’icü’l-efkâri’l-ğudsiyye fî beyâni me‘ânî şerhi’r-Risâleti’l-Kuşeyriyye* hâşiyesisi bulunmaktadır. Ayrıca *er-Risâle* Hint alt kıtasında da Gîsûdıraz tarafından şerhedilmiştir.⁷⁹

er-Risâle Farsça, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Türkçe’ye çevrilmiştir. Osmanlı Türkçesi’ne Hoca Sâdeddin Efendi çevirmiştir. Mehmet Günyüzlü bu çalışmayı sadeleştirmiştir. Cumhuriyet döneminde Seyyid Muhammed Tefvîk, Tahsin

⁷⁷ Uludağ, “er-Risâle”, 35/122.

⁷⁸ Kuşeyri, *er-Risâleti’l-Kuşeyriyye*, 231.

⁷⁹ Uludağ, “er-Risâle”, 35/1223.

Yazıcı, Ali Aslan, Süleyman Uludağ ve Dilaver Selvi tarafından farklı tercümelerle Türkçe'ye çevrilmiştir.⁸⁰ *er-Risâle* bir çok akademik çalışmaya da konu olmuştur.

Kitabında edebî bir dil kullanan İmam Kuşeyrî konuları açıklarken genelde âyet ve hadislerle başlamakta ve sûfîlerin sözleri ve yaşantıları ile desteklemektedir. Özellikle akaid ile ilgili yanlış anlaşılmaya sebebiyet veren ifadeler üzerinde hassasiyetle durmakta ve Ehl-i sünnet inancına uygun bir şekilde yorumlamaktadır.

Hicrî 437'de kaleme alınan *er-Risâle* erken dönemde yazılan kitaplardan sayılır. Dolayısıyla eser özgün fasih Arapça'yı ve tasavvufî tabirleri yansıtmaları açısından önemli bir kaynaktır. Talebeler *er-Risâle*'yi okumakla klasik bir eserle Arap tasavvuf edebiyatını da kısmen görmüş olmaktadır. Eser farklı tahkiklerle birçok yayınevi tarafından basılmıştır.

1.2.2. İkinci Sınıf Kitapları

Bu sınıfta irili ufaklı birçok kitap okutulmaktadır. Birinci derste sırasıyla vaz' ilmi ile ilgili *er-Risâletü'l-vaz' iyye*, beyân ilmi ile ilgili *İsâm 'ale'r-Risâleti's-Semerqandiyye*, münazara ilmine dair *Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara*, *er-Risâletü'l-Velediyye* ve üzerine es-Seyyid Abdülvehhâb b. Hüseyin el-Âmidî'nin (ö. 1190/1776) yazdığı *Velediyye şerhi* ve mantıkta *er-Risâletü's-şemsiyye fî'l-kavâ'idî'l-mantıkiyye* eserleri; ikinci derste usûl-i fıkıhta Hanefî talebelere *İfâdatü'l-envâr 'alâ uşûli'l-Menâr*, Şâfiî talebelere *Minhâcü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*, kategorilerde *el-Makûlâtü'l-aşere beyne'l-felâsife ve'l-mütekellimîn* eserleri; üçüncü derste, fıkıhta Hanefîler'e üç yıl süren *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, Şâfiîler'e de *Fethü'l-mu'in bi-şerhi kurreti'l-ayn* eserleri okutulmaktadır.

1.2.2.1. er-Risâletü'l-Vaz' iyye ve es-Semerqandiyye Şerhi

er-Risâletü'l-vaz' iyye Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) vaz' ilmine dair yazdığı kısa bir risaledir. *es-Semerqandiyye* ise Ebü'l-Kasım Nasreddin İbrahim el-Leysî es-Semerkindî'nin (ö. 888/1483) *er-Risâletü'l-vaz' iyye* üzerine yazdığı kısa bir şerhtir.

Bir sayfadan oluşan risale bir mukaddime, bir taksim ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Mukaddimede lafzın bazan müşahhas bir şeye zatı ve aynı itibarı ile bazan da müşahhas bir şeye küllî bir mana itibarı ile konulduğu anlatılmaktadır.

⁸⁰ Uludağ, "er-Risâle", 35/123.

Özellikle mananın müşahhas/cüz'î, vaz'ın küllî olmasının keyfiyetini açıklamaktadır. Mukaddimede anlatılan bilgiler taksim bölümünde anlatılacak bilgiler için bir hazırlık mahiyeti taşımaktadır.⁸¹

Taksim bölümü risalenin aslını oluşturan beş-altı satırdan ibarettir. Bu bölümde lafzın manası/medlulü küllî veya müşahhas olduğu; manası küllî olanın da ya zat ya hâdes/olay ya da ikisinden mürekkep olduğu; birincisi ism-i cins, ikincisi masdar ve üçüncüsü de nispet olduğu; nispetin de zat açısından mülâhaza edilirse müştak, hâdes açısından mülâhaza edilirse fiil olduğu; manası/medlulü müşahhas olanın da vaz'ı/konuluşu ya müşahhas ya da küllî olduğu; konuluşu müşahhas olanın alem olduğu; konuluşu küllî olanın da manası ya kendi zatında ya da başkasında olduğu; manası başkasında olan harf; manası kendi zatında olanı ise mananın tayini için ihtiyaç duyduğu karine hitap ise zamir; aklî/zihinsel ise mevsul; duyusal ise “ism-i işaret” olduğu anlatılmaktadır.

Hâtime bölümünde ise on iki tane tembih zikredilmektedir. Bu tembihler içerisinde genelde harf ile isim, alem ile zamir, fiil ile müştak, harf ile mevsul, ve ism-i cins ile alem-i cins aralarındaki farklar; fiilin neden haber/yüklem olup harfin haber olamadığı; “favk, zû” gibi sürekli izâfe ile kullanılan isimlerin küllî oldukları ve lafızların birbiri yerine kullanıldıkları, ancak asıl olan vaz'ın/konuluşun muteber olduğu⁸² zikredilmektedir.

Îcî'nin *er-Risâletü'l-vaz'îyye* eseri üzerinde birçok hâşiye, şerh ve ta'lik çalışması yapılmıştır. Bazıları şunlardır: Abdurrahman-ı Câmî'nin *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*'si, Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*'si, İsmâüddin el-İsferâyînî'nin *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*'si, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *Hâşiye 'ale'l-Vaz'îyye* ve *Ta'likât 'ale'l-Vaz'îyye*'si, Kemâleddin eş-Şirvânî'nin *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*'si ve Muhammed en-Neccârî'nin *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*'sidir.⁸³

Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* şerhi, risale üzerine yazılan ilk şerhlerdendir. Semerkandî'nin bu risale üzerinde “sagîr” ve “kebîr” diye

⁸¹ Ebü'l-Kâsım İbrahim el-Leysî es-Semerkandî, *Şerhu'r-Risâletü'l-vaz'îyye* (İstanbul: Haşemi Yayınevi, 2011), 50.

⁸² Semerkandî, *Şerhu'r-Risâletü'l-vaz'îyye*, 164.

⁸³ Mustafa Öncü, “Molla Halil Es-Siirdî'nin Vad' İlmi ile İlgili Risalesinin Tahlili Ve 'Adûduddîn El-Îcî'nin Risalesi ile Karşılaştırılması”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 374.

iki şerhi vardır.⁸⁴ “Şerh-i kebîr” ise Akın İşleme tarafından, *Ebu'l-Kasım Ali el-Leysî es-Semerkindî'nin Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'îyye (Şerhu'l-Kebir) İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi* başlığı ile yüksek lisans tezi olarak Marmara Üniversitesi'nde 2018'de çalışılmıştır. Bizim konumuz olan medreselerde okutulan “şerh-i sagîr”dir. Bu şerh açıklamalar yaparken dil, mantık ve münazara kurallarını kullanmaktadır. İbareleri genelde açık bazı yerlerde ise kapalıdır. Eser, metinde geçen bazı önemli kavramları dil açısından derinlemesine tahlilini yapmaktadır.

Semerkindî'nin bu şerhi üzerinde de birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan, Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî (ö. 1230/1815) ve Muhammed el-Hifnâvî (ö. 1181/1767) hâşiyeleri çok meşhurdur. Raşidiyye talebeleri genelde bu iki hâşiyeden istifade etmektedirler. Bu kitabın birçok baskısı mevcuttur.

Medrese çevrelerinde meşhur olan on iki ilimden biri sayılan vaz' ilmi medreselerde popülerliğini yitirmemiştir. Molla Halil es-Siirdî, Ahmet Hilmi Koğî gibi son dönem medrese âlimlerinin risaleler yazdığı vaz' ilmi son zamanlarda akademik çevrelerde de ilgi odağı olmuştur.

1.2.2.2. el-Ferîde ve Şerhu'l-İsâm 'ale'l-Ferîde

el-Ferîde / er-Risâletü's-Semerkindiyye Ebü'l-Kasım İbrahim el-Leysî es-Semerkindî'nin (ö. 888/1483) beyân ilmi konularından istiare üzerine yazdığı kısa bir risaledir. *Şerhu'l-İsâm 'ale'l-ferîde* ise İsâmüddin el-İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) bu risalesi üzerine yazdığı bir şerhtir. Eser cumhur, Sekkâkî (ö. 626/1229), Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338) ve Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) istiare konusundaki görüşlerini ve ihtilaflarını ele almaktadır.

Dört-beş sayfadan oluşan *el-Ferîde* metni bir giriş ve üç bölüm ('ıkd) ve on beş alt başlıktan (feride) oluşmaktadır. Müellif ana başlıklar için gerdanlık anlamına gelen 'ıkd kelimesini ve alt başlıklar için ise inci anlamına gelen feride kelimesini kullanmış, inciden yapılmış gerdanlığın kişiyi süslediği gibi istiare ve mecazın da kelâmı süslediğine işaret etmiştir. Giriş kısmında istiare ile ilgili konuların kitaplarda uzun ve kavranması zor bir şekilde zikredildiğini belirten müellif; mütekaddimîn ve

⁸⁴ Akın İşleme, *Ebu'l-Kasım Ali el-Leysî es-Semerkindî'nin Şerhu'r-Risâleti'l-Vaz'îyye (Şerhu'l-Kebir) İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2018), 16.

müteahhirîn kitaplarında geçen bilgilerin kavranması kolay olacak şekilde yazdığını ifade ederek risaleyi telif amacını dile getirmektedir.⁸⁵

Birinci bölümde mecaz türleri altı feridede (başlıkta) anlatılmaktadır. Birinci feridede mecâz-ı müfredin tanımı ve kısımları; ikinci feridede istiarenin asliye ve tebaiye kısımları; üçüncü feridede Sekkâkî'ye istiarenin tahkikiyye ve tahliliyye kısımları; dördüncü feridede istiarenin mücerrede, mutlaka ve müreşşeha kısımları; beşinci feridede terşih ve istiareye çevrilme konusu; altıncı feridede mecâz-ı mürekkeb konuları işlenmektedir.

İkinci bölümde mekniyye olan istiare dört feridede anlatılmaktadır. Birinci feridede selefe göre istiare mekniyyenin manası; ikinci feridede Sekkâkî'ye göre yanında istiare mekniyyenin manası; üçüncü feridede Hatîb'e göre istiare mekniyyenin manası ve dördüncü feridede müşebbehin vaz' edildiği manada zikredilmesi ile ilgili bir tartışma ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde mekniyye olan istiarenin karinesi beş feridede ele alınmaktadır. Birinci feridede selefe göre mekniyyenin karinesi; ikinci feridede Zemahşerî'ye göre istiare mekniyyenin karinesini; üçüncü feridede Sekkâkî'ye göre istiare mekniyyenin karinesini; dördüncü feridede mekniyyenin karinesi ile musannifin tercihi; beşinci feridede mekniyyenin karinesi dışında kalan müşebbeh ve müşebbehi bihin özelliklerinin terşih veya tecrid olabileceği anlatılmaktadır.

el-Ferîde muhtevâsından da anlaşıldığı üzere kısa olmasına rağmen mecaz konuları alanında otorite olan âlimlerin görüşlerini karşılaştırmalı ve tartışmalı bir şekilde sunmaktadır. Kısa ve dili kolay olan *el-Ferîde* istiare ve mecaz konusunda okutulan, üzerine şerh ve hâşiye yazılan kitaplardan biridir. Osmanlı medreselerinde ve birçok İslâm ülkesinde asırlarca ders kitabı olarak okutulmuş ve hâlâ Doğu medreselerinde İsmüddin şerhi ile beraber müfredat kitapları⁸⁶ arasında yer almaktadır. Bu eser üzerine yapılan çalışmalar en güzel şekilde önemini ortaya koymaktadır. Kemâleddin Mesud b. Hüseyin Sirvânî (ö. 905/1499), İsmüddin el-

⁸⁵ el-İsferâyînî İsmüddîn, *el-Cevahir en-neğide 'âle 'İssam el-Feride* (İstanbul: Haşemi Yayınevi, 2012), 17.

⁸⁶ Sıra Kitapları, Doğu ve güneydoğu medreselerinde bir talebenin mezun olabilmesi için okuması gereken kitapları ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.

İsferâyînî (ö. 945/1538), Kul Ahmed, Kara Said (ö. 1026/1617) gibi birçok âlimin *el-Ferîde* üzerine şerh çalışması bulunmaktadır. Ümit Karaver'in *Kara Saîd'in Şerhu Risâleti'l-İstiâre Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* adlı yüksek lisans tezinde *el-Ferîde* üzerine yapılan çalışmalardan yirmi iki şerh, yedi manzum, üç muhtasar ve elli iki hâşiye kaydetmektedir.⁸⁷

el-Ferîde adlı eserde Sekkâkî'nin *Miftâh*'ı, Kazvînî'nin *Telhîs*'i, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı, Îcî'nin *Fevâi'dü'l-ğıyâsiyye*'si ve Teftâzânî'nin *Muṭavvel*'i gibi istiare ile ilgili birçok kaynaktan yararlanılmış, müelliflerin görüşlerinden istifade edilmiştir.⁸⁸ *el-Ferîde*'nin şerh ve hâşiyelerle beraber çeşitli baskıları yanında birçok yazma nüshası da bulunmaktadır.

el-Ferîde üzerine yapılan en önemli çalışmalardan biri de şüphesiz İsâmüddin el-İsferâyînî'nin (ö. 945/1538) *Şerhu'l-İşâm li'l-Ferîde* adlı eseridir. Îcâz yöntemi ile yazılan, anlaşılmasının zorluğu ile meşhur olan bu şerh; müfredatta anlaşılması en zor üç kitabından biri sayılmaktadır. Diğerleri Molla Fenârî üzerine Kul Ahmed'in hâşiyesi ve Molla Câmi üzerine Abdülgafûr'un hâşiyesidir.

Şeyh İsâmüddin el-İsferâyînî eserinde beyan ilminin istiare ve mecaz konularının analitik çözümlemelerini yaparak işin aslına ve künhüne ulaşmaya çalışmaktadır. Şerh musannifin ifadelerine ve diğer âlimlerin görüşlerine birçok itirazda bulunmakta veya gelebilecek itirazları zikredip cevap vermektedir. Yani metni açıklamamakta, tartışma yapmaktadır. Zira İsâm'den sonra *el-Ferîde*'yi şerheden Kara Said, metin üzerine yapılan şerhlerin şerh (açıklayıcı) olmaktan ziyade cerh (yaralayıcı) olduğunu söyleyerek İsâm'a bir gönderme yapmaktadır.⁸⁹ İsâm yaptığı itirazları veya ortaya attığı problemleri genelde kendisi çözmeye çalışmaktadır. Yapılan itirazların çoğunda haklı olmakla beraber yersiz itirazlar yaptığı da bazı muhaşşiler tarafından ifade edilmektedir.

Metin olan *el-Ferîde*'de farklı görüşlere yer vermesi, kitabın aslı itibarı ile bir tartışma ve muhakeme kitabı olduğunu söyleyebiliriz. Kitap, belâgatın büyük

⁸⁷ Ümit Karaver, *Kara Saîd'in (ö. 1026/1617) Şerhu Risâleti'l-İstiâre Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009), 32-46.

⁸⁸ Karaver, *Kara Saîd'in (ö. 1026/1617) Şerhu Risâleti'l-İstiâre Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 28.

⁸⁹ Karaver, *Kara Saîd'in (ö. 1026/1617) Şerhu Risâleti'l-İstiâre Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 114.

âlimlerinin görüşlerinin tartışıldığı ileri seviye bir kitaptır. Dolayısıyla beyân konularına iyi veya orta derecede vâkıf olmayan bir kişinin bu kitabı okuması ona bir şey kazandıramaz. Medrese müderrisleri, öğrencilere analiz ve muhakeme yeteneğini kazandırma amacı ile İsâm'ın bu şerhin okutulduğunu belirtmektedirler.

Osmanlı medreselerinde yüzyıllarca okutulan ve günümüzde de klasik Şark medreselerinde hâlâ ders kitabı olarak⁹⁰ okutulmaya devam eden *Şerhu'l- 'İsâm li'l-Ferîde* büyük bir ilgi görmüş ve üzerine otuz beşten fazla hâşiye yazılmıştır.⁹¹ Hâşiye yazan âlimlerden bazıları şunlardır: Hafidü'l-İsâm Cemâleddin Ali Sadreddin İsmail el-İsferâyînî (ö.1007/1598), İbrahim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî (ö. 1277/1860), Molla Fahreddin'in (ö. 1972), Tillo hocalarından Sıbgatullah Tillavî'nin, hâşiyelerden ve hocaların açıklamalarından yaptığı ve *el-Cevâhirü'n-neğide 'alâ 'İşâmi'l-Ferîde* adını verdiği derleme de öne çıkan çalışmalardır.

1.2.2.3. Âdâbu'l-Bahş ve'l-Münâzara

Âdâbu'l-bahş ve'l-münâzara kitabı, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid el-Mısrî'nin (ö. 1973) münazara ilmine dair yazdığı bir eserdir. Tartışma kurallarını konu edinen bu eser yüz sayfa civarındadır. Sistematiik bir tertip ve düzene sahip olan bu eser açık, kolay, anlaşılır bir dil ve üslup ile yazılmıştır.

Son dönemlerde yaşayan müellif bu kitabını bir ders kitabı mantığı ile yazmıştır. İhtiyaç duyulan yerlerde konuya girmeden önce bir hazırlık, konu sonunda özet ve örnekler üzerinde uygulama yapmakta ve alıştırmalar vermektedir.⁹² Soyut kavramları ve konuları somut örnekler vererek anlatmaktadır.

Kitap, giriş üç bölüm ve hâtimeden meydana gelmektedir. Giriş kısmında münazaranın tanımı, konusu, faydası, kurucusu, diğer ilimler ile ilişkisi ve bu ilmi tahsil etmenin hükmü ele alınmakta, kelâmın kısımlarını zikrederek hangi kısımlarda münazara yapılabileceği anlatılmakta ve münazara ilminin bölümleri ortaya konulmaktadır.

⁹⁰ Mehmet Fadıl Ünsal, *'İsâmuddîn el-İsferâyînî'nin Şerhu'l- 'İsâm li'l-Ferîde Adlı Eserinin İncelenmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015), 2.

⁹¹ Karaver, *Kara Saîd'in (ö. 1026/1617) Şerhu Risâleti'l-İstiâre Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, 38.

⁹² Abdulhamîd, *Âdâbu'l-Bahş ve'l-Münâzara*, 38-43.

Birinci bölümde taksim konusu üç fasılda ele alınmaktadır. Birinci fasılda taksimin manası, hakikati, türleri ve şartları açıklanmakta, taksime gelebilecek itirazlar, cevaplar ve münazara taraflarına verilen isimler zikredilmektedir. Üçüncü fasılda taksimde münazaranın tertip edilmesi anlatılmaktadır.

İkinci bölümde tarif/tanım konusu üç fasılda ele alınmaktadır. Birinci fasılda tanımın türleri, hakikatleri ve şartları, ikinci fasılda tarifte münazara yöntemleri, üçüncü fasılda münazaranın tertip edilmesi konuları anlatılmaktadır.

Üçüncü bölümde tasdik/haberde münazara konuları altı fasılda anlatılmaktadır. Birinci fasılda tasdikin manası ve türleri; ikinci fasılda tasdikte münazaranın iddia sahibinden kanıt istemek (men'î), sava karşıt delil sunmak (mu'araza) ve sav kanıtını çürütmek (nakız) olmak üzere üç şekildeki yapılışı; üçüncü fasılda men'in anlam ve kısımları, sened ve kısımları ve itiraz edenin yapmaması gereken şeyler ve münazarada söz hakkı çalmak (gasp) konusu ele alınmaktadır. Dördüncü fasılda muarazanın manası, kısımları ve iddia sahibinin cevapları zikredilmektedir. Beşinci fasılda nakzın manası, kısımları, şahidi ve iddia sahibinin vereceği cevaplar beyan edilmekte; altıncı fasılda tasdikte münazaranın tertip edilmesini, mürekkeb-i nâkıs, nakil ve ibarenin manası anlatılmaktadır.

Hâtime kısmında ise münazara ile ilgili olup yukarıda anlatılan kısımlara girmeyen müsâdere, mükâbere, muâ'nede, mücâdele, cedel, istifsar, münazaranın neticelendirilmesi ve münazara yapacak kişilerin uyması gereken kurallar ele alınmaktadır.

Başlangıç seviyesinde olan *Âdâbü'l-Bahş ve'l-Münâzara* kitabının ibaresi kolay ve anlatım tarzının güzel olması nedeni ile birçok medresede ve eğitim kurumunda ders kitabı olarak okutulmaktadır. Kitap üzerine bir şerh veya hâşiye ihtiyacına gerek bırakmayacak derecede açık olmakla beraber üzerine Mustafa b. Ahmed b. Abdünnebî Ebû Hamza eş-Şâfiî'nin *el-Înâs ve'l-müsâmere* adlı takriratı bulunmaktadır. *Âdâbü'l-Bahş ve'l-Münâzara* kitabı birçok yayınevi tarafından basılmıştır.

1.2.2.4. er-Risâletü's-Şemsiyye ve Tahrîrû'l-kavâ'idî'l-manţıkıyye şerhi

er-Risâletü's-Şemsiyye fî'l-kavâ'idî'l-manţıkıyye Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî'nin (ö. 675/1277) mantık ilmine dair yazdığı orta hacimli bir metindir. *Tahrîrû'l-kavâ'idî'l-manţıkıyye fî şerhi'r-risâleti's-Şemsiyye* kitabı ise Kutbüddin er-Râzî et-Tahtânî'nin (ö. 766/1365) *er-Risâletü's-Şemsiyye* üzerine yazdığı bir şerhtir.

er-Risâletü's-Şemsîyye metni mantık ilminin en önemli eserlerinden biridir. İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât* kitabından sonra mantık ilmine dair yazılmış en kapsamlı metindir. *eş-Şemsîyye* önceki kitaplarda olmayan veya dağınık geçen bilgileri ele alarak mantığın bütün konularını sistematik bir şekilde işlemiştir. *eş-Şemsîyye*, Aristoteles ve İbn Sînâ'nın mantık sistemini esas almakla beraber özgün bir tertibe ve içeriğe sahiptir.⁹³ Kazvî'nî, *eş-Şemsîyye*'yi İlhanlı Veziri Şemseddin Muhammed el-Cüveynî'nin talebi üzerine kaleme almış ve ona nisbetle esere *eş-Şemsîyye* adını vermiştir.⁹⁴ Ehl-i sünnet medreselerinde Ebherî'nin (ö. 1264) *İsâgûcî*'sinden sonra mantık ilminde en fazla okutulan ders kitabı olmuştur.

eş-Şemsîyye bir önsöz, bir mukaddime, üç makale (bölüm) ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Önsözde hamd ve salâttan sonra mantık ilminin önemi, eserin yazılma nedeni ve özellikleri verilmektedir. Eser, İlhanlı Veziri Şemseddin'in mantığın bütün konu ve kurallarını kapsayan bir kitap yazılması talebi üzerine kaleme alınmıştır.⁹⁵

Mukaddime iki başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta mantık ilminin mahiyeti ve gerekliliği anlatılmaktadır. İkinci başlıkta ise mantık ilminin konusu ele alınmaktadır.

Birinci bölüm müfretleri/kavramları dört fasılda anlatmaktadır. Birinci fasılda delalet, lafız-mana ilişkisi, kaplam-içlem ve müfred-mürekkebe konularını; ikinci fasılda beş tûmeli; üçüncü fasılda küllî/tûmel-cüz'î/tikel konularını beş başlıkta; dördüncü fasılda tanımları anlatmaktadır.

İkinci bölümde kadıyye/önergeler ve hükümleri bir giriş ve üç fasılda anlatılmaktadır. Girişte kadıyyenin tanımı ve kadıyyenin birincil kısımları anlatılmaktadır. Birinci fasıl, dört başlıkta yüklemli/hamliyye önermenin öğeleri, nicelikleri ve nitelik, ûdul ve tahsili ve on üç müveccehat/kipi/modal önerme anlatılmaktadır. İkinci fasılda şartlı önermelerin öğeleri, kısımları ve modalları;

⁹³ Hasan Yücel Başdemir, "Necmeddin el-Kâtibî'nin Şemsîyye'si ve Mantık Kitapları İçindeki Yeri", *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, (2014), 2.

⁹⁴ Ali Durusoy, "eş-Şemsîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 38/530.

⁹⁵ Tahtânî, *Tahrîrû'l-kavâ'idî'l-mantıkiyye fi şerhi'r-risâleti's-Şemsîyye*, 13.

üçüncü fasılda önermenin hükümleri; tenakuz/çelişki, düz döndürme, ters döndürme ve şartlı önermelerin ilişkisi dört başlıkta anlatılır.

Üçüncü bölümde kıyas ele alınmakta ve beş fasılda anlatılmaktadır. Birinci fasılda kıyasın tanımı ve kısımları (istisnaî-iktiranî); ikinci fasılda modal kıyaslar,⁹⁶ üçüncü fasılda şartlı önermelerden oluşan iktiranî kıyaslar incelenir. Dördüncü fasılda istisnaî kıyas; beşinci fasılda kıyâs eklentileri: birleşik kıyaslar, tümevarım, ters kıyas ve temsil olmak üzer dört başlıkta beyan edilmektedir.

Hâtime iki başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta kıyas maddelerinin doğruluk değerleri açısından kesin önermeler ve kesin olmayan önermeler şeklinde iki kısımda ve her biri altı başlıkta incelenmektedir. İkinci başlıkta ilmin ögeleri olan konular, ilkeler ve meseleler anlatılmaktadır.

Mantık ilminin bütün konularını sistematik bir şekilde ele alan risale on kategoriye hiç değinmemektedir. Birçok mantık kitabında yer almayan kipli önermeleri geniş ve sistematik biçimde incelemektedir. Klasik mantığın faydalı ve muhtasar bir metni olan *eş-Şemsiyye* bütün İslâm coğrafyasında özellikle de Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve üzerine şerh, ta'lik ve hâşiye şeklinde yüze yakın çalışma yapılmıştır. İslâm felsefesi veri tabanında (PIPDI) *Şemsiyye*'ye ait yetmiş dört adet şerh ve hâşiye kaydedilmektedir.⁹⁷ Sadeddin Teftâzânî, İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, Musannifek, Kadı Mîr, Meybüdü, Eyyûbîzâde Mustafa gibi birçok âlim *eş-Şemsiyye* üzerine hâşiye ve şerh kaleme almıştır.⁹⁸ Ayrıca eser İngilizce, Fransızca ve kısmen de Türkçe'ye çevrilmiştir.⁹⁹

eş-Şemsiyye üzerine yapılan çalışmalarının en meşhuru ise Kutbüddin er-Râzî'nin *Tahrîrû'l-kavâ'idî'l-mantıkiyye fî şerhi'r-risâleti's-Şemsiyye* şerhidir. Bu şerh üzerine Sâdeddin et-Teftâzânî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî, İsâmüddin el-İsferâyînî, Celâleddin ed-Devvânî, Dede Cöngî ve Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî gibi âlimler hâşiye yazmıştır. Cürcânî'nin hâşiyesi üzerine Kara Davud İzmitî, Molla Fenârî, Molla

⁹⁶ Durusoy, "*eş-Şemsiyye*", 38/8.

⁹⁷ Başdemir, "Necmeddin el-Kâtibî'nin *Şemsiyye*'si ve Mantık Kitapları İçindeki Yeri", 3.

⁹⁸ Durusoy, "*eş-Şemsiyye*", 38/531.

⁹⁹ Durusoy, "*eş-Şemsiyye*", 38/531.

Ali el-Acemî,ve Siyâlkûtî hâşiyeler kaleme almışlardır. Siyâlkûtî'nin hâşiyesi üzerine de Abdurrahman eş-Şîrbînî ve Abdülhamid b. Ömer el-Harpûtî hâşiyeye yazmıştır.¹⁰⁰

Tahrîrû'l-kavâ'idî'l-mantıkiyye şerhi metnini bir bütün olarak verir, ardından daha açık ve uzun ifadelerle anlatır. Genelde manayı açıklamakla yetinmektedir. Fakat yer yer vârit olabilecek itirazları ve cevaplarını da zikreder.

eş-Şemsiyye müstakil olarak basıldığı gibi hâşiyeye, şerh ve ta'likleriyle birlikte de pek çok baskısı yapılmıştır. Kutbüddin er-Râzî şerhi, Devvânî, Cürcânî, Desûkî, Şîrbînî ve Siyâlkûtî hâşiyeleriyle birlikte *Şurûhu's-Şemsiyye* ismi ile iki cilt olarak el-Emîriyye Matbaası'nda 1905'te basılmıştır.

Cumhuriyet döneminden sonra medreselerin yasaklanması ve medreselere yapılan baskıdan dolayı bazı kitapların tamamen veya kısmen okutulmasından vazgeçilmiştir. Belki de bu yüzden günümüz medreselerinde *Şerhu's-Şemsiyye* kitabının birinci bölüm olan tasavvurat okutulmaktadır.

1.2.2.5. er-Risâletü'l-Velediyye ve Şerhu 'Abdulvehhab

er-Risâletü'l-Velediyye Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1145/1732) münazara ilmine dair yazdığı orta hacimli bir metindir. *Şerhu 'Abdulvehhâb 'ale er-Risâletü'l-Velediyye* ise Seyyid Abdülvehhâb b. Hüseyin el-Âmidî'nin (ö. 1190/1776) *Velediyye* üzerine yazdığı bir şerhtir.

Saçaklızâde önce *Tahrîrû'l-kavânîni'l-mütedâvile min 'ilmi'l-münâzara* metnini yazmış ve *Tahrîrû't-Tahrîr* adıyla şerhetmiş, daha sonra *er-Risâletü'l-Velediyye* ismiyle özetlemiştir.¹⁰¹ *er-Risâletü'l-Velediyye* metni münazara ilminde en önemli metinlerden biridir. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olan *Velediyye* üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan; Feyzullah b. Receb el-Ankaravî'nin *Câmi'u'l-künûz ve nefâi'sü't-Tahrîr*'i ve Karsî'nin *Şerhu'l-Velediyyeti'l-cedîde* ihtisarı ilk akla gelen çalışmalardır.¹⁰²

¹⁰⁰ Durusoy, “eş-Şemsiyye”, 38/531.

¹⁰¹ Tahsin Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008), 35/369.

¹⁰² Özcan, “Saçaklızâde Mehmed Efendi”, 35/369; Habeşî, *Câmiü's-şurûh ve'l-havâşî*, 986.; Dâvûd-i Karsî'nin bu çalışma üzerine Abdullah Öztop *Dâvud El-Karsî'nin “Şerhu'l-Velediyyeti'l-Cedîde” Adlı*

el-Velediyye metni mukaddime, üç bölüm ve hâtimeden oluşmaktadır. Mukaddimede münazara ilmini öğrenmenin farz-ı kifâye olduğunu belirten Saçaklızâde münazaranın tanımını yapmakta, münazara ilminin nasıl üç bölümden meydana geldiğini belirtmektedir.¹⁰³

Birinci bölümde üç fasıl ile tanım (tarif) konusu; kısımları, şartları ve tanıma yapılabilecek itirazlar ve cevaplar anlatılmaktadır.

İkinci bölümde taksim konusunu altı fasılda incelemekte, taksimin şartlarını, taksimin çeşitlerini, taksime vârit olabilecek itirazları ve itirazların cevaplarını açıklamaktadır.

Üçüncü bölümde tasdik konusunu üç ana başlıkta ele alan Saçaklızâde, bir iddiaya karşı yapılabilecek itiraz türlerini incelemektedir. Birinci başlıkta menî‘, yani delil isteme konusunu dokuz fasılda; ikinci başlıkta muâraza, yani iddianın zıddını ispat eden başka bir delilin zikredilme konusunu, iki fasılda; üçüncü başlıkta nakız, yani iddianın delilini bozma konusunu da altı fasılda anlatmaktadır.

Hâtime kısmında ise münazaranın sona ermesi ile alakalı ıstılahlardan bahseden Saçaklızâde, münazara ilmi ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşmak isteyenlere *Takrîrû'l-kavânîni'l-münâzara* kitabına başvurmalarını önermektedir.

el-Velediyye metninin ibaresi akıcı ve kolaydır. Münazara ile ilgili tüm konuları kapsamıştır. Genel olarak sistematik bir tertibe sahiptir. Ancak konular içerisinde bazı bilgiler geliş güzel zikredilmektedir. Bundan dolayı Davud-i Karsî *Velediyye*’yi yeni bir tertiple yazmıştır.

Şerhleri arasında en meşhur olanı ve Şark medreselerinde sıra kitaplarından sayılan Seyyid Abdülvehhâb b. Hüseyin el-Âmidî’nin (ö.1190/1776) şerhidir. Bu şerhin en bariz özelliği mantık ilminin münazarada nasıl kullanıldığını ve tatbik edildiğini göstermesidir. Ayrıca metinle ilgili yorumları, metinde geçen önermelerin delillerini zikretmesi ve olası itirazlara cevap vermesiyle münazara kurallarını

Eserinin Tahlil, Tahkik Ve Tercümesi adıyla Yolava Üniversitesinde 2018’de yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır.

¹⁰³ es-Seyyid Abdulvehab b. Hüseyin el-Amidi Amidi, *er-Risâletü'l-Velediyye ve şerhu Abdilvehab* (İstanbul: Haşemi Yayınevi, 2012), 11.

uygulamalı olarak göstermektedir. Medresede usul olarak önce *Velediyye* metni tamamı, ardından şerhi taksim/ tasdik konusuna kadar okutulmaktadır.

1.2.2.6. el-Veciz fi Uşulî't-Teşrî'i'l-İslâmî

el-Veciz fi uşulî't-teşrî'i'l-İslami Hasan Heyto tarafından usûl-i fıkıh ilmine dair yazdığı bir kitaptır. Mütekellimîn ve fukaha yöntemini birleştirerek yazılan kitap 500 sayfa civarındadır. Musannif İslâm âleminde yaşanan birçok problemin ve kargaşanın sebebini müslümanların ictihad ve kıyas kurallarını barındıran usûl-i fıkıh konularına yabancı kalmalarında görmekte, bu sebeple bu alandaki çalışmalara ağırlık verdiğini ifade etmektedir. Klasik fıkıh usulü eserlerinin konu sunumlarının karışıklığı ve uzunluğu nedeni ile günümüz ilim dünyasının usûl-i fıkıh ilminden uzak kaldıklarını belirten Hasan Heyto, bu yüzden kısa, özlü ve açık bir dille bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir.¹⁰⁴ Müellif giriş kısmında kitabın özelliklerini ve kitapta izlediği yolu beş maddede özetleyerek şöyle sıralamaktadır:

1. Bu kitabı fıkıh usulü ilminde başlangıç seviyesinde olanlar için yazdığımdan inceliklere ve tafsilata girmeden sadece usulün aslî meselelerini ele aldım.

2. Genelde eseri cumhurun görüşüne göre yazdım. İhtilaflı görüşlere yer vermedim. Ancak bazı durumlarda el-esahh, es-sahih vb. ifadelerle farklı görüşün olduğuna işaret ettim.

3. Tercih edilen mezhebin en önemli kanıtı hariç delillerini uzun uzadıya yazmadım.

4. Kitabın bütün usul konularını barındırması için çaba gösterdim. Fıkıh ve kelâm ilmi ile ilgili ilimde başlangıç seviyesinde olanları pek ilgilendirmeyen konulara yer vermedim.

5. Yazdıklarım genel konular genel olup çoğu usul kitaplarında geçtiği için kaynak verme ihtiyacı görmedim. Fakat meselede benim tercihim veya görüşüm olursa mutlaka referans gösterdim. (V6-7).

Kitap bir önsöz, iki mukaddime ve yedi bölümden (kitap) oluşmaktadır. Önsözde kitabın yazılma nedeni ve kitabın özellikleri belirtilmektedir. Birinci mukaddime, usûl-i fikhın kısa tarihçesi mahiyetinde mezhepleri, kitapları ve usûl-i fikhın tanımını

¹⁰⁴ Hasan Heyto, *el-Veciz fi uşulî't-teşrî'i'l-İslami* (Beyrut: Mu'essestu'r-Risâle, 2018), 6.

barındırmaktadır. İkinci mukaddime de şer'î hükmün tanımını, kısımlarını, rükünlerini ve rükünlerin özelliklerini incelemektedir.

Birinci bölümde el-Kitap/Kur'ân-ı Kerîm sekiz alt başlıkta ele alınmış; Kur'ân-ı Kerîm'in tanımı ve ilgili hükümler, lafız ve lügat ile ilgili konular, emir-nehiy, umum-husus, mücmel-mübeyyen, mutlak-mukayyed, nâsîh-mensuh ve zâhir-müevvel konuları açıklanmıştır. Özellikle lafız ve lügat alt başlığında müşterek, hakikat-mecaz, harfler/edatlar ve edatların delillerde nasıl kullanılacağı anlatılmaktadır. Bu bölüm kitabın dörde birini oluşturmaktadır.

İkinci bölüm sünnet konusuna ayrılmıştır. Burada sünnetin tanımı ve hüccet oluşu üzerinde durulduktan sonra sünnet konusu iki ana başlıkta işlenmektedir. Birincisi fiilî sünnettir. Bu başlık altında peygamberlerin masumiyeti, Hz. Muhammed'in fiilleri, fiil ile kavlin çelişme durumu ve bizden önceki şeriatların hüccet konusu anlatılmaktadır. İkincisi kavli sünnet/haberler konusudur. Bu başlık altında haberlerin hakikati, haberlerin kısımları, âhâd haberle amel etme şartları ve rivayet lafızları anlatılmaktadır.

Üçüncü bölüm icmâ konusunu içermektedir. İcmâ kitabı üç ana başlıkta ele alınmaktadır. Birinci başlıkta icmânın tanımı, hüccet oluşu ve imkânı anlatılmaktadır. İkinci başlıkta icmân şartları ve üçüncü başlıkta icmân türleri ve hükümleri işlenmektedir.

Dördüncü bölüm kıyas konusudur. İki ana başlıkta incelenmiştir. Birinci başlıkta kıyasın tanımı, hüccet oluşu ve türleri anlatılmaktadır. İkinci başlıkta kıyasın rükünleri özellikle illetin şartları, illeti tespit etme yöntemleri ve illete zarar veren şeyler beyan edilmektedir.

Beşinci bölümde tartışmalı deliller iki ana başlıkta işlenmektedir. Birincisi kabul edilen deliller. Bunlar eşyada asıl olan, istishâb, ve söylenenin en azını (akallu ma kîl) kabul etmedir. İkinci başlık ise kabul edilmeyen delillerdir. Bunlar da masâlih-i mürsele, istihsân, sahabe kavli ve ilhamdır.

Altıncı bölüm delillerin çelişmesi ve çözümü konusu ele alınmaktadır. Bu konu yine iki başlıkta incelenmektedir. Birinci başlıkta delillerin çelişme durumu, ikinci başlıkta çelişen delilleri çözüme kavuşturma yöntemleri ele alınmaktadır.

Yedinci bölüm icihad ve taklit konularını içermektedir. Bu konu da iki ana başlıkta incelenmektedir. Birinci başlıkta icihadın tanımı, müctehid ve icihadın hükümleri anlatılmaktadır. İkinci başlıkta taklidin tanımı, hükümleri ve taklidin câiz olduğu meseleler izah edilmektedir.

el-Veciz fi uşuli't-teşr'i'l-İslami kitabı, usûl-i fikhın tüm konularını kısa tanımlar, örnekler ve açıklamalarla açık bir dil ile sunmaktadır. Eser gerektiğinde delillere girmektedir. Deliller ve örnekler genelde âyet ve hadislerden verilmektedir. Bu kitabın, müfredatta *Minhâcü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* ve *el-Bedrü't-tâli' fi halli Cem'i'l-cevâmi'* eserlerinin anlaşılmasına ön hazırlık olması amaçlanmaktadır. Muasır olan bu eser üzerinde herhangi bir çalışma tespit edemedik. Eser Beyrut'ta 2018'de yayımlanmıştır.

1.2.2.7. el-Mucez fi Uşûli'l-Fıkıf

el-Mucez fi uşuli'l-fıkıf Muhammed Ubeydullah el-Es'adî'nin Hanefî usûl-i fikhına göre yakın dönemde (1409/1988) yazdığı orta hacimli bir kitaptır. Hindistanlı olan müellif kitabını önce Urduca yazmıştır. Daha sonra kitabın yayıldığını, medreselerde ve üniversitelere ders olarak okutulduğunu, âlimler ve talebeler tarafından benimsendiğini görünce kitabı Arapça'ya tercüme etmiştir.¹⁰⁵ Abdülfettâh Ebû Gudde ve Nedvî ailesine mensup bazı âlimler kitabı öven takrizler yazmışlardır

el-Mucez usûl-i fikh ilminde yeni bir tertip ve üsluba sahiptir. Müellif, önsözde usûl-i fikh kitapları arasında bu tarzda usulü kolay bir şekilde anlatan başka bir kitabın olmadığını belirtmektedir. Kitap genel olarak sistematik olmakla birlikte başlıklarda, konu anlatımında ve verdiği şemalarda bazı düzensizlikler mevcuttur. Bölüm başlarında alt başlıklara, konu başında konunun kısımlarını gösteren bir şemaya yer vermektedir. Bu üslup ile konunun başında genel bir çerçeve çizmekte, böylece konuların daha iyi anlaşılmasını ve kavranmasını sağlamaktadır.

Kitap bir giriş, dört asıl ve bir sonuç oluşmaktadır. giriş iki başlıktan (bab) meydana gelmektedir. Birinci başlıkta usûl-i fikhın tanımı, konusu, gayesi, gerekliliği, kısa tarihçesi, usulün kaynakları ve usulün kitaplarından; ikinci başlıkta hüküm konusu; teklifi ve vaz'î hükümler iki fasılda anlatılmaktadır.

¹⁰⁵ Muhammed Ubeydullah el-Es'adi, *el-Mucez fi uşulü'l-fıkıf* (Kahire: Daru es-Selam, 2015), 9.

Birinci asıl kitaptır. Bu bölümde Kur'ân-ı Kerîm ve Arapça ile ilgili kısımlar bir mukaddime, beş bab ve bir hâtimede anlatılmaktadır. Mukaddimede Kur'an'ın tanımı, manası, ulaşma yolları, kıraat çeşitleri ve lafızların farklı yönlerden kısımları incelenmektedir. Birinci başlıkta lafızların konuluş itibari ile âm, hâs, müşterek ve müevvel konuları; ikinci başlıkta mananın açık olması itibari ile zâhir, nas, müfesser ve muhkem konuları; üçüncü başlıkta mananın kapalı olması yönünden hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih konuları; dördüncü başlıkta lafızların kullanımı yönünden hakikat, mecaz, sarîh ve kinaye konuları; beşinci başlıkta mütekellimîn muradını anlama yönünden ibâretü'n-nas, delâletü'n-nas, işâretü'n-nas ve iktizâü'n-nas konuları anlatılmaktadır. Hâtime kısmında ise beyân ve nesih konuları işlenmektedir.

İkinci asıl sünnettir. Bu bölümde sünnet kavramı farklı açılardan üç fasılda ele alınmaktadır. Birinci fasılda sünneti zatî itibari ile kavî ve fiilî sünneti; ikinci fasılda rivayet ve senet bakımından müsned ve mürseli ve üçüncü fasılda kaynağı itibari ile nebevî sünnet ve sahabe sünneti anlatılmaktadır.

Üçüncü asıl icmâdır. Bu bölümde icmâî sûret açısından sarîh ve sükûtî kısımları; icmâ ehlini sahabe sahabeden sonra gelenleri ve icmânın bize ulaşma yolları açıklanmaktadır.

Dördüncü asıl aklî ictihaddır. Bu bölümde kıyas, istislah, istihsan ve istishab konularını izah edilmektedir. Hâtime bölümünde ise delillerin çelişme durumunu, ictihad ve taklit konuları incelenmektedir.

el-Mucez kitabı, konuları öğrencinin seviyesine indirgeyerek anlatmaktadır. İbaresini genel olarak kolaydır. Ancak eser Arap dili yönünden akıcı olmayıp yetersiz bir dil kullanmakta ve içerisinde fazla detay ve taksimata yer vermektedir. Örnek konusunda yetersiz kalması ve kabul edilmiş bazı terimler yerine farklı terimler kullanması eleştirildiği bazı noktalardır. Bunlarla birlikte yeni bir tarzla temel düzeyde usûl-i fıkıh bilgisini ve temelini iyi verdiği kanaatindeyiz. *el-Mûcez* üzerine herhangi bir çalışmaya vâkıf olamadık.

1.2.2.8. Menârü'l-Envâr ve İfâdatü'l-Envâr Şerhi

Menârü'l-envâr Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) Hanefî fıkıh usulüne dair yazdığı en önemli metinlerden biridir. *İfâdatü'l-envâr 'alâ uşûli'l-Menâr* da Alâeddin el-Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *Menâr*'ın üzerine yazdığı bir şerhtir.

Menâr metni Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüşûl*'ünden ihtisar edilmiş, fukaha metoduna göre yazılmış en meşhur Hanefî usul kitaplarından biridir. Fıkıh usulünün tüm konularını özet halinde anlatmaktadır. Hanefî mezhebinde seçilen görüşler “sahih”, “cumhura göre”, “muhtâr” vb. ifadelerle belirtilmiştir.¹⁰⁶

Fasıl ve bab sistemine göre yazılan *Menâr*, bir giriş ve dört ana babdan meydana gelmektedir. Bablar altında fasıl, bahis ve matlablar mevcuttur. Mukaddimede besmele, hamd ve salâttan sonra şer'î hükümlerin kaynaklarının dört olduğu belirtilmektedir.

Birinci bölüm (bab) Kur'ân-ı Kerîm başlığı altında Kur'an ve dil ile ilgili birçok meseleyi anlatmaktadır. Şer'î hükümlerin anlaşılması için önce nazım (ibare) ve mana kısımlarının anlaşılması gerektiğini belirterek lafızları farklı yönlerden beşli bir taksimata tâbi tutmaktadır. Nazım yönünden has, âm, müsterek ve müevvel kısımları; beyan/açık olma yönünden zâhir, nas, müfesser, muhkem kısımları ile bunların zıddı kapalılık yönünden hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih kısımları; kullanım yönünden hakikat, mecaz, sarîh ve kinaye kısımları; kastedilen manayı anlama yönünden ibâretü'n-nas, işâretü'n-nas, delâletü'n-nas ve iktizâü'n-nas kısımları ve lafızların kökenleri, tearuz esnasında râcih mercuh, lafızların terim anlamları ve kat'î-zannî yönden hükümleri anlatmaktadır. Bu bölümde şer'î hüküm kaynağı olmayacak şeyleri, şer'î hükmün kısımları ve şer'î hükümlerin sebep ve illetleri birer fasılda anlatılmaktadır.¹⁰⁷

İkinci bölümde sünnet konusunun tanımını, mütevâtir, meşhur ve âhâd kısımlarını, râvinin halini, hadisin kabul ve reddini ve senet ile ilgili problemleri anlatan Ebü'l-Berekât en-Nesefî, ayrıca hadislerin birbiri ile çelişme durumu, sünnetin beyan çeşitlerini ve peygamberin fiillerini birer fasılda işlemekte, vahyin türleri, önceki peygamberlerin şeriatları, sahabe mezhebi ve tâbiîn mezhebi konularını bahis başlığı altında anlatmaktadır.

Üçüncü bölüm icmâ konusudur. Bu bölümde icmânın tanımı, rükünleri, hükmü, ehli, şartı, dayanağı ve rütbeleri anlatılmaktadır.

¹⁰⁶ Ferhat Koca, “Menârü'l-Envâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: İSAM Yayınları, 2004), 29/118.

¹⁰⁷ Alâeddin el-Haskefî, *İfâdatü'l-envâr 'alâ uşûli'l-Menâr* (Dımaşk, 1992), 48-190.

Dördüncü bölüm kıyas konusudur. Bu bölümde de kıyasın tanımı, hüccet oluşu, şartları, rükünleri, illetin türleri ve kıyasın gerektirdiği hükümlerin kısımları anlatılmaktadır. İstihsan, ictihad, illetin reddini gerektiren sebepler, kıyasların çelişme durumlarını matlab veya bahis başlığı altında zikretmektedir. Ayrıca illet, şart ve sebep ile ilgili hükümleri, hitap ehli ve türlerini ve ehliyet engel olan ârızaları anlatarak kitap sona ermektedir.

Usul kitapları arasında da orta seviye değerlendirilen *Menâr*'ın ibaresi sağlam, muhkem bir metindir. Fukaha usul kitapları temel fıkıh ilmi öğreniminin ardından okutulmalıdır. Aksi halde fıkıh meselesini bilmeyen öğrencinin fukaha yöntemi usulü tahsil etmesi güç olacaktır.

Asırlar boyu medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Menâr*'ın üzerinde şerh, ihtisar, hâşiye, ta'lik, nazım ve tercüme olmak üzere 115 civarında farklı çalışma yapılmıştır.¹⁰⁸ Üzerine yapılan bazı meşhur çalışmalar şunlardır: Musannifin *Keşfü'l-esrâr*, Molla Cîven'in *Nûrû'l-envâr*, Zeynüddin İbn Nuceym'in *Fethu'l-gaffâr*, İbn Melek'in *Şerhu Menâri'l-envâr fî uşûli'l-fıkh*, Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *el-Envâr fî şerhi'l-Menâr* şerhleri; Hasan Kâfi Akhisârî'nin *Semtü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* muhtasarları; Muhammed b. Hasan el-Kevâkibî'nin *Manzûmetü'l-kevâkib*, Abdüllatif b. Bahâeddin el-Bahâî eş-Şâmî'nin *Qurretü 'ayni't-tâlib* manzumları; Mehmed Emin Konevî'nin *Muhtasar Menâr Tercümesi*'dir.¹⁰⁹

Menâr üzerine yapılan en değerli çalışmalardan biri de Alâeddin el-Haskefî, *İfâdatü'l-envâr 'alâ uşûli'l-Menâr* şerhidir. Mezci bir şerh ile kaleme alınan bu icaz eser, metnin ibaresini açmakla yetinmekte, metnin anlaşılması için açıklamalar yapmakta ve konu bağlamında itiraz veya cevaplarına işaret etmektedir. Müellif giriş kısmında *Menâr* metnini hicrî 1054'te Emevî Camii'nde üçüncü kez dersini okuturken birtakım şerhlere başvurarak eserini yazdığını belirtmektedir.¹¹⁰

İfâda'yı değerli kılan en önemli etkenlerden biri de İbn Âbidin'in bu şerh üzerine yazdığı *Nesemâtü'l-eshâr 'alâ İfâdati'l-envâr* hâşiyesidir.¹¹¹ *İfâdatü'l-envâr* Said el-

¹⁰⁸ Habeşî, *Câmiü's-şurûh ve'l-havâşî*, 1856.

¹⁰⁹ Koca, "Menârü'l-Envâr", 29/119.

¹¹⁰ Haskefî, *İfâdatü'l-envâr 'alâ uşûli'l-Menâr*, 43.

¹¹¹ Habeşî, *Câmiü's-şurûh ve'l-havâşî*, 1862.

Burhânî'nin ta'likiyle birlikte Muhammed Berekât'ın tahkiki ile Dimaşk'ta 1992'de yayımlanmıştır.

1.2.2.9. Minhâcü'l-Vüşûl ilâ 'İlmi'l-Uşûl

Minhâcü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl Kādî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) Şâfiî fıkıh usulüne dair yazdığı orta hacimli bir metindir. Mütekellimîn metoduna göre yazılmış en önemli eserler arasında yer alan bu kitabı Kādî Beyzâvî, Sirâceddin el-Urmevî'nin *et-Taḥşîl mine'l-Maḥşûl*'ü ile Tâceddin el-Urmevî'nin *el-Ḥâşıl mine'l-Maḥşûl* adlı kitaplarını¹¹² özetleyip görüşlerini ekleyerek yazmıştır.¹¹³

Kitap bir önsöz, bir mukaddime ve yedi bölümden meydana gelmektedir. Bölümler bablara, bablar da fasıllara ayrılmaktadır.

Önsöz kısmında kitabın telif edilme amacı, usûl-i fıkıhın tanımı ve ana kaynakları yer almaktadır.¹¹⁴ Mukaddimede şer'i hükmün tanımı, kısımları, hüsün-kubuh vb. konular anlatılmakta, hükmün rükünleri olan hâkim, mahkûmün aleyh ve mahkûmün bih konularına yer verilmektedir.

Birinci bölüm el-Kitap / Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu bölümde; hakikat, mecaz, teraduf, iştirak, emir, nehiy, umum ve husus, mücmel ve mübeyyen, nâsih ve mensuh gibi Kur'an nazmını ilgilendiren konular işlenmektedir. İkinci bölüm sünnettir. Bu bölümde Hz. Muhammed'in fiilleri ve haberler konusu anlatılmaktadır. Üçüncü bölüm icmâ konusudur. Bu kısımda; icmân hüccet oluşu, türleridir ve şartları ele alınmaktadır. Dördüncü bölüm kıyasta ise kıyasın hüccet oluşu ve rükünleri konusu açıklanmaktadır.

Beşinci bölüm ihtilaflı olan delillerdir. Bu deliller, kabul edilen ve reddedilen deliller olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Altıncı bölüm teadül ve tercih; yedinci bölüm ise içtihat ve fetva konularıdır.

Minhâcü'l-vüşûl usûl-i fıkıh kitapları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunu, üzerine yapılan çalışmalardan da görmek mümkündür. Üzerine elli dördü şerh olmak

¹¹² Her iki eser de Fahreddin er-Râzî'nin *el-Maḥşûl* adlı usul eserinin ihtisar çalışmasıdır.

¹¹³ Ferhat Koca, "Minhâcü'l-Vüşûl ilâ 'İlmi'l-Uşûl" (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/113.

¹¹⁴ Kādî Beyzâvî, *Minhâcü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* (Beyrut: Daru el-Kutub el-İlmiyye, 2010), 51-56.

üzere seksen küsur çalışma kaydedilmektedir.¹¹⁵ Bu şerhlerin başında; müellifin kendi şerhi olan *Ḥakā'ıku'l-uşûl fî şerhi Minhâci'l-vüşûl*'ü, Çârperdî'nin *es-Sirâcü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc*'ı, Mahmud b. Abdurrahman el-İsfahânî'nin *Şerhu'l-Minhâc*'ı, Takıyyüddin es-Sübkî'nin *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*'ı, Cemâleddin el-İsnevî'nin *Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-uşûl*'ü ve Zeynüddin el-İrâkî'nin *et-Taḥrîr limâ fî Kitâbi'l-Minhâc mine'l-ma'kûl ve'l-menkûl*'ü sayılabilir.¹¹⁶

Minhâc üzerine yapılan çalışma türlerinden biri de nazımdır. Zeynüddin el-İrâkî, Yusuf b. Davud el-Aynî, Ahmed b. Yusuf el-Kürdî ve İbn Receb tarafından nazma çevrildiği belirtilmektedir.¹¹⁷

Minhâc üzerine yapılan başka çalışma türü ise hadis tahracidir. Bedreddin ez-Zerkeşî, Zeynüddin el-İrâkî ve başka aimler *Minhâc*'ın hadislerini tahric etmişlerdir.¹¹⁸ Feyyaz Özel'in de *Kâdî Beydâvî'nin Fıkıh Usûlü Görüşleri (Minhâcu'l-Vusûl Adlı Eseri Bağlamında)* adıyla 2016'da yüksek lisans tez çalışması bulunmaktadır.

Minhâcü'l-vüşûl'ü değerli kılan en önemli özelliklerinden biri de dil, inanç ve fıkıh usulü hakkında tartışılan farklı görüşlerin aklî ve naklî delilleriyle zikredilmesi, zayıf görülen görüşlerin reddedilip tercih edilen görüşün belirtilmesidir.¹¹⁹ Usul konularını özlü bir biçimde kapsayan ve üzerine başarılı şerhlerin kaleme alındığı *Minhâcü'l-vüşûl* asırlar boyunca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.¹²⁰

Kitabın önceki çalışmaları özetlemesi ve metin olması nedeni ile ifadeleri çok kapalıdır. Usul konularında derin bir bilgiye sahip olmayan kişi, bir şerh olmadan *Minhâc*'ın ne demek istediğini anlamakta zorlanır. Çoğu itirazlar ve cevaplar lügaz derecesindedir. Birçok itiraza (قلنا: لا) 'Hayır' diyerek kısa cevaplar verilmektedir. Dolayısıyla eserin tam anlamı ile anlaşılması için mutlaka şerhlerden istifade edilmektedir, özellikle Çârperdî, el-İsfahânî, Sübkî ve İsnevî'nin şerhlerine

¹¹⁵ Feyyaz Özel, *Kâdî Beydâvî'nin Fıkıh Usûlü Görüşleri (Minhâcu'l-Vusûl Adlı Eseri Bağlamında)* (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016), 11.

¹¹⁶ Koca, "Minhâcü'l-Vüşûl ilâ 'İlmi'l-Uşûl", 30/113.

¹¹⁷ Koca, "Minhâcü'l-Vüşûl ilâ 'İlmi'l-Uşûl", 30/113.

¹¹⁸ Koca, "Minhâcü'l-Vüşûl ilâ 'İlmi'l-Uşûl", 30/113.

¹¹⁹ Koca, "Minhâcü'l-Vüşûl ilâ 'İlmi'l-Uşûl", 30/113.

¹²⁰ Koca, "Minhâcü'l-Vüşûl ilâ 'İlmi'l-Uşûl", 30/113.

başvurulmaktadır. *Minhâcü'l-vüşûl*'ün sadece metin veya metin şerhlerle beraber onlarca baskısı vardır.

1.2.2.10. el-Maḳūlatu'l- 'Aşere beyne'l-Felâsife ve'l-Mütekellimîn

el-Maḳūlatu'l- 'aşere beyne'l-felâsife ve'l-mütekellimîn Muhammed Ramazan Abdullah'ın (ö. 1435/2014) hikmet ilminde maḳūlatü'l-aşereye / kategorilere dair yazdığı kırk sayfa civarında kısa bir risaledir. Felsefenin bir alt bölümü olan kategoriler kelâm ilmine hazırlık olması amacı ile okutulmaktadır. Kâinatta var olan şeyleri en üst sınıflarda toplayan kategoriler cevher ve arazı konu edinmektedir. Cevher ve araz ise kelâm ilminde Allah'ın (c.c) varlığının ispatı için hareket noktasıdır

İlk olarak Aristo'nun mantığa dair yazdığı Organon külliyyatının birinci kitabı olan makūlât, daha sonra felsefe kitaplarında bir alt konu olarak ele alınmıştır. Âlimlerin kelâm kitapları içerisinde makūlât konularını ele aldığı görüldüğü gibi konuyla ilgili müstakil risaleler, şerhler ve hâşiyeler de yazdığı da görülmektedir. Bu risalede makūlâtın iki temeli olan cevher ve arazın tanımları, hükümleri ve kısımlarını felsefecilere ve kelâmcılara göre anlatılmaktadır.

el-Maḳūlatu'l- 'aşere risalesini bir mukaddime ve iki bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz. Mukaddime felsefe ile makūlât arasındaki ilişkiyi, makūlâtın faydalarını, makūlât kelimesinin lügat ve terim anlamlarını, cins ve kısımlarını, örnekleri ile on makūlâtı, arazın varlığı ile ilgili tartışma ve arazın hükümlerini anlatmaktadır.¹²¹

Birinci bölümde cevherin tanımı, kısımları ve hükümleri kelâmcılara ve felsefecilere göre ele alınmaktadır.

İkinci bölümde ise dokuz araz, tanımları, kısımları ve hükümleri felsefeciler ve kelâmcılara göre karşılaştırmalı olarak anlatılmaktadır. Bunlar: kem-nicelik, keyf-nitelik, eyn-mekân, metâ-zaman, izâfe-görelilik, vaz'-durum, milk-sahip olma-iyelik, en-yef'el-etki ve en-yenfe'il-edilgidir.

Risale sistematik bir tertibe sahip olmasa da ibaresi kolaydır. Konuları açık bir dil ile anlatmakta ve evrene dair okuyucuya yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Muasır olan bu risale üzerinde herhangi bir çalışmaya rastlamadık.

¹²¹ *el-Maḳūlatu'l- 'aşere beyne'l-felasife ve'l-mütekellimin*, 19-32.

1.2.2.11. Bidâyetü'l-Mübtedî ve'l-Hidâye Şerhi

Bidâyetü'l-mübtedî Burhâneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) Hanefî fihhına dair yazdığı muteber bir metindir. Mergînânî eserinde, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-şagîr* ile Kudûrî'nin *el-Muhtaşar*'ında bulunan meseleleri toplamıştır.¹²² Tertibinde, müellifinin üstünlüğünden dolayı *el-Câmi'u's-şagîr*'in tertibine uymuştur. Mergînânî daha sonra *Bidâyetü'l-mübtedî* metnini Taşköprizâde'nin belirttiğine göre *el-Kifâye* adında seksen ciltlik bir şerh yazmıştır. Ardından bu kitap çok uzun olduğu için okunamayacağından endişe eden müellif metni ikinci defa *el-Hidâye* isimli eseri ile şerhetmiştir.¹²³

el-Hidâye elli alt bölüm (kitap) den oluşmaktadır. Kitapların altında bablar ve babların altında fasıllar mevcuttur. Diğer klasik fıkıh kitapları gibi bir tertibe sahiptir. Temizlik konusu ile başlamakta ve hünsa konusu ile bitmektedir. En önemli özelliği fikhın delillerini zikretmesidir. Mezhep içi veya mezhep dışı görüşleri ve delillerini zikredip tartışması fıkıh usulü tatbiki olarak da görülebileceği gibi karşılaştırmalı fıkıh dersi olarak da görülmesi mümkündür. Zira eserde İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin görüşleri delilleriyle birlikte zikredilmektedir.

On üç yılda yazılan *el-Hidâye* detaylara giremediği konularda *el-Kifâye* adlı uzun şerhine atıflarda bulunmaktadır. Genelde önce *el-Muhtaşar* sonra *el-Câmi'u's-şagîr*'de bulunan meseleleri ele almaktadır. Mezhep imamaları arasında ilk İmam-ı Âzam'ın, ardından da talebeleri İmam-ı Ebû Yusuf ve İmam-ı Muhammed'in görüşünü zikretmektedir. Bazen İmam-ı Züfer'in görüşüne de değinmektedir. Deliller sunarken üstün gördüğü görüşün kanıtını diğerlerine yanıt olması için sona bırakmaktadır.¹²⁴

Belâgat ve fesahatı ile yazarın Arap diline olan vukufiyetini gösteren *el-Hidâye* hakkında, Kur'ân-ı Kerîm ve *Sahîh-i Buhârî*'den sonra en fasih eser olduğu iddia edilmiştir. Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm gibi kendinden önceki Hanefî eserlerin hükmünü neshettiği de söylenmiştir.¹²⁵

¹²² Burhâneddin el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî* (el Mektebetü'l-İslâmîyye, ts.), 1/4.

¹²³ Mergînânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*, 1/5.

¹²⁴ Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 17/472.

¹²⁵ Kallek, "el-Hidâye", 17/472.

el-Hidâye yazıldığı andan itibaren önem görmüş ve medreselerde asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Günümüzde de değerini ve konumunu korumaktadır. Bunun en bariz kanıtı üzerine yapılan çalışmalardır. Üzerine şerh, hâşiye, ta‘lik, nazım, ihtisar, tahrîç ve tercüme olmak üzere yüzlerce çalışma vardır. *Câmi‘u’ş-şurûh ve’l-havâşî*’de 150’den fazla çalışma kaydedilmektedir.¹²⁶

En çok tanınan çalışmalar; Bedreddin el-Aynî’nin (ö. 855/1451) *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye*’si, Ekmeleddin el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî’nin (ö. 786/1384) *el-‘Înâye*’si, İbnü’l-Hümâm’ın (ö. 861/1457) *Fethu’l-‘âdîr*’i sayılabilir. Ayrıca hadislerin tahrîci için muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en mühimi Cemâleddin ez-Zeylâî’nin *Naşbü’r-râye fî ehâdîsi’l-Hidâye*’sidir. *el-Hidâye* Hasan Ege ve Ahmed Meylânî tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Rusça ve başka dillere de tercüme edilen *el-Hidâye* farklı yönlerden onlarca akademik çalışmaya konu olmuştur. *el-Hidâye*’nin tek veya şerhleri ile birlikte birçok farklı baskısı yapılmıştır.

1.2.2.12. Fethu’l-Mu‘în bi-Şerhi Kurreti’l-‘Ayn

Fethu’l-mu‘în bi-şerhi Kurreti’l-‘ayn Zeynüddin b. Abdülaziz b. Zeynüddin b. Ali el-Ma‘berî el-Melîbârî’nin (ö. 991/1583)¹²⁷ Şâfiî fikhına dair yazdığı eseridir. Adından da anlaşıldığı gibi *Kurretü’l-‘ayn fî mühimmâti’d-dîn* metninin şerhidir. Şerh de metin de aynı müellife aittir. Metin gereğinden fazla muhtasar olup anlaşılması zor olduğu için müellif şerhetmiştir.¹²⁸

Metin ve şerhten oluşan bu kitapta metin ile şerh iç içedir. Ana konular içeren metin, geleneksel muhtasarlar tarzında yazılmıştır. Çok kısa olan metin şerhle beraber 500 sayfa civarında olup Hindistan’ın Melîbâr bölgesinde ve Şâfiî fikhının yaygın olduğu çevrelerde büyük bir ilgi görmüştür.¹²⁹ Kitaba hâşiye yazan Dimyâtî’ (ö.

¹²⁶ Habeşî, *Câmiü’ş-şurûh ve’l-havâşî*, 2062-2080.

¹²⁷ Kusey Muhammed Nursi el-Hellak *İrşadu’l-İbad* Tahkikinde müellifin vefatının 1028 h. olduğunu belirtmektedir. S. 24.

¹²⁸ Mehmet Aziz Yaşar, “Hint Alt Kıtası Şâfiî Fıkıh Birikimine Bir Örnek Olarak Zeynüddin el-Melîbârî ve Fethu’l-Mu‘în Bi Şerhi Kurrati’l-‘Ayn Adlı Eseri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2020), 19.

¹²⁹ Yaşar, “Hint Alt Kıtası Şâfiî Fıkıh Birikimine Bir Örnek Olarak Zeynüddin el-Melîbârî ve Fethu’l-Mu‘în Bi Şerhi Kurrati’l-‘Ayn Adlı Eseri”, 19.

1310/1893) kitabın faydasının doğudan batıya ve kuzeyden güneye kadar tüm İslâm âlemini kapsadığını dile getirmektedir.¹³⁰

Kitabın kaynakları arasında Melîbârî'nin ilmî şahsiyetinin oluşumunda en fazla etkisi olan İbn Hacer el-Heytemî'nin: *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc, Fethu'l-cevâd fî şerhi'l-İrşâd vb.* fıkıh kitapları bulunmaktadır. Melîbârî eserde İbn Hacer'e atıf yaparken genelde "شيخنا / hocamız" ifadesini kullanmaktadır.¹³¹

Kitap mukaddime, yirmi bir bab ve hâtimedden oluşmaktadır. Her babın altında fasıllar vardır. Fasılların altında konuya göre fer'î, faide, tenbih, tetimme, muhimme ve hâtıme bulunmaktadır. Fasılların altında bulunan bu başlıklarla genelde metnin içermediği bilgiler tamamlanmaktadır.

Mukaddimede hamd ve salâttan sonra eserin Şâfiî mezhebine göre muhtasar bir fıkıh kitabı olduğu belirtilmektedir. Genel fıkıh konularına göre tertip edilen kitap, namaz konusu ile başlamakta ve köle âzadı ile bitmektedir. Şerh metinle ilgili gerekli kayıtları ve açıklamaları yapmakta, dil kurallarına yer vermekte ve metinde eksik kalan yerleri tamamlamaktadır.

Bir kitabın önemini gösteren en önemli faktörlerden biri üzerine yapılan çalışmalardır. *Fethu'l-mu'in* kitabı da şerh, hâşiye, ta'lik, tercüme ve nazım gibi birçok çalışmaya konu olmuştur. Muhammed b. Ömer en-Nevevî metin üzerine *Nihâyetü'z-zeyn fî irşâdi'l-mübtedi'in bi-şerhi Kurreti'l-'ayn* isimli şerhi, müellifin torunlarından Zeynüddin el-Mahdûmü'l-ehir el-Fennanî'nin *Şerhun 'ale Fethi'l-mu'in* şerhi, Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şattâ ed-Dimyâtî el-Bekrî müellifin şerhi *Fethu'l-mu'in* üzerine *Î'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzı Fethi'l-mu'in* hâşiyesi ve Alevî b. Ahmed es-Sakkâf'ın *Terşîhu'l-müstefidîn* hâşiyesi mevcuttur.¹³²

¹³⁰ Yaşar, "Hint Alt Kıtası Şâfiî Fıkıh Birikimine Bir Örnek Olarak Zeynüddin el-Melîbârî ve Fethu'l-Mu'in Bi Şerhi Kurrati'l-'Ayn Adlı Eseri", 16.

¹³¹ Yaşar, "Hint Alt Kıtası Şâfiî Fıkıh Birikimine Bir Örnek Olarak Zeynüddin el-Melîbârî ve Fethu'l-Mu'in Bi Şerhi Kurrati'l-'Ayn Adlı Eseri", 24.

¹³² Ahmet Özel, "Melîbârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: İSAM Yayınları, 2004), 29/48.

İngilizce, Türkçe, Malayalam, Endonezya ve Malezya dillerine tercüme edilerek büyük bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.¹³³ Mehmet Aziz Yaşar *Hint Alt Kıtası Şâfiî Fıkıh Birikimine Bir Örnek Olarak Zeynüddîn el-Melîbârî ve Fethu'l-Mu'in Bi Şerhi Kurratî'l-'Ayn Adlı Eseri* çalışmasında eser üzerinde yirmiye yakın çalışma kaydetmektedir.

1.2.3. Üçüncü Sınıf Kitapları

Bu sınıfta birinci derste, belâgat ilmine dair *Dürûsü'l-belâğa* ve *Muhtaşarü'l-me'ânî* ve kelâm ilmine dair *Şerhu'l-'akâid* eserleri; ikinci derste, tefsir ilmine dair *Tefsîrû'l-Celâleyn* ve üçüncü derste, Şâfiîler'e *Minhâcü't-tâlibîn* ve Hanefîler'e *Hidâye* eserleri okutulmaktadır.

1.2.3.1. Durûsu'l-belâğa

Durûsu'l-belâğa ilk ve ortaokullarda okutulması için Mısır Millî Eğitim Bakanlığı'nın talebi üzerine Hifnî Nâsîf (ö.1919), Muhammed Diyâb (ö. 1921), Sultan Muhammed ve Mustafa Tamum'dan (ö. 1935) oluşan bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Bu eserin telif edildiği tarih tarafımızca tespit edilememiştir. Fakat bu eserin 1899 tarihinde Bulak'ta basılmış olması eserin 1900'den önce yazıldığını göstermektedir

Önsözünde *Dürûsü'l-belâğa* ve yazım yöntemi hakkında şu bilgiler paylaşılmıştır: “Bu kitap belâgatın üç konusunu kapsamaktadır. Eser ulaşılması kolay, bıkkınlık veren uzunluktan ve anlamı bozan kısalıktan uzaktır. Eserde en kolay ve en açık yolu izledik. Kitapta belâgatın ana konularını ve kurallarını yazdık. Talebelerin uzunluğunu kısaltma, karmaşığı çözme veya muhtasarı tamamlama gibi şeylerle zamanlarını kaybetmemeleri için ihtiyaç olan miktarla yetindik ve talebelerin ihtiyaç duymayacağı bilgilere yer vermedik.”¹³⁴

Durûsu'l-belâğa kitabı bir mukaddime, belâgatın üç kısmı olan meânî, beyân, bedîi konuları ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Mukaddimede belâgat ve fesahatin tanımları, kısımları, şartları, kısa açıklama ve örneklerle anlatılmaktadır.

¹³³ Yaşar, “Hint Alt Kıtası Şâfiî Fıkıh Birikimine Bir Örnek Olarak Zeynüddîn el-Melîbârî ve Fethu'l-Mu'in Bi Şerhi Kurratî'l-'Ayn Adlı Eseri”, 32.

¹³⁴ Hafnî Nâsîf vd., *Durûsu'l-belâğa* (Beyrut: Daru İbn Hâzım, 2012), 13.

Belâgatın birinci kısmı olan meânî ilmi hakkındadır. Meânî ilminin konuları sekiz kısım ve bir hâtimeden oluşmaktadır.¹³⁵ Bu kısımlar: haber-inşa, zikir-hazif, takdim-tehir, tarif-tenkir, ıtlak-takyid, kasır, vasıl-fasıl, îcâz-ıtnâb ve müseva'dır. Hâtimede ise kelâmın olması gerekenden farklı bir üslupla kullanılma durumlarını anlatılmaktadır

Meânî ilminin konuları bu kitapta daha önce yazılmış belâgat kitaplarından farklı bir üslup, sıralama ve içerik ile ele alınmaktadır. Şöyle ki; eserde cümle ve kısımlarına girmeden direkt konuşma durumunun gerektirdiği haller işlenmekte; haber-inşa, zikir-hazif, takdim-tehir vb. konular anlatılmaktadır. Sekkâkî (ö. 626/1229) ve Kazvî'nin (ö. 739/1338) eserlerine uyumlu olan diğer kitaplarda ise öncelikle cümle ve kısımları olan müsnedün ileyh, müsned, müsned fiil, fiil ile alakalı konular sırayla anlatılmakta; her konu başlığı altında konuşma durumunun gerektirdiği zikir, hazif; tarif, tenkir; takdim, tehir vb. haller tekrar tekrar zikredilmektedir. Bu üslupta tekrar kaçınılmaz iken *Dürûsü'l-belâğa* yönteminde tekrar yoktur.¹³⁶

Belâgatın ikinci kısmı olan beyân ilminde teşbih, mecaz ve kinayeden bahsedilmektedir. Bu bölümde teşbihin tanımı, rükünleri, kısımları ve amacı işlenmekte, ardından mecazın tanımı, kısımları, istiare, mecâz-ı aklî, mecâz-ı mürsel ve mecâz-ı mürekkeb konuları ele alınmakta, kinaye ile bu kısım bitirilmektedir.

Belâgatın üçüncü kısmı olan bedî ilmi, fasih ve beliğ olan söze telaffuz veya anlam açısından güzellik katmaktadır. Bedî ilmi iki başlıkta işlenmektedir. Muhassinât-ı maneviyye/manevi güzellik ve muhassinât-ı lafzıyye-lafzî güzellikler. Muhassinât-ı maneviyye yirmi dört kısımdır. Muhassinât-ı lafzıyye ise dokuz kısımda işlenmektedir.

Hâtıme kısmında ise belâgatın üç kısmından herhangi birine dahil olamayan intihal türleri ve isimleri, iktibas, tazmin, akd ve hal, telmih, hüsnü'l-ibtida, hüsnü't-tehallus, berâatü't-taleb ve hüsnü'l-intiha terimleri anlatılmakta, son olarak tahsil edilen konuların pekişmesi için soru ve örnekler verilmektedir.

Eserde belâgat meânî, beyân ve bedî ilminin tanımları getirilmiş, konular örneklerle desteklenmiştir. Eser, örneklerin açıklamasını nadiren yapmaktadır. Dil ve

¹³⁵ Nasîf vd., *Dürusu'l-belâğa*, 25.

¹³⁶ Nasîf vd., *Dürusu'l-belâğa*, 9.

üslubu kolay olan bu kitap Hindistan medreselerinde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Hindistan âlimlerinden Muhammed Fâzıl er-Ramefurî esere *Şümûsü'l-berâa* isminde bir şerh yazmıştır.

Medresede okutulan *Muhtaşarü'l-me'ânî* kitabı belâgat ilminde zirve sayılan bir kitaptır. Konuları açıklamanın yanında gerekçelerini de anlatmaktadır. Dolayısıyla belâgat ilmine *Muhtaşarü'l-me'ânî* kitabı ile başlamak doğru olmamaktadır. Talebenin *Muhtaşar* kitabına başlamadan önce hazırlık olması için belâgat konularının tamamını kolay bir üslupla anlatan bu kitap okutulmaktadır.

1.2.3.2. Muhtaşarü'l-Me'ânî

Muhtaşarü'l-me'ânî kitabı belâgat ilminde el-Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) *Telhîşu'l-Miftâh*'ı üzerine Sâdeddin et-Teftâzânî'in (ö. 792/1390) yazdığı bir şerhtir. Metin Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) sarf, nahiv ve belâgata dair yazdığı *Miftâhu'l-ulûm* kitabının üçüncü bölümü olan belâgatın özetidir. Ancak musannif, eseri özetlemekle kalmamış, kendine özgü belâgat anlayışı geliştirmiştir. Belâgatın birçok meselesinde Sekkâkî'nin görüşlerini kabul etmeyip orijinal görüşler sergilemiştir.¹³⁷

Kitap bir giriş, belâgatın üç konusu olan; meânî, beyân ve bedîi ilimleri ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Girişte belâgat ve fesahatin tanımları, kısımları ve şartları anlatılmakta ayrıca belâgat ilminin meânî, beyân ve bedîi kısımlarına nasıl ayrıldığı yer almaktadır.

Birinci bölüm meânînin tanımı ile başlamakta ve bu ilmin sekiz kısımda incelendiği ifade edilmektedir. Sekiz kısım: İsnad-ı haberînin halleri, müsned-i ileyhînin halleri, müsnedin halleri, fiille alakalı olanların halleri, kasır, inşa, fasıl-vasıl ve îcâz-ıtnâb-müseva'dır. Ardından sıdk ve kezib ile ilgili konuya temas etmekte, bu sekiz kısmın her biri detaylıca ele alınmakta, zikir-hazif, takdim-tehir, tarif-tenkir gibi konular tekrar tekrar anlatılmaktadır.

İkinci bölüm beyân ilmi hakkındadır. Bu bölümde beyânın tanımı, delaletin kısımları olan mutabaka, tezammun ve telazüm konuları anlatılmakta; teşbih, mecaz, kinaye ve kısımları açıklanmaktadır. Özellikle teşbih, rükünleri, tarafları, veçhi, edatı,

¹³⁷ İsmail Durmuş, “Kazvînî, Hatîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkez, 2002).

amacı, kısımları ve yönleri konuları ayrıntılara inilerek ele alınmaktadır. Mecaz konusunda; hakikat, istiare, mecâz-ı lugavî, mecâz-ı müfred, mecâz-ı aklî ve mecâz-ı mürekkeb kısımları; kinaye bölümünde ise kinayenin tarifi ve kısımları işlenmektedir.

Üçüncü bölümde bedîi ilmi açıklanmaktadır. Bedîi ilmi tanımlanıp, manevi mühessinat ve lafzî muhassinat şeklinde iki kısma ayrıldıktan sonra, manevi muhassinat kısmında mutabaka, mukabele, irsad, müşareke, tevriye, istihdam, ittihad gibi otuz civarında terim, tanım ve örnekleriyle açıklanmış; lafzî muhassinat kısmında ise cinas, seci, muvazene, kalb ve teşrî‘ gibi alt dallarıyla beraber yirmi beş civarında terim zikredilmiştir. Bedîi bölümünde bulunan örnekler genellikle şiir ve âyetlerden oluşmaktadır.

Sonuç kısmı şiirde intihal ve türlerini, iktibas, tağmin, hal ve akd, telmih ve berâat-i istihlâl konularını kapsamaktadır. Eser, konuşmada giriş, gelişme ve sonuç kısımlarının birbine uyumlu ve güzel olmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirterek bitmektedir.

Metinde konular anlatılırken genelde Sekkâkî, Abdülkahir, İbnü’l-Hâcib ve cumhur arasındaki tartışmalara ve gerekçelere yer vermekte, örneklendirmede ise genelde şiirler ve âyetler kullanılmaktadır.

Telhîşü’l-Miftâh ile ilgili çok sayıda şerh özet, nazım, Osmanlı Türkçesi’ne çevirme gibi çalışmalar yapılmıştır. Şerhlerin başında musannifin şerhi, *el-İzâh*, Teftâzânî’nin *Muhtaşarü’l-me‘ânî* ile *eş-Şerhu’l-Muṭavvel*’i ve İsmâüddin el-İsferâyînî’nin *el-Aṭvel*’i gelmektedir. Ayrıca eser Mehmed Zihni Efendi ve Abdünnâfi İffet Efendi tarafından Osmanlı Türkçesi’ne çevirmiştir.¹³⁸

Muhtaşarü’l-me‘ânî şerhi asırlar boyu Osmanlı medreselerinde, Ezher’de ve birçok İslâm ülkesinde bulunan eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulmuş ve okutulmaktadır. Teftâzânî *Telhîşü’l-Miftâh* üzerine önce *Muṭavvel* adında bir şerh yazmış ancak biraz uzun olduğunu ve bazı arkadaşların isteği üzerine ihtisar ettiğini belirtmiştir. *Muhtaşar*, *Telhîş*’in diğer şerhleri ile kıyasladığında en iyi şerh olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bütün medreselerde yıllardır okutulmaktadır.

¹³⁸ Mehmet Sami Benli, “Miftâhu’l-Ulûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkez, 2005).

Teftâzânî bu şerhi mezc usulü olan metin ile şerh iç içe olacak şekilde yazmıştır. Şerhte ilk olarak kelimelerin etimolojik tahlilini yapılmakta ve ibarenin anlaşılması için gereken takdirler açığa çıkarılmaktadır. Mananın anlaşılması için yer yer kelimelerin i‘rabı zikredilmekte, istişhad yerleri beyan edilmekte ve örnekler açıklanmaktadır. Metin üzerindeki Zevzenî ve Halhâlî’nin itirazlarını isim vermeden ele alıp cevaplayan Teftâzânî, vârit olabilecek itirazı defedecek açıklamalarda bulunmakta, metinde karmaşık anlatılan meselelerin derli toplu bir şekilde özetini vermekte, birçok iddia ve bilginin gerekçesini anlatmakta ve konuları kısa ama derin bir şekilde incelemektedir.

1.2.3.3. Şerhul-‘Akaid ve ‘Akā’idü’n-Nesefî Metni

‘Akā’idü’n-Nesefî Necmeddin en-Nesefî’nin (ö. 537/1142) Mâtürîdiyye mezhebine göre yazdığı bir akaid metnidir. Şerhul-‘akaid ise Sâdeddin et-Teftâzânî’in (ö. 792/1390) ‘Akā’idü’n-Nesefî üzerine yazdığı bir şerhtir.

Metin, Mâtürîdî mezhebine göre inanç konularını sade bir şekilde sunmaktadır. “Eşyanın hakikati sabittir” cümlesi ile başlayan eser, inanç konularının âlemin gerçek varlığının kabulü üzerinden temellendirildiğini işaret etmektedir. Ardından bilgi teorisi konusuna giren eser, insanların bilgiyi edinme yollarının beş duyu, mütevâtir haber ve akıl olduğunu belirtmekte, ilhamın kesin bilgi kaynağı olmadığını ifade etmektedir. Âlemin cevher ve arazdan meydana geldiğini ve tamamının hâdis-sonradan var olduğunu açıklayan eser, âlemin yaratıcısının yaratma sıfatları ile muttasıf olan Allah olduğunu ispatlamaktadır. Metin; Allah’ın sıfatları, rü’yetullah, kulların fiilleri, rızık, kabir azabı, diriliş ve ahiret, şefaathat, iman-İslâm, saîd-şakî, peygamber ve mucize, ilk ve son peygamber, velilerin kerameti, efdaliyyet meselesi, hilafet ve imâmet, Ehl-i sünnet’in bazı şiarları, bâtinî tevillerin reddi, insanı küfre götüren inanç ve fiiller, kıyamet alametleri ve insanların meleklerden üstün olma konularını kapsamaktadır.¹³⁹

Risalenin en önemli özelliği inanç esaslarını derli toplu şekilde anlatarak inanç konularının gönüldeki kalıcılığını sağlamasıdır. Kitap, iki defa Arapça nazma çevrilmiş, İngilizce, Almanca ve Fransızca’ya da tercüme edilmiştir.¹⁴⁰ Risale, küçük

¹³⁹ Sa’düddin et-Teftâzânî, Şerhul-‘Akaid (İstanbul: Hâşimî Yayınevi, 2018), 74.

¹⁴⁰ Y. Şevki Yavuz, “Akāidü’n-Nesefî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDV İslâm Araştırmaları Merkez, 1989).

hacmine rağmen İslâm ilim dünyasında dikkatleri üzerine çekmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi ve Süleymaniye kütüphanelerinde bu metin üzerine yetmiş civarında eser bulunmaktadır.¹⁴¹ Çalışmaların çoğu hâşiye olmakla beraber ondan fazla şerhi de mevcuttur.¹⁴²

Şerhu'l-‘aķā'id kitabı ise şerhler arasında en önemli, en meşhur ve en fazla üzerinde çalışma olan şerhtir. İslâm ilim camiasında önemli bir yer tutmaktadır. *Şerhu'l-‘aķā'id* kitabı Osmanlı medreselerinde ve Ezher'de asırlarca okutulmuş, zamanımızda da İslâm memleketlerin farklı üniversitelerinde ve Şark medreselerinde akaid sahasının baş kitabı olma niteliğini korumuştur.¹⁴³

Şerhte; şer'î hükümlerin amel açısından fıkıh ilminin, inanç açısından ise kelâm ilmi altına girdiğini açıklayarak esere başlayan Teftâzânî, kelâm ilminin durumu ile ilgili mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemlerin kısa bir tarihçesini, “kelâm” adının verilme nedenlerini anlatmakta ve inanç esaslarını konu edinmesi açısından ilimlerin en şereflişinin kelâm ilmi olduğunu belirtmektedir.

İlâhiyatta aklın gücüne ve yetkisine ağırlık veren Teftâzânî'nin itikadî konuları kısmen felsefî açıklamalarla birlikte ele almaktadır.¹⁴⁴ Kitapta Mu'tezile mezhebi ve felsefeciler başta olmak üzere, Ehl-i sünnet dışı fırkalara cevaplar verilmekte, objektif bir bakışla meseleler işlenmektedir. Ehl-i sünnet Eş'arî ekolüne mensup bir kelâmcı olan Teftâzânî, Mâtürîdî olan Neseî'yi yer yer tenkit edip Eş'arîliği savunmakta, bazan da Mâtürîdî fikirleri kabul etmektedir.

Şerhu'l-‘Aķā'id üzerine elli civarında hâşiye, şerh ve ta'lik çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan, Kestelî, İsferyînî, Abdülhakim es-Siyâlkûtî ve Ramazan Efendi'nin şerh ve hâşiyeleri meşhurdur. Ayrıca Kasım b. Kutluboğa, Celâleddin es-Süyûtî¹⁴⁵ ve Ali b. Sultan el-Kârî şerhte geçen hadisleri tahric etmişlerdir. Sarı Abdullah Efendi, Muhammed Râsim el-Malatî, Mustafa Ma'nevî, Giritli Sırrı Paşa ve

¹⁴¹ Yavuz, “Akâidü'n-Neseî”.

¹⁴² Yavuz, “Akâidü'n-Neseî”.

¹⁴³ Yavuz, “Akâidü'n-Neseî”.

¹⁴⁴ Yavuz, “Akâidü'n-Neseî”.

¹⁴⁵ Teftâzânî, *Şerhu'l-‘Akaid*. Haşemi Yayın evi İmamı Suyuti'nin tahriri ile beraber basmıştır.

Ömer Ziyâeddin tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Son dönemde ise Süleyman Uludağ¹⁴⁶ tarafından günümüz Türkçe'sine çevrilmiştir.

Bu kitap Arapça dil eğitimine birçok yönden katkı sağlamaktadır. Talebe bu kitapta kelâm, felsefe, kâinat ve ahiret ile ilgili birçok terimin tanımını ve cümle içerisinde kullanımını görmektedir. Tüm bunlar Arapça'nın bir parçasıdır. Özellikle yaklaşık dokuz yüz yıl önce 1100 yıllarında yazılan Nesevî metnini ve yaklaşık yedi yüz yıl önce 1300'lü yıllarında telif edilen şerhini okumak klasik Arap dilini anlamak açısından katkıda bulunmaktadır.

1.2.3.4. Minhâcû't-Tâlibîn

Minhâcû't-tâlibîn İmam-ı en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) Şâfiî fıkhnı dair yazdığı bir eserdir. Şâfiî mezhebinin güvenilir kaynağı olan, Abdülkerim er-Râfiî'nin *el-Muharrer* isimli kitabının muhtasarı sayılır.¹⁴⁷ Şâfiî mezhebinde ileri seviye olarak da kabul edilen *Minhâcû't-tâlibîn*, Yemen'de Şâfiî mezhebi tedrisatında yedinci ve son kitap olarak okutulması eserin seviyesini göstermesi açısından önemlidir.

Mezhepte zirve olarak görülen *Minhâcû't-tâlibîn* eseri kısa ve öz birçok meseleye ve hilafa işaret ettiği için zor olarak kabul edilmektedir. Fıkhnın bütün konularını barındıran eser, bir mukaddime ve yetmiş iki kitaptan (bölüm) oluşmaktadır.¹⁴⁸ Her kitabın altında da fasıllar mevcuttur. Mukaddimede ilim ile iştigal etmenin fazileti, Şâfiî imamı Râfiî'nin *el-Muharrer* adlı kitabının önemi ve mezhepteki konumu, ihtisar yöntemleri ve eserde kullanılan ıstılahlar zikredilmiştir. Müellif, taharet konusu ile başlamış ardından namaz, cemaat, cenaze, zekât, oruç, itikâf, hac, alışveriş vb. konuları işlemiş ve köle bahsi ile kitabı sonlandırmıştır.¹⁴⁹

Mezhebin baş ucu kaynak eseri olan *el-Minhâc* üzerine farklı yönlerden çalışmalar yapılmıştır. Sadece şerh türünden otuz beş civarında eser yazılmıştır. En meşhur şerhleri şunlardır: Celâleddin el-Mahallî'nin *Kenzü'r-râğıbîn fî şerhi*

¹⁴⁶ Yavuz, "Akâidü'n-Nesevî".

¹⁴⁷ M. Kamil Yaşaroğlu, "Minhâcû't-Tâlibîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: İSAM Yayınları, 2020), 30/111; Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcû't-tâlibîn* (Cidde & Beyrut: Daru'l-Minhâc, 2005), 64.

¹⁴⁸ Nevevî, *Minhâcû't-tâlibîn*, 698.

¹⁴⁹ Nevevî, *Minhâcû't-tâlibîn*, 698.

Minhâci't-tâlibîn'i, İbn Hacer el-Heytemî'nin *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*'¹⁵⁰ Şemseddin er-Remlî'nin *Nihâyetü'l-muhtâc*'ı,¹⁵¹ Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî'nin (ö. 977/1570) *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*'ı ve Demîrî'nin *en-Necmü'l-vehhâc*'ı. Zekerîyya el-Ensârî de *Minhâc*'ı *Menhecü't-tullâb* adıyla ihtisar etmiş ve *Fethu'l-vehhâb* ismiyle şerhetmiştir

İbnü'l-Mülakkın *Minhâc*'daki fıkıh hükümlerinin dayandığı hadisleri; Abdülmelik b. Ali el-Bâbî de âyet ve hadisleri çalışmışlardır. Ahmed b. Ebû Bekir b. Sumeyt el-Alevî el-Hadramî'nin (ö. 1343/1924) *el-İbhâc fî beyâni ıstılâhati'l-Minhâc* ve Ahmed Meykarî Şümeyle el-Ehdel'in (ö. 1343/1924) *Süllemü'l-müte'allim el-Muhtâc ilâ ma'rifeti rumûzi'l-Minhâc* isimli eserlerle *Minhâc* terim çalışmaları bulunmaktadır.

Eser *Muğni'l-muhtâc* şerhi ile birlikte Soner Duman tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Ayrıca erken dönemde Fransızca'ya tercüme edilen eser, Ortadoğu'da görevde bulunan sömürgeci Fransız ve Hollandalı idareciler tarafından kullanılmıştır.¹⁵²

İbrahim İlhan; *İmâm Nevevî'nin Hayatı Minhâcü't-Tâlibîn Eserindeki Farklı Görüş ve Tercihleri*; Muhammet Bağçıvan *Nevevî'nin Minhâcü't-Tâlibîn Adlı Eserinde Furûk-u Fıkhiyye Türü Meselelerin Tespit ve Tahlili* adlı yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

Medresede iki yıl boyunca okutulan, sekiz asır önce yazılmış *el-Minhâc* kitabının klasik Arapça'yı yansıtmaması, az sözle çok manayı ifade edebilmek için dilin tüm imkânlarından yararlanıp dil kurallarını etkin bir şekilde kullanması öğrencilerin Arapça eğitimine katkı sağlamaktadır.

1.2.3.5. Tefsîrü'l-Celâleyn

Tefsîrü'l-Celâleyn Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) hayatının sonlarına doğru yarısını yazdığı ve talebesi Ebü'l-Fazl Celâlüddîn

¹⁵⁰ Bu şerh İbn Kâsım el-Abbâdî ve Abdülhamîd eş-Şirvânî'nin hâşiyeleri ile birlikte basılmıştır.

¹⁵¹ Bu şerh Nûreddin eş-Şebrâmellisî ve Reşîdî'nin hâşiyeleri ile birlikte basılmıştır.

¹⁵² Yaşaroğlu, "Minhâcü't-Tâlibîn", 30/112.

Abdurrahmân es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) kırk günde tamamladığı bir tefsirdir.¹⁵³ Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını tefsir etmektedir. Celâleddin el-Mahallî önce Kehf sûresinden sona kadar, daha sonra Fâtiha sûresini tefsir etmiştir. Celâleddin es-Süyûtî ise Bakara sûresinden Kehf sûresine kadar tefsir etmiştir.¹⁵⁴

Tefsirlerin özü olarak kabul edilen ve yazıldığı asırdan günümüze kadar en çok okunan tefsir olma özelliğine sahip olan *Tefsîrû'l-Celâleyn* detaylara girmeden kısa, sade ve anlaşılır bir üslupla yazılmıştır. Eser o kadar kısadır ki tefsirdeki harflerle Kur'ân-ı Kerîm âyetlerin sayısı birbirine eşit olduğu zikredilir.¹⁵⁵ Birçok talebe tefsir ilmine bu kitapla tanışmaktadır.

Süyûtî'nin mukaddimedeki açıklamalarından ve yapılan araştırmalardan¹⁵⁶ tefsirin özelliklerini şu noktalarda toplayabiliriz:

Hem rivayet hem de dirayet tefsiridir.

- İhtiyaç duyulan yerlerin i'rabını yapmıştır.
- Yaygın kıraatlerdeki farklılığa değinmiştir.
- Kur'an'ın sünnetle ve Kur'an'la açıklanması metodunu kullanmıştır.
- Çoğu yerde âyetlerin nüzûl sebeplerini belirtmiştir.
- Sarf ve nahiv ile alakalı açıklamalara geniş yer vermiştir.
- Bazı cümlele ve kelimelerin çeşitli i'rab şekillerine değinmiştir.
- Kıraat farklılıklarını ve manaya yansımalarına değinmiştir.
- Ahkâm âyetlerinin tefsirinde Şâfiî mezhebine riayet etmiştir.
- Akaid konusunda Eş'arî mezhebini benimsemiştir.
- Hurûf-ı mukattaayı tefsir etmeyerek selef âlimlerinin yolu izlenmiştir.

¹⁵³ Ali Akpınar, "Tefsîrû'l-Celâleyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 40/294.

¹⁵⁴ Akpınar, "Tefsîrû'l-Celâleyn", 40/294.

¹⁵⁵ Ebû Bekir ed-Dimyâtî Bâ Bekrî, *İ'ânetu't-Talibîn 'alâ halli elfâzi Fethu'l-mu'in* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997), 1/82.

¹⁵⁶ Akpınar, "Tefsîrû'l-Celâleyn", 40/294.

- En önemli özelliği ise kelimelerin âyetlerdeki kalıplarına bağlı kalarak müradifleri ile açıklamasıdır.

- Bazı gereksiz detaylara ve İsrâiliyat'a yer vermiştir. Bu iki husus eleştirildiği iki noktadır.

Tefsîrû'l-Celâleyn önceki yazılan kaynaklardan da istifade etmiştir. İstifade ettiği kaynaklar arasında: Taberî'nin *Mecma'u'l-beyân*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtîhu'l-ğayb*'ı, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Kadı Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'i tefsir kitapları ile Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, ve Hâkim'in hadis kitapları bulunmaktadır.¹⁵⁷

Celâleyn üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan Ahmed b. Muhammed es-Sâvî'nin *Hâşiyetü's-Sâvî 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*'i, Ali el-Kârî'nin *Cemâleyn*'i, Bedreddin Muhammed b. Muhammed el-Kerhî'nin *Mecma'u'l-bahreyn*'i, Süleyman b. Ömer el-Cemel'in *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye*'si en meşhur olanlarıdır. Eser Türkçe, İngilizce ve Malayca'ya tercüme edilmiştir. İbrahim Muhammed Ebû Süleyman *Tahrîcü eḥâdîsi'l-merfû'a fî Tefsîri'l-Celâleyn* çalışmasıyla hadislerini tahriç etmiştir. Ayrıca *Celâleyn* üzerine direkt veya dolaylı olarak yedi makale, on üç yüksek lisans ve doktora çalışması bulunmaktadır. Farklı tefsirlerin yan tarafında, hâşiye ve şerhlerle beraber birçok baskısı yapılmıştır.¹⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm dinî bilgilerin temel kaynağı bir ilâhî kitap olmanın yanında ileri seviye bir belâgat ve fesahat içeren edebî bir metindir. Nazımda ve nesirde zirveye ulaşan, belâgat ve fesahatin ustaları olan Araplar'ı aciz bırakan Kur'ân-ı Kerîm'in metni binlerce farklı kelime ve cümleleri nazım ve nesirden farklı, kendine özgü bir üslupla uyum içerisinde kullanmış, belâgat ve fesahat ehlinin takdirini kazanmıştır. Bundan dolayı Arap dil kuralları tespit edilirken âyetler istişhad olarak kullanılmaktadır. Talebeler iki yıl boyunca tefsirle beraber Kur'ân-ı Kerîm'i okuyarak Arapça'yı asıl kaynaktan öğrendiklerini söylemek gerçekten uzak değildir.

1.2.4. Dördüncü Sınıf Kitapları

Bu sınıfta birinci derste, usûl-i fıkha dair *el-Bedrü't-tâli 'fî halli Cem'i'l-cevâmi'* eseri okutulmaktadır. İkinci derste *Tefsîrû'l-Celâleyn* ve üçüncü derste, Şâfiîler

¹⁵⁷ Akpınar, "Tefsîrû'l-Celâleyn", 40/295.

¹⁵⁸ Akpınar, "Tefsîrû'l-Celâleyn", 40/295.

Minhâcü't-tâlibîn ve Hanefîler ise *Hidâye* eserlerinin tedrisatına devam etmektedirler. Dördüncü derste hadis metni olarak *et-Tecrîdü's-şarîh li-eḥâdîsi'l-Câmi'i's-şahîḥ* eseri okutulmaktadır

1.2.4.1. Cem'u'l-Cevâmi' Metni ve el-Bedrü't-Tâli' fî Halli Cem'ü'l-Cevâmi' Şerhi

Cem'u'l-cevâmi' metni Tâceddin es-Sübki'nin (ö. 771/1370) usûl-i fıkha dair yazdığı orta hacimli bir metindir. *el-Bedrü't-tâli' fî halli Cem'i'l-cevâmi'* Celâleddin el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) *Cem'u'l-cevâmi'* metni üzerine kaleme aldığı bir şerhtir.

Veciz söylemlerle yüz kitaptan derlenen ve Hanefîler'den Mu'tezile'ye kadar birçok mezhep âliminin görüşlerine işaret de olsa yer veren *Cem'u'l-cevâmi'* metni, fukaha ve mütekellimîn metodunu birleştiren kaynak eserlerin başında gelmektedir.

Usûl-i fıkha dair Beyzâvî'nin *Minhâc*'ı üzerine yazdığı *el-İbhâc* şerhi ve İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *Muhtaşarü'l-müntehâ* isimli eserine yazdığı *Ref'u'l-hâcib* şerhi ile ilimdeki otoriterliliğini gösterip haklı bir şöhret kazanan Tâceddin es-Sübki, bu iki şerhin özü niteliğinde kaleme aldığı *Cem'u'l-cevâmi'* eseri ile usul kitaplarında yer alan görüşleri başarılı bir şekilde özetlemiştir.¹⁵⁹

Görüş ve tercihlerin delil ve itirazlarına yer vermeyen *Cem'u'l-cevâmi'* usul kitaplarını muhtasar bir tarzda derlediği için gerek yazıldığı gerekse sonraki dönemlerde âlimler tarafından ilgi gören klasik usûl-i fıkıh eserleri arasına girmiş ve medreselerde asırlar boyu okutulmuştur.¹⁶⁰

Cem'u'l-cevâmi' bir giriş, bir mukaddime, yedi ana bölüm (kitâb) ve bir hâtimedden oluşur. Eserde, ana bölümler altındaki alt konulara bazan direkt giriş yapılırken bazan mesele adı altında işlenmekte, kimi konulara da hâtime eklenmektedir.

Mukaddimede usûl-i fikhın, fikhın, hükmün vb. birçok temel kavramın tanımı; teklifi ve vaz'î hüküm, hükmün kaynağı, muhatabı ve mevzuu, delil, tanım, tasdik,

¹⁵⁹ Ali Baradakoğlu, "Cem'u'l-Cevâmi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1993), 7/343.

¹⁶⁰ Baradakoğlu, "Cem'u'l-Cevâmi'", 7/343.

tasavvur, ilim, ruhsat, azimet, farz-ı kifâye, vâcib-i muhayyer vb. fıkıh ve usulü ile ilgili birçok konu anlatılmaktadır.¹⁶¹

Birinci bölümde Kur'ân-ı Kerîm ve lugat ile alakalı konular ele alınmakta, Kur'an, sûre, âyet, kıraat, mantuk ve mefhumun tanımlarını, çeşitlerini ve ilgili hükümlerini; lugat, muhkem, müteşâbih, lafız ve kısımlarını, âlem ve kısımları, hakikat ve mecaz, muarreb, edatlar; emir ve nehiy, umum ve husus, mutlak ve mukayyed, mücmel ve mübeyyen ve nesih konuları işlenmektedir. Bu bölümde Arap dil bilgisi ile ilgili yoğun bilgi mevcuttur. (1/169).

İkinci bölümde sünnet ile ilgili konular işlenmektedir. Bu bölümde peygamberlerin ismetini, peygamberin fiilleri, fiil ile haberin çelişme durumu, haberin kısımları, haberin doğru ve yalan olma durumu, haber-i vâhidi, rivayetin reddini gerektiren sebepleri, sahabenin tanımı ve ilgili konuları ve hadis öğrenme yolları anlatılmaktadır.¹⁶² Üçüncü bölümde icmâ konusu işlenmektedir. İcmân tanımı, kısımları ve ilgili hükümleri anlatılmaktadır. (2/131).

Dördüncü bölümde kıyas konusunda; kıyasın tanımını, hüccet oluşunu, alanlarını, kıyasın rükünleri olan asıl, fer'î, illet ve hükmü ayrı ayrı alt başlıklarla tanımları, kısımları, şartları ve hükümleri işlenmektedir. (2/166) Bu bölümde özellikle illeti tespit etme yöntemleri ve illeti bozan sebepler uzun uzadıya anlatılmaktadır.

Beşinci bölümde istidlal konusunu işlenmektedir. Burada istidlalin manası, kısımları, istikrâ, istishâb, şer'u men kablenâ, eşyalarda asıl olan, istihsan, sahabenin mezhebi ve ilham başlıkları ele alınmaktadır. Bu bölüm, kavâid-i fikhiyye ile ilgili bir hâtime ile bitirilmektedir. (2/313)

Altıncı bölümde teâdül ve tercih konusu işlenmektedir. Teâdül iki denk delilin birbirine zıt düşmesi demektir. Tercih ise belli kurallara ve karinelere bakarak delillerden birini alıp diğerini bırakmak anlamındadır. Bu bölümde aklî ve naklî delillerin birbiriyle çelişme durumları ve çelişmeyi ortadan kaldıracak yöntemler anlatılmaktadır. (2/338).

¹⁶¹ Mahallî, *el-Bedrü't-tâli' fî halli Cem'i'l-cevâmi'*, 1/78.

¹⁶² Celâleddin el-Mahallî, *el-Bedrü't-tâli' fî halli cem'i'l-cevâmi'* (Lubnân: Müessetu'r-Risâle Naşirun, 2005), 2/7.

Yedinci bölüm ictihad konusuna ayrılmıştır. Bu bölümde ictihad ve müctehidin tanımları, ictihadın şartları, müctehidin kısımları, ictihadın zamanı, ictihadın bozulması vb. konular beyan edilmekte, (2/378) taklit ve fetva ile ilgili konular anlatılmaktadır. Ardından imanda taklit konusu başta olmak üzere akaide ve kelâm ilmi ile ilgili birçok mesele ele alınmaktadır. Kitap tasavvuf bilgilerini içeren bir hâtime ile bitirilmektedir. (2/470)

Cem 'u'l-cevâmi' önceki usûl-i fıkıh kitaplarını ve görüşlerini başarılı bir şekilde toplaması, işlemesi ve üzerinde yüzlerce çalışma yapılması açısından usûl-i fıkıh ilminin gelişim ve ilerleyişine büyük katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Cem 'u'l-cevâmi' yazıldığı andan beri âlimlerin ve talebelerin odak noktası olmuş, okunmuş, okutulmuş; üzerine şerhler ve hâşiyeler yazılmış; nazımları ve ihtisarları yapılmıştır. Abdullah Muhammed el-Habeşî *Câmi 'u's-şurûh ve'l-havâşî* adlı kitabında *Cem 'u'l-cevâmi'* üzerinde yüzden fazla çalışma kaydetmektedir.¹⁶³

Cem 'u'l-cevâmi' üzerine yapılan en meşhur çalışmalardan bazıları şunlardır: Müellifin yazdığı *Men 'u'l-mevâni* 'i, Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *Teşnîfü'l-mesâmi* 'i, Molla Gürânî'nin *ed-Dürerü'l-levâmi* 'i, Muhammed Bahî'tin *el-Bedrü's-sâtî* 'i *alâ Cem 'i'l-cevâmi'* şerhleri; Radiyyüddin Muhammed b. Muhammed el-Gazzî'nin *ed-Dürerü'l-levâmi* 'i *fî nazmi Cem 'i'l-cevâmi* 'i, Süyûtî'nin *el-Kevkebü's-sâtî* 'i, nazımları; Zekeriyya el-Ensârî'nin *Lübbü'l-uşûl* 'ü ve Mahmud b. Ömer el-Bâcûrî'nin *el-Fuşûlü'l-bedî'a fî uşûli's-şerî'a* muhtasarlarıdır.¹⁶⁴

Cem 'u'l-cevâmi' üzerine yazılan en güzel ve en önemli çalışma Celâleddin el-Mahallî'nin *el-Bedrü't-tâli* 'i *fî halli Cem 'i'l-cevâmi'* şerhidir. Eser, metnin gizlediği manaları açıklayan, metin-şerhin iç içe olduğu şerh yöntemi ile kaleme alınmıştır. Mahallî kitabın başında şerhi, “Bu *Cem 'u'l-cevâmi'* anlamak isteyenlerin çok ihtiyaç duyduğu; lafızlarını çözen, muradını beyan eden, meselelerini ortaya koyan ve delillerini anlatan; yeni başlayanlar için kolay ve okuyucular için güzel bir şerhtir” şeklinde tanımlamaktadır. Mahallî diğer kitaplarından da anlaşıldığı üzere ibaresi çok vecizdir. Kısa ve öz olması ona ders kitabı olma özelliğini kazandırmış ve yıllar boyu

¹⁶³ Habeşî, *Câmi 'u's-şurûh ve'l-havâşî*, 759.

¹⁶⁴ Baradakoğlu, “*Cem 'u'l-Cevâmi'*”, 7/344.

medreselerde okutulmuştur. Özellikle Şark medreseleri müfredatında en son kitap olarak okutulmaktadır.

el-Bedrü't-tâli 'şerhi üzerine otuzun üzerinde hâşiye, ta'lik ve ihtisar çalışmaları vardır.¹⁶⁵ Zekerîyya el-Ensârî'nin *Hâşiye 'alâ Cem'i'l-cevâmi'*, İbn Kasım el-Abbâdî'nin *el-Âyâtü'l-beyyinât*'ı, Bennânî ve Attâr'ın hâşiyeleri en meşhur olanlarıdır. *el-Bedrü't-tâli* ' tek ve hâşiyeleriyle birlikte defalarca basılmıştır.

1.2.4.2. et-Tecrîdü's-Şarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Şahîh

et-Tecrîdü's-şarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-şahîh Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî (ö. 893/1488) tarafından yazılmış hadis kitabıdır. Kitap *Sahîh-i Buhârî*'nin muhtasarıdır. Musannif *Buhârî*'de bulunan senedleri ve tekrarları çıkartmış, senedden sadece hadisi rivayet eden sahabeyi bırakmış, *Sahîh-i Buhârî*'de bulunan 9082 rivayetten 2230 hadisi almıştır.¹⁶⁶

Musannif, İmam Buhârî'nin çok değerli olan kitabında birçok hadisin farklı başlıklarda tekrar edildiğinden dolayı hadisleri bulma konusunda araştırmacıların zorlandığını, dolayısıyla eserinde tekrara düşmeden, Hz. Muhammed (s.a.v) ile ilgili olan muttasıl hadisleri ilk geçtiği yerde zikredeceğini, muallak ve münkatı' olan ve sahabe ile ilgili hadislere yer vermeyeceğini belirtmektedir.¹⁶⁷ Ayrıca mukaddimede yaptığı çalışma ile ilgili daha detaylı bilgiler sunmakta, Buhârî'ye ulaşan silsilesini de zikretmektedir.¹⁶⁸

Kitabın içeriği *Sahîh-i Buhârî* ile aynı sayılır. Câmi diye nitelenen bu türde dinin bütün konularına yer verilmektedir. Eser, iman, ilim, abdest ve diğer fıkıh konularını, yaratılış, peygamberler, menkıbeler, sahabilerin fazileti, savaşlar, tefsir, tıp, edep, dua, ahkâm vb. konularla toplamda seksen yedi kitap içermektedir.¹⁶⁹ Eser, vahyin başlangıcı kitabı ile başlamakta ve tevhid kitabı ile bitmektedir. Her kitabın altında da onlarca bab vardır.

¹⁶⁵ Habeşî, *Câmiü's-şurûh ve'l-havâşî*, 760.

¹⁶⁶ Hüseyin Hansu, "et-Tecrîdü's-şarîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 40/251.

¹⁶⁷ Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *et-Tecrîdü's-şarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-şahîh* (Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 2009), 14.

¹⁶⁸ Zebîdî, *et-Tecrîdü's-şarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-şahîh*, 14.

¹⁶⁹ Zebîdî, *et-Tecrîdü's-şarîh li-ehâdîsi'l-Câmi'i's-şahîh*, 767.

Musannifin mukaddimede belirttiği ihtisar yöntemine genel anlamda uymakla birlikte, bazan mevkuf ve muallak haberleri zikretmesi, anlam kaybına yol açacak derecede hadisleri ihtisar etmesi ve mufassal hadis yerine muhtasarını zikretmesi eleştirildiği bazı noktalardır.¹⁷⁰

et-Tecrîdü’ş-şarîh büyük bir ilgi görmüş ve şöhret kazanmış. Üzerine çok sayıda çalışma olmuş ve birçok defa basılmıştır. Üzerine yapılan bazı çalışmalar; Sıddık Hasan Han’ın *‘Avnü’l-bâr li-ḥalli edilleti’l-Buḥârî* ve Abdullah b. Hicâzî eş-Şerkâvî’nin *Fethu’l-mübdî bi-şerhi Muḥtaşari’z-Zebîdî* şerhleri; *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* de Türkçe’deki en önemli tercüme ve şerhidir.¹⁷¹ Hüseyin Çınar *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi Üzerine İnceleme* adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Araplar’ın en fasih kabilesi Kureys’ten olan, cevâmiu’l-kelim ile konuşan Peygamberimiz Hz. Muhammed’in (s.a.v) sözleri önemli bir belâgat ve fesahat kaynağıdır. Bundan dolayı bazı nahiv âlimleri tarafından Hz. Muhammed’in sözleri delil olarak sunulmaktadır. Talebe, Arapça’nın en önemli metinlerinden sayılan bu kitapta en güzel cümle ve tabirleri görmektedir. Bu kitap okunurken bu kitaptan seçilen 300 civarında hadis ezberletilmektedir.

1.2.4.3. Şerhu’l-Manzûmetü’r-Raḥbiyye

el-Manzûmetü’r-Raḥbiyye diğer adıyla *el-Urcûzetü’r-Raḥbiyye* Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî İbnü’l-Mütefennine er-Rahbî’nin (ö. 577/1182) feraiz ilmi (miras hukuku) üzerine yazdığı manzum eserdir. Nazım 180 beyitten oluşmaktadır. *er-Raḥbiyye*, nazım türü olması, fikhın karmaşık konularından ferâizi başarılı bir şekilde özetlemesi ve mezhepler arasında görüş farklılıklarının az olduğu bir konuyu barındırması sebebiyle başta Şâfiî mezhebi olmak üzere diğer mezheplerde de meşhur olmuştur.¹⁷² Nazım olmasına rağmen kolay anlaşılacak bir şekilde yazılan *er-Raḥbiyye* ezber yönünden de talebelere kolaylık sağlamaktadır. Metin birçok eğitim programında mevcut ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmaktadır.

¹⁷⁰ Hansu, “et-Tecrîdü’ş-şarîh”, 40/251.

¹⁷¹ Hansu, “et-Tecrîdü’ş-şarîh”, 40/252.

¹⁷² Murtaza Bedir, “er-Raḥbiyye” (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007), 34/412.

Metin üzerine onlarca şerh ve hâşiye çalışması yapılmıştır. Şerhlerinden bazıları şunlardır: Abdullah b. Muhammed eş-Şinşevrî'nin *el-Fevâ'idü's-Şinşevriyye fî Şerhi'l-Manzûmeti'r-Rahbiyye*'si, bu şerh eserin en meşhur şerhidir. Bu şerhin üzerinde İmam Bâcûrî'nin hâşiyesi vardır. İbn Galbûn el-Mısrâtî'nin *Tuhfetü'l-iḥvâni'l-behiyye 'ale'l-Muḳaddimeti'r-Rahbiyye*'si ve Sıbtu'l-Mardîni'nin *Şerhu'r-Rahbiyye*'si matbu olanlarıdır.¹⁷³ Ayrıca eserin İngilizce ve Fransızca'ya çevirisi yapılmıştır.¹⁷⁴ Yazıldığı dönemden beri önemini yitirmeyen *er-Rahbiyye* son dönemlerde de Muhammed Şeybe el-Hamed el-Fakî, Faysal b. Abdülaziz Âlü Mübârek, Muhammed Necîb Hayyâta ve Muhammed Sa'd b. Abdullah er-Rabâtî gibi âlimler tarafından üzerinde çalışmalar yapılmıştır.¹⁷⁵

Kitapta; feraiz ilminin önemi ve miras ile ilgili yapılacaklar anlatılmakta, mirasın sebepleri ve mirasa engel olan durumlara¹⁷⁶ yer verilmekte, varis olan erkekler, varis olan kadınlar, farzlar, farz sahipleri, asabe olanlar detaylı olarak açıklanmaktadır. Hicb konusu, müşreke meselesi, ekderiyye meselesi ve kardeşlerin dede ile beraber olma durumlarının incelendiği eser, mirasta meselenin aslını bulmak için hesap konusu, kesir, münesahat, hünsa, gebe, kaybolan ve boğularak ölenlerin mirası anlatılarak bitmektedir.

Raşidiyye merhalesinde Bedreddin Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Sıbtu'l-Mardîni'nin (ö. 907/1501) şerhi okutulmaktadır. Şerh kısa ve kolay bir üslupla yazılmıştır. Şerh, kapalı ve garîb olan kelimelerin etimolojik tahlillerini yapmakta, metinde geçen terimleri tanımlamakta, kapalı olan yerleri açmakta ve gereken takdirleri zikretmekte ve konu sonunda bir özet yaparak konuyu toparlamaktadır.

Arapça metinleri iki kısımdır; nazım ve nesirdir. Talebe *er-Rahbiyye* eseri ile Arapça nazım türünü okumaktadır. Birçok kelimenin anlamını, açıklamasını ve kullanım yerini uygulamalı olarak şerhini okuduğunda görmüş olmaktadır. Ayrıca şerh bazı kelimelerin lugat tahlillerini yapmakta ve i'rab yönünden tevcihlerde

¹⁷³ Bedir, "er-Rahbiyye", 34/413.

¹⁷⁴ Bedir, "er-Rahbiyye", 34/413.

¹⁷⁵ Bedir, "er-Rahbiyye", 34/413.

¹⁷⁶ Bedrüdîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mârdîni, *Şerhu'r-Rahbiyye fî İlmi el-feraiz* (Dımaşk: Daru'l-Mustafa, 2011), 29-38.

bulunmaktadır. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda bu kitabın Arap diline katkısı görülmüş olacaktır.

Bu şerhin üzerine pek çok hâşiye yazılmıştır. Bunlardan Muhammed b. Ömer el-Bakarî'nin ve Atıyye el-Kahvetî'nin hâşiyeleri en meşhur olanlarıdır.¹⁷⁷ Şerh Bakarî'nin hâşiyesi ile birlikte Mustafa Dîb el-Bugâ'nın tahkikiyle 2011'de basılmıştır. Bu baskıda Mustafa Dîb el-Bugâ ta'likat dışında kitaba iki zeyl/ekleme yapmıştır. Biri eksik kalan red ve zevi'l-erham konuları, ikincisi ise açıklamalı alıştırmalardır.

1.3. Bilgisayar ve Projeksiyon

Eğitim ve öğretimin önemli araçlarından biri eğitim teknolojileridir. Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde öğrenmeyi etkili ve kalıcı kılmak için bilgisayar ve projeksiyonlar kullanılmaktadır.

Medresenin her sekiz öğrenciye bir bilgisayar düşecek şeklinde bir standartı bulunmaktadır. Dijital kütüphane adı verilen bilgisayar salonunda talebelerin kullanımına sunulan kırk civarında masaüstü bilgisayar bulunmaktadır. Bilgisayarlar tamamen talebelerin eğitim ve araştırmalarına destek verme amacı ile kullanılmaktadır. Eğlence, oyun, sosyal medya vb. işler için kesinlikle kullanılmamaktadır. Bilgisayarlarda internet erişimi sunulmaktadır. Ancak sunulan internet erişimi MEB, YÖK, İSAM, DİB vb. eğitim ve öğretim ile ilgili özel ve devlet kurum ve kuruluşların siteleriyle sınırlıdır. Bilgisayarlarda özellikle Arapça kaynaklara ulaşma ve okumak için Mektebetü's-Şâmile programı ve iki TB'lık dijital Arapça kitaplar bulunmaktadır. Öğrenciler Şâmile'de ve medrese kütüphanesinde bulamadığı eserlere bu dijital kitaplardan ulaşabilmektedirler. Bilgisayarlar özellikle okul dersleri, bahis ve risale çalışmaları için etkin olarak kullanılmaktadır. Kapalı devre olarak kişisel gelişim platformu ile öğrencilere çeşitli dersler ve konferans kayıtları sunulmaktadır. Öğrencilere çalışmalarını kaydetmek için belli depolama alanları belirlenmektedir. Ayrıca grafik, video montaj vb. özel içeriklerin hazırlanması için iki adet bilgisayar tahsis edilmiştir (Erdem Aytek, Kişisel Görüşme, Eylül 2022).

Medrese ilk açıldığında bütün büyük salonlara akıllı projeksiyonlar yerleştirildi. Bu projeksiyonlar, bazı tablo, şema, grafik, kitap tanıtımları gibi amaçlarla

¹⁷⁷ Bedir, “er-Rahbiyye”, 34/413.

kullanıldıysa da yeteri kadar etkin kullanılmadığından bazıları diğer merhalelere kaydırılarak Raşidiyye merhalesine dört adet projeksiyon bırakılmıştır. Mevcut projeksiyonlar ihtiyaca binaen aktif olarak kullanılmaktadır.

1.4. Yazı Tahtası

Öğretimin önemli yollarından biri de görselliktir. Çünkü zihin gördüğü şeyi duymaktan daha iyi algılamaktadır. Özellikle görme ve duyma duyuları beraber kullanılırsa öğretilmek istenilen şey daha iyi kavratılır. Bundan dolayı medresede eğitim ve öğretim anlatıma dayalı olmakla beraber görsellikle desteklenmektedir. Medreselerde bulunan bütün müderris odalarında ve büyük dersliklerde yazı tahtası bulunmaktadır. Dersler genelde kitaplardan okunarak işlenmekle beraber, karmaşık ve zor olan konular veya konuların çerçevesi ve ana hatlarının gösterilmesi için yazı tahtaları kullanılmaktadır.

1.5. Talim Odası

Medrese içerisinde, uygulamalı eğitim materyalleri bulunduğu bir “talim odası” bulunmaktadır. Kubbe altının sol tarafında bulunan ve yaklaşık doksan metre kareden oluşan talim odası uygulama gerektiren bazı eğitimler için kullanılmaktadır. İçerisinde hutbe eğitimi için bir minber; cenaze ile ilgili eğitimler için gasilhane, teneşir, vitrin erkek mankeni, kabir maketi, erkek ve bayan kefen setleri; hac ve umre eğitimleri için Kâbe ve Safâ-Merve maketleri bulunmaktadır. Ayrıca tabut, mest, teleskop, haritalar, afişler, tartı, buğday, arpa vb. materyalleri de getirmeyi düşünmektedirler. Talebeler kitaplarda teorik olarak gördükleri bilgileri talim odasında fizikî ve uygulamalı olarak görmeleri eğitimin daha iyi kavranmasını ve kalıcı olmasını sağlamaktadır (Mustafa Çağlar, Kişisel Görüşme, Haziran 2022).

1.6. Kütüphane

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi’nde Bakiyye ve Raşidiyye’de olmak üzere iki kütüphane bulunmaktadır. Raşidiyye Kütüphanesi 38.000 cilt kitap kapasitesine sahip büyük bir kütüphanedir. İslâmî ilimlerin her alanından pek çok esere sahip kütüphanenin mevcut koleksiyonu (10.09.2022 itibarıyla) yaklaşık 15.388 cilt basılı eser olup kaynak gelişimi devam etmektedir. Kütüphane açık raf sistemi ile öğrencilere hizmet vermektedir. Külliye’nin, Raşidiyye binasının eksi 1. katında bulunan kütüphane 878 m²’lik bir kullanım alanına sahiptir. Kütüphane temel İslâm bilimlerine ait kaynakları bulundurmakla birlikte okurlara kolaylık sağlamak amacıyla

salon kısmında temel kaynaklara, arka bölümünde ise yardımcı kaynaklara erişim imkânı sağlamaktadır. Birbirine uyum içinde olan halı, mobilya ve geniş ve ferah mekânıyla kullanıcı odaklı hizmet sunmaktadır.¹⁷⁸ Kütüphanenin temel hedefi rakamsal olarak büyük bir sayıya ulaşmaktan öte nitelikli eserleri bünyesinde bulundurmaktır (Mustafa Murad, Kişisel Görüşme, Eylül 2022).

Kütüphane büyük ölçüde Arapça eserlerle donatılmış olmakla beraber eserlerin bir kısmı Raşidiyye müfredat programı içerisinde bulunan bahs ve risale çalışmalarını destekleyecek, akademik niteliğe sahip fıkıh ve usulü, hadis ve usulü, tefsir ve usulü, siyer, felsefe, tarih vb. kitaplardır.¹⁷⁹

Kütüphane uluslararası standartlara sahip LIBRID adlı otomasyonunu kullanmaktadır. Eserlerin girişleri Türkçe/Arapça dillerinde olmak üzere *TDV İslâm Ansiklopedisi* transkripsiyon kurallarına göre yapılmasına özen gösterilmektedir. Eserlere ait özet bilgi/kapak resmi ve fihrist görselleri ayrıca sisteme yüklenerek kütüphanecilik alanında materyallerin kaydı ve okurlara istifadesinde kütüphanecilik alanında müstesna bir yere sahip olmayı hedeflemektedir. Kütüphane içerisinde katalog tarama (kiosk) işlemi kütüphane girişinde bulunan iki adet bilgisayarla gerçekleştirilmektedir. Bilgisayarlar sayesinde kütüphane otomasyonundan arama yapan kişi istediği kaynağa hızlı bir şekilde ulaşabilmektedir. Kaynaklar Arapça olarak da aranabilmektedir (Mustafa Murad, Kişisel Görüşme, Eylül 2022).

Kütüphane koleksiyonları; basılı eserler, nadide eserler, süreli yayınlar ve dijital kaynaklardan oluşmaktadır. Matbu eserler 7254 kitap / 15.388 cilt civarındadır. Bu kitapların çoğu Arapça olmak üzere bir kısmı Türkçe/Osmanlıca ve çok az sayıda Kürtçe, Rusça, İngilizce, Fransızca eserlerden oluşturmaktadır.

Nadide Eserler Koleksiyonu kütüphaneye bağış edilen yazma eser ve taş baskılardan oluşmaktadır. Bu koleksiyon iki ana bölümden oluşmakta ve toplamda 1883 adet kitap bulunmaktadır. İlk bölümü Menzil Şeyhi Seyyid Abdülbâki el-Hüseynî tarafından kütüphaneye hediye edilen eserlerden meydana gelmektedir. Bu

¹⁷⁸ Abdulkerim Gül, *Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Tasavvufi Eğitim (Menzil Örneği)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020), 85. (Alihan, Kişisel Görüşme, Ocak 2022).

¹⁷⁹ Gül, *Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Tasavvufi Eğitim (Menzil Örneği)*, 85.

bölümde 1043 adet kitap bulunmaktadır. Diğer koleksiyonda toplam 840 kitap yer almaktadır.

Muhtelif eserler koleksiyonunda, Vehhâbî, Şîa, Mu'tezile, Hâriciyye gibi; Ehl-i sünnet dışındaki mezhep ve fırkalara mensup kişiler tarafından yazılmış ya da bu fırkaları destekleyen yayınevleri tarafından basılmış kitaplar bulunmaktadır. Bu bölümde yaklaşık olarak 700 kitap bulunmaktadır. Öğrencilerin bahs ve risale araştırma ödevlerine birincil kaynaklara başvurmaları için oluşturulan bu koleksiyon kapalı raf sistemi ile öğrencilere hizmet vermektedir.

Sürelî Yayınlar Koleksiyonu'nda 150 civarında sürelî yayın bulunmaktadır. Bunların içinde *Sebilü'r-Reşâd*, *Sırât-ı Müstakîm* gibi tarihimizde iz bırakmış dergilerin yanı sıra, tarih, tasavvuf ve akademik İslâm çalışmaları dergileri de bulunmaktadır. Bu koleksiyonda, maarif programları içerisinde talebelerin müderrisleri kontrolünde hazırladıkları bahs ve risale çalışmaları da yıllara göre raflarda diğer talebelerin hizmetine sunulmaktadır. Kütüphanede basılı kitap ve dergiler dışında okuyuculara sunulan dijital kaynaklar da bulunmaktadır. Bu koleksiyon yaklaşık olarak 4000 dijital kaynaktan oluşmakta ve güncel olarak sisteme yeni kitaplar yüklenmektedir.¹⁸⁰

1.7. Panolar ve Dijital Ekranlar

Raşidiyye merhalesinde kullanılan eğitim materyallerinden biri de pano, levha ve dijital ekranlardır. Öğretilmek istenilen bilgi talebelerin sık kullandıkları mekânlarda bu materyallerle sunulup bilginin göz önünde tutulması, sürekli görülmesi, okunması ve tekrar edilmesi bilgiyi daha kalıcı hale getirmektedir.

Raşidiyye binasında altı büyük pano, yedi dijital ekran ve otuz civarında tablo ve levha bulunmaktadır. Altı panonun dördünde medrese içerisinde yapılan etkinlikler, müzakere ve ders listeleri vb. idarî ve işleyiş ile ilgili duyurular yapılmaktadır. Duvar gazetesi adı verilen iki pano ise eğitim amacı ile kullanılmaktadır. Halidi Bülten yazıları, talebe faaliyet gruplarının (TFG) yaptıkları ilmî çalışmalar, kitap tanıtımları, âlimlerin hayatı, şema, harita, tablo vb. ilmî konular iki haftada bir bu panolarda yayımlanmaktadır. Dijital ekran ekranların üçü duyurular için, biri ise saat ve takvim olarak kullanılmaktadır. Eğitim için ise zemin katta iki ve kütüphanede bir tane dijital

¹⁸⁰ Gül, *Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Tasavvufî Eğitim (Menzil Örneği)*, 85.

ekran bulunmaktadır. Eğitim amacıyla özlü sözler, kitap tanıtımı, âlimlerin hayatı vb. ilmî konular yayımlanmaktadır. Pano ve ekranlarda yapılan yayınların çoğu Arapça olmakla beraber Türkçe yayınlar da paylaşılmaktadır. Ayrıca öğrencileri belli konularda bilgi sahibi kılma, öğretilen Arapça'yı kullandırma ve destekleme amacıyla yemekhane, abdesthane, koridorlar, merdivenler, yatakhane ve birçok mekânda Arapça levhalar asılmış ve bütün kapılarda mekân isimleri Arapça yazılmıştır.

1.8. Materyal Geliştirme

En önemli eğitim materyalleri arasında müfredatta yer alan kitaplardır. Müfredatın revize edilmesi ve geliştirilmesi ile kitaplar da değişmektedir. Var olan bazı kitaplar çıkarılıp yeni kitaplar eklenmektedir. Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin materyal geliştirme ve yenileme olarak sayılabilecek müfredat çalışmaları olmuştur. Bu itibarla materyallerin değişimi ve gelişimi olarak gördüğümüz müfredat çalışmalarını konumuzla ilgili olduğunu düşünerek çalışmamızda yer verdik.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde okutulan kitapların çoğu Osmanlı medreselerinde ve birçok Arap ülkesinde ders kitabı olarak okutulmuş veya okutulmaktadır. 2004'ten önce Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan ve Doğu medreseleri veya Şark medreseleri olarak bilinen medreselerin Arapça, İslâmî ve aklî ilimleri içeren, *Emşile* ile başlayıp *Cem 'u'l-cevâmi'* ile biten ve sıra kitapları olarak bilinen belli kitaplar okutulmaktaydı. 2004'te başlayan yenilik ve geliştirme girişimleriyle birlikte müfredatta bazı revizeler yapılmaya başlanmıştır. Bir yıllık hazırlık eğitimi eklenmiştir. Sıra kitapları sisteminden sınıf sistemine geçilmiştir. Daha önceki sistemde bir talebenin zorunlu ve asıl olan bir dersi yanında bir veya iki yan/ek ders diye isimlendirilen dersleri sınıf sistemine geçişle birlikte zorunlu olarak üç derse çevrilmiş ve öğrenci bütün derslerden sorumlu tutulmuştur. Birebir ders sisteminden sınıf sistemine geçilmesi ve eğitim süresinin uzaması müfredatta güncellemeyi zorunlu kılmıştır.

2013'te kapsamlı bir düzenlemeye gidilerek medrese her biri dört yıl-sınıf olmak üzere iki merhaleye ayrıldı. Birinci merhale Bakiyye'de *Emşile*'den Süyûtî'ye dersler kararlaştırıldı. Birinci ve ikinci sınıfta üç ders, üçüncü ve dördüncü sınıfta dört ders okutulması kararlaştırıldı. Bu merhalede sarf, nahiv ağırlıklı olmakla beraber Kur'ân-ı Kerîm, pratik Arapça, hat, akaid, fıkıh ve usulü, hadis ve usulü, siyer gibi dersler

okutuldu. İkinci merhale Raşidiyye’de *Molla Câmi*’den *Cem ‘u’l-cevâmi*’e kadar olan kitapların okutulması kararlaştırıldı. Bir ve ikinci sınıfta dört, üç ve dördüncü sınıfta da beş ders okutuldu. Bu merhalede nahiv, belâgat, vaz‘, mantık, münazara, kelâm, usul, fıkıh, hadis, tefsir, karşılaştırmalı fıkıh, makâsıd-ı şerîa, felsefe, mezhepler tarihi, İslâm tarihi vb. dersler okutuldu. İki yıl uygulanan bu müfredat programı, kitapların ağır ve günlük beş dersin öğrencileri zorlaması nedeniyle 2015’te tekrar gözden geçirilmiş, bazı kitap ve derslerden vazgeçilerek, günlük ders sayısı tekrar üçe indirilmiştir. Yukarıda tanıtılan kitaplar 2015’te kararlaştırılan müfredatta kullanılan eserlerdir.

Bazı kitapların seviyeye uygun olmaması, ilim ve kitap sıralamasında bazı uyumsuzlukların olması, kimi ilimlerin eksik olması vb. sıkıntılardan dolayı 2019’da müfredat ile ilgili kapsamlı bir çalışma başlatıldı. Önce çalışma ile ilgili belli ilkeler, kapsamlı bir plan ve takvim oluşturuldu. Hazırlık, sarf-nahiv, belâgat-vaz‘-münazara, kelâm-mantık-makûlât, Şâfiî fikhî ve usulü, Hanefî fikhî ve usulü, siyer-hadis ve usulü, tasavvuf-tefsir ve usulü olmak üzere sekiz komisyon oluşturuldu. Komisyonlar medresede okutulacak ilimlerin seviyeleri ve hedeflerini belirledi, ders kitabı olabilecek kitapların listesi çıkarıldı, listesi çıkarılan kitaplar üç seviyeye ayrıldı, seviyelere ayrılan kitaplardan belirlenen hedeflere ulaştıracak biri asıl ve ikisi alternatif olmak üzere her ilimden üç silsile oluşturuldu. Oluşturulan ilim silsilelerinden taslak müfredat oluşturuldu. Taslak müfredata çoğu eski eserler olmak beraber birçok yeni eser de eklendi. Eklenen yeni eserlerin tüm hocalar tarafından okunup medrese veya zümre bazlı raporlar yazıldı. Olumlu bulunan kitap onaylanmakta, olumsuz bulunan kitap yerine alternatif silsiledeki aynı seviyedeki kitap incelenmekte idi. Böylece kararlaştırılan bütün kitaplar hocaların hepsi veya çoğunun onayını almış olmaktadır. Çalışma 2022 Temmuz ayında tamamlandı. 2022-2023 eğitim yılında yeni müfredat birinci sınıfta uygulanmaya başlandı. (EK-2). Yeni müfredata eklenip çalışmamızın dışında kalan kitaplar ise şunlardır:

1. Hadis usulü ile ilgili Muhammed Hasan b. Alevî el-Mâlikî el-Mekkî’nin (1948-2004) *el-Menhelü ’l-laîf fî uşûli ’l-hadîsi ’ş-şerîf* eseri;

2. Siyer olarak Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî el-Hudarî’nin (1872-1927) *Nûrû ’l-yakîn fî sîreti seyyidi ’l-mürselîn* eseri;

3. Kelâm ilmine dair İbrahim el-Meriğni ez-Zeytunî'nin (1349-1930) *Tâli 'i'l-Büşrâ 'ale'l-'Akâdeti's-şuğrâ* şerhi;

4. Hanefî fikhına giriş mahiyetinde, medrese hocalarından Yücel Baştürk'ün hazırladığı *el-Muḳaddimetü'n-nu'mâniyye* risalesi;

5. Şâfiî fikhına giriş mahiyetinde, yine medrese hocalarından Şehabettin Çağlayan'ının hazırladığı *el-Hulâsatü'l-behiyye* risalesi;

6. Hanefî fikhına dair Ebü'l-Hüseyn Ahmed el-Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *Muhtaşarü'l-Kudûrî* kitabı;

7. Hanefî fikhına dair İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mülteḳa'l-ebḥur* kitabı;

8. Fıkıh usulüne dair İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Varâḳât fî uşûli'l-fıkh* risalesi;

9. Hanefî usulü fikhı için Muhammed Envar el-Bedahşânî'nin *Teysîru usûli'l-fikh* kitabı;

10. Hadis olarak Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Meşâbîḥ* kitabı;

11. Hanefîler için miras hukukuna dair Muhammed es-Secâvendî'nin (ö. 596/1200) *el-Ferâ'izü's-Sirâciyye*;

12. İslâm hukukuna dair *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*;

13. Tasavvufa dair Şeyh Seyyid Abdülbâki el-Hüseynî'nin *el-Minhâcü's-seniyye fî âdâbi's-Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî* kitabı;

14. Yine tasavvufa dair Şeyh Muhammed Emîn el-Kurdî'nin (ö. 1332/1914) oğlu Necmeddin'in *Hulâşâtü kitâbi'l-Mevâhibi's-sermediyye* kitabı.

1.9. Diğer Medreselerden Farkı

Bu başlıkta Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin materyal açısından diğer Doğu medreselerinden ayrıldığı en önemli özellikler zikredilecektir. Doğu medreselerinin ortak özellikleri tespit edilip Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin materyal bakımından yaptığı yenilik ve farklılıklar anlatılmaya çalışılacaktır.

Doğu ve Güneydoğu'da bulunan Şark medreselerinin ortak özellikleri sıra kitapları ile birebir eğitim sistemini uygulamasıdır. Sarf, nahiv, mantık, münazara, vaz', belâgat, kelâm ve usûl-i fıkıh ilimlerini kapsayan sıra kitapları *Emsile* 'den başlayıp *Cem 'u'l-cevâmi* ' ile bitmektedir. Bazı istisnalar olmakla beraber bütün Doğu medreselerinin uyduğu bu sıra kitapları medreselerin belkemiği olarak kabul edilmektedir. Bunlar dışında Doğu medreselerinin genelinde yan/ek ders diye nitelenen fıkıh, hadis ve tefsir ilimleri öğretilmektedir. Bu ilimlerde okutulan kitaplar medreseden medreseye değişebilmektedir. Bundan dolayı diğer medreselerde sıra kitapları dışında okutulup Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde okutulmayan kitaplara yer verilmeyecektir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin merhalelere bölünmesi, sınıf sistemini uygulaması ve bütün ders müfredatını asıl kabul etmesi en başta gelen özellikleridir. *Emsile* 'den önce Kur'ân-ı Kerîm, pratik Arapça ve ilmihal gibi bir yılda ciddi bir Hazırlık dersleri verilirken diğer Doğu medreselerinin çoğunda böyle bir uygulama bulunmamaktadır. Hazırlık ve Bakiye merhalelerinde pratik Arapça, hat, Kur'ân-ı Kerîm ve tecvid dersleri Suriyeli Arap hocalar tarafından verilmektedir.

Doğu medreselerinin genelinde olmayan ve Raşidiyye merhalesinde eğitimi verilen bazı ilimler ve kitapları şunlardır:

Tefsir usulüne dair *Nehcü't-Teysîr*,

Tasavvuf ilmine dair *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*,

Münazara ilmine dair *Âdâbü'l-Bahş ve'l-Münâzara*,

Şâfiî fıkıh usulüne dair *Minhâcü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*,

Hanefî usûl-i fikhî üzerine *el-Mûcez fî uşûlü'l-fikh ve İfâdatü'l-envâr 'alâ uşûli'l-Menâr*,

Hanefî fikhına dair *el-Hidâye*,

Mütekellimîn usûl-i fikhî üzerine *el-Vecîz fî uşûli't-teşrî'i'l-İslâmî*,

Hikmet ilmine dair *el-Mağûlâtü'l-'aşere beyne'l-felâsife ve'l-mütekellimîn*,

Belâgat ilmine dair *Dürûsü'l-belâga*,

Usûl-i hadis ilminde *Nüzhetü'n-nazar*,

Hadis ilmine dair *et-Tecrîdü 'ş-şarîh li-eḥâdîsi 'l-Câmi 'i 'ş-şahîh*,

Miras hukuku üzerine *el-Manẓûmetü 'r-Raḥbiyye*'dir.

Bu ilimlerin bazıları Doğu medreselerinde bulunsa da Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi o ilimin kalitesini yükseltmek için yeni kitaplar da eklemiştir. Çağın sunduğu bilgisayar, projeksiyon, yazı tahtası vb. imkânlar kullanılmakta iken çoğu medrese sadece ders kitapları ile yetinmektedir.¹⁸¹

¹⁸¹ Emrullah Savar, *Bingöl ve yöresi medreselerinde verilen Arapça eğitimi ve öğretimi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020), 44.

İKİNCİ BÖLÜM

RAŞİDİYYE MERHALESİNDE ARAPÇA EĞİTİM METOTLARI

Metod kelimesi Fransızca olup yöntem kelimesi ile eş anlamda kullanılmaktadır. Arapça karşılığı ise usuldür. Metod ve usul, belli bir amaca veya sonuca ulaşmak için belli bir plana göre izlenen ve takip edilen yol ve yöntem manasındadır. Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde eğitimde belli hedefler ve materyaller tespit edilmiş olup belirlenen materyaller belli metot ve usul kullanılarak hedefe ulaşılmaya çalışılmaktadır. Biz de bu bölümde, müzakere, mütalaa, ezber, mefhum gibi hedefe direk ulaştıracak metotlar yanında icazet, konferans-seminer, ölçme ve değerlendirme, bahis-risale gibi hedefe dolaylı olarak ulaştıracak metotları inceledik. Ve medresenin kendine özgü metotları üzerinde durarak diğer medreselerden farkı ortaya çıkartmaya çalıştık.

2.1. Derslerin Genel İşlenişi

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde, İslâm tarihi boyunca medrese geleneğinde kullanılan metotlar yanında yeni geliştirilen metotlarla dersler işlenmektedir. Bu metotlar başta takrir yöntemi olmak üzere, mütalaa, müzakere, ezber, mefhum, bahis-risale, soru-cevap ve münazaradır. Bu metotların nasıl kullanıldığının iyi anlaşılması için, önce Raşidiyye merhalesinin eğitim sistemi ve günlük program ile ilgili bilgi verilmesi gerekmektedir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi eğitiminde sınıf sistemi uygulanmaktadır. Raşidiyye merhalesi dört yıl ve sekiz dönemdir. Bu süre zarfında öğrenciler müderrislere tahsis edilmektedir. Her müderrise yaklaşık yirmi öğrenci düşmektedir. Ders programında bulunan ve genelde Arapça, alet ve usul derslerinden oluşan birinci derste öğrenciler iki gruba ayrılmaktadır. Onar kişilik gruplar halinde derse girmektedirler. Fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf gibi derslerden oluşan diğer iki derste iki grup birleştirilerek yirmi öğrenci beraber derse katılmaktadır.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde diğer Şark medreselerinde olduğu gibi talebeler yatılı kalmaktadır. Dolayısıyla sabah kalkma vaktinden akşam yatma vaktine kadar talebelerin 24 saati bir program dahilinde geçmektedir. Medresede boş vakit mefhumu yoktur. Onun yerine dinlenme ve serbest çalışma mefhumu vardır. Günlük program sabah namazı ile birlikte başlamaktadır. Sabah namazından sonra saat 07.00'de kahvaltı başlar. Saat 08.00'de dersler başlar. Öğlene

kadar dersler müderrisler yanında okunur. Derse katılmayan gruplar kendi aralarında müzakere yaparlar. Öğlen 12.10'da yemek yenir ve namaz kılınır. Saat 13.30'da müzakereler, mefhum, bahis ve risale çalışmaları başlar. İkinci vaktinde ikinci namazı kılınır, ardından mütalaa yapılır. Akşam namazı ve yemeğinden sonra mütalaa devam eder. Saat 22.30 gibi yatsı namazı kılınır. Ardından yaklaşık bir saat serbest çalışma vakti verilir. 23.45'te yatılır. Yaz ve kışın vaktin değişmesiyle birlikte yaklaşık olarak günlük program bu şekildedir. EK-5 Talebelerin yirmi dört saatini medresede geçirmelerinin ve zamanlarının çoğunu eğitimle değerlendirmelerinin başarılı olmalarında önemli bir etkisi vardır.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde dersin genel işlenişini şöyle özetleyebiliriz: Derse bir gün önce mütalaa ile hazırlık yapılır, ders sabah müderris ile beraber okunur, dersten sonra grup arkadaşlarıyla beraber dersin üzerinden geçerek tekrar yapılır. Daha sonra bir üst sınıf ile dersin müzakeresi yapılır, varsa dersin ezberi yapılır, haftalık mefhum için mefhum vakitlerinde tekrar edilir ve yazılı sınav için yedi haftalık tekrarlar yapılır. Bu metotların her biri çalışmamızda ayrı başlıklarda ele alındığı için burada dersin müderris ile beraber okunması ele alınacaktır.

Dersler genelde müderrisin odasında okunmaktadır. Ancak müderrisin odasına sığmayacak kadar kalabalık olan gruplar büyük salonlarda dersleri işlemektedirler. Ders sabah saat sekizde başlamakta ve genelde öğlene kadar sürmektedir. Dersler kırk dakika sürmekte ve her iki ders arasında onar dakika ara verilmektedir. Öğrenciler kapıyı çalarak içeri girerler. Müderrisin işaretiyle, hilal veya U şeklinde dizleri üzerine namazda olduğu şekliyle otururlar. Müderris besmele ve dua ile söze başlamaktadır. Bir önceki ders hatırlanır, duruma göre özeti yapılır ve yeni ders ile arasında ilişki kurulmaktadır. Daha sonra genelde yeni dersin kısaca özeti sözlü olarak anlatılır veya direkt ders okunur. Dersi çoğu zaman müderris okur ve açıklar. Genelde cümle cümle açıklamalar yapılmaktadır. Bazan da paragraf sonunda toplu bir mana verilmektedir. Karmaşık meseleler tahtaya yazılarak anlatılmaktadır. Bazı müderrisler de kitap veya karmaşık konuların şemasını bilgisayar üzerinden çıkarıp dersten önce şema üzerinden anlatarak kitabın haritasını ve konu özetini talebelerin zihnine çizmeye çalışmaktadır. Dersin sonunda genelde özet şeklinde bir toparlama yapılmakta ve Hz. Muhammed'e

(s.a.v) salât ve selâm getirilerek ders bitirilmektedir. Talebe dersten kalkarken (جزاكم الله خيرا) “Allah (c.c) size hayırlı mükâfatlar versin” diyerek müderrisine dua eder.

Medresede okutulan kitapların çoğu şerh olduğu için çoğu zaman önce metin okutulur, metin kavratıldıktan sonra şerhe geçilip şerh okutulmaktadır. Talebe, müderris ile beraber okuduğu dersleri daha sonra grup arkadaşları ile beraber tekrar etmektedir. Öğleden sonra üst sınıflarla müzakeresi yapılmaktadır. Daha sonra hafta sonunda müderrisine mefhumunu sunmak için mefhum saatinde çalışılmaktadır. Gerektiğinde özet çıkartılmaktadır.

Okunacak ders hem talebeler hem de müderris tarafından akşamdan mütalaa edilmektedir. Müderrisin mütalaa yaparak derse hazırlanması ders esnasında takılmasını önlediği gibi dersi daha etkili bir şekilde anlatmasına olanak sunmaktadır. Talebeler de mütalaa ile derse hazırlık yaparken seviyelerine göre dersin yüzde altmış ile seksenini mütalaa anlamaktadır. Böylece derste gereksiz zaman kaybı önlenmiş olmakta ve ders daha olumlu bir havada geçmektedir (Muhammed Ürün, Kişisel Görüşme, Ekim 2022).

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi tanıtım kitapçığında müderrisin uyması gereken bazı kurallar şöyle zikredilmiştir:

- “Hoca derse başlamadan önce talebelerin bir önceki dersini (ezberini, dersi kavrayıp kavramadığını) ve yeni derse hazırlığını (mütalaa yapıp yapmadığını) kontrol eder. Daha sonra yeni dersi giriş-gelişme-sonuç bölümleriyle özetle anlatır. Bir önceki dersle bağlantı kurarak yeni dersi kavramaya yarayacak verileri, kavramları öğretir. Ardından konuyu açarak dersi işler. Sonunda da muhakkak kısa bir özet yapar.
- Ders işlenirken ayrıca şu konulara dikkat edilmelidir:
- Kırk dakikalık süre aşılmamalıdır.
- Dersin iyi anlaşılabilmesi için talebelerin sorularına açık olunmalı, çekinmelerine sebep olacak tepkiler verilmemelidir.
- Dersin kavranıp kavranmadığını anlamak için soru sorulmalıdır.
- Talebelerden konuyu takip etmeyenler, uyuklayanlar göz temasıyla, sorularla, ibare okutmak vb. yöntemlerle uyarılmalı ve derse katılmaları sağlanmalıdır.
- Talebeler herhangi bir sebeple, grup arkadaşları önünde rencide edilmemelidir.
- Zaman zaman talebelere ibare okutulmalıdır.

- Şer‘î ilimler okutulurken zamanımızdaki güncel meseleler göz önünde bulundurularak anlatılmalıdır.
- Grup ya da sınıf içinde, uyarı ve nasihatlerde, kişi hedef alınmamalı, genel bir üslup kullanılmalıdır.
- Belli aralıklarla konu ile ilgili araştırma ödevleri verilerek, talebeler araştırmaya ve kütüphane kullanımına teşvik edilmelidir.
- Mümkün olduğunca işlenen konu, kitap veya ilimle alakalı talebe seviyesindeki eserler talebelere söylenerek, talebelerin mutlaka kaynak kitaplardan haberdar olmaları ve bu kitaplardan istifade etmeleri sağlanmalıdır.
- Ders bittikten sonra, zaman kalmışsa bu süre içinde talebelere eğitici sohbetler yapılmalıdır.”¹⁸²

Bu kuralların büyük ölçüde uygulandığı gözlemlenmiştir. Medresenin en temel amacı olan ders okuma ve okutma birçok yöntem ve etkinlik birleştirilerek verilmektedir. Bu da derslerin iyi kavranması ve sindirilmesini sağlamaktadır.

2.2. Metin / Ezber

Ezber, eğitimde kullanılan en önemli ve en eski metotlardan biridir. İslâmiyet’ten önce okuma ve yazmanın olmadığı Câhiliye devrinde şiirler, hutbeler, mersiyeler vb. edebî metinler ezberlenerek öğretilmekte ve sonraki nesillere aktarılmaktaydı. İslâmiyet’in ilk dönemlerinde Kur’ân-ı Kerîm’in yazılması ve okunması için okuma ve yazma teşvik edilmiştir. Ancak Kur’an dışında hadislerin dahi yazılmasına hicrî ikinci asrın başına kadar izin verilmemiştir. Bu dönemde hadisler başta olmak üzere fetvalar, hutbeler, tefsirler ezberlenerek aktarılmıştır. Hicrî ikinci asrın başından itibaren tedvin, tasnif, şerh ve hâşiye dönemlerinde de ezber bırakılmış bir yöntem değildir. Arapça ve İslâm eğitiminde ezber yöntemi sürekli kullanılmıştır. İlimler de ezberlenmesi için kısa metinler ve manzumeler yazılmıştır.

Ezber özellikle medreseye yeni başlayan için en önemli araçtır. İlimlerde esas olan bilgiler talebelere kavratıldıktan sonra ezberlemesi şart koşulmaktadır. Birebir eğitim sisteminde talebe bir önceki dersi ezberlemeden ders alamazdı. Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi’nde sınıf sistemi uygulandığı için böyle bir yaptırımın uygulanması pek mümkün değildir. Fakat Bakiyye merhalesinde medresenin başlangıcı olması nedeniyle ezber üzerinde ciddi bir şekilde durulmaktadır. Ezberin başlarda en büyük faydası talebenin kendini ifade

¹⁸² Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi Tanıtım Kitapçığı, 15.

edebilmesidir. Eğer ezber olmazsa talebenin, ilimlerle ilgili manaları ifade edecek kavramları bulma ve seçme imkânı olamaz. Ancak ezberi olan talebede bilgiler ve ifadeler hazır bulunmaktadır. Medresede ezberin önem ve faydasını vurgulamak için (العلم في الصدور وليس في السطور) “*İlim sadırlardadır, satırlarda değildir*” sözü sık sık dillendirilir. Yine medreselerde ezberin öneminin vurgulanması için şöyle bir hikâyeye hep anlatılır: İmam Gazâlî Cürcân’da üç yıllık ilim tahsilini bitirdikten sonra memleketi Tûs’a dönerken eşkıyalar yollarını keserler ve yanlarında bulunan tüm eşyalara el koyarlar. İmam Gazâlî de eşkıya reisine gidip üç yılda yazdığı notlarını geri ister, eşkıya reisi bilgileri hafızasına yazacağına kâğıtlara yazmasından dolayı kendisi ile dalga geçer ve notları kendisine verir. İmam Gazâlî de bu olaydan dolayı notların tamamını ezberler.¹⁸³ Bu tür hikâyelerin, talebelerin, ezber yapmanın fayda ve önemine inanmalarına ve severek ezber yapmalarına etkisi olmaktadır.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi’nde iyi bir temel oluşturmak için alet ve usul ilimlerinde ezber yapılmaktadır. Alet ve usul ilimlerinde iyi bir temel oluşturan kişinin diğer kaynaklara tek başına ulaşma imkânı olmaktadır. Yoğun olarak da Arapça grameri olan sarf ve nahiv ilimlerinde ezber yapılmaktadır. Medresenin üç merhalesi olan Hazırlık, Bakiyye ve Raşidiye merhalelerinde ezber mevcuttur. Medresenin başlangıcı olması hasebi ile ezberin en yoğun olduğu merhale Bakiyye merhalesidir. Metin ve kitap ezberleri kısa ve kolaydan, uzun ve zora doğru tedricî olarak yaptırılmaktadır. Hazırlık’ta daha fazla dua ve Kur’an ezberleri yaptırılmaktadır. Hazırlık’ta Kur’ân-ı Kerîm’den 30. cüz, Yâsîn, Nebe ve Mülk sûreleri ezberletilmektedir. Bakiyye merhalesinde ise sarf ilmine dair: *Emsile*, *Binâ* ve ‘*İzzi*’ metinleri ezberletilmektedir. Nahiv ilmine dair ise ‘*Avâmilü’l-Cürcânî*, *eż-Zuruf* ve ‘*l-cümel*, *el-Âcurrûmiyye*, *el-Muğnî fî’n-naḥv*, *el-İ’râb ‘an kavâidi-l i’râb*, *Elfiyyetü İbni Mâlik* metinleri ezberletilmektedir. Mantık ilmine dair de *es-Süllemü’l-münevrak* metni ezberletilmektedir.

Raşidiyye merhalesinde ise metin ezberi fazla değildir. Bunun sebebi ise ilk iki merhalede temel atan bir talebenin artık alet ilmini elde etmiş ve Raşidiyye merhalesinde alet ilmini kullanma vakti gelmiş olarak kabul edilmesidir. Zaten

¹⁸³ Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/490.

Raşidiyye merhalesine başlayan bir talebe beş yıl medrese okumuş ve on dokuz yaşına gelmiş olmaktadır. Bu yaşta ezber yapmak ve yaptırmak da zordur. Bu merhalede talebenin daha önce edinmiş olduğu bilgiyi kullanarak, okuyarak ve araştırarak yeni bilgilere ulaşması hedeflenmektedir. Bundan dolayı Raşidiyye talebeleri Bakiyye talebelerinden daha fazla mütalaa etmektedirler. Ve Raşidiyye’de bahis ve risale hazırlanmaktadır. Buna rağmen Raşidiyye’de ezber yok değildir. Mantık ilminde *Îsâgûcî*, kelâm ilminde *Cevheretü’t-Tevhîd*, hadis ilminde farklı konularda 300 hadis ezberi ve belli başlı dua ezberleri yaptırılmaktadır. Medrese tarafından belirlenen ezberlere ek olarak bazı metinlerin önemine binaen hocanın talebeye tavsiye ettikleri metinler vardır. Bir talebenin her ilimden en az bir mutemet metin ezberlemesi de genelde tavsiye ve teşvik edilmektedir.¹⁸⁴

Talebe ezberden önce niyetini kontrol eder, eûzü besmele getirir. Allah Teâlâ’ya hamd ve şükür de bulunur, salât ve selâm getirir, Allah Teâlâ’ya duada bulunur ve istiğfar ederek ezberine başlar. Ezberin üslubu genelde şöyledir: Talebe metni ezberlemeden önce doğru bir okumayla en az on defa, peş peşe hatasız okur. Okuması ne kendini yoracak kadar sesli ne de kendisinin duyamayacağı kadar sessizdir. Bağırmadan kendini rahat duyayacağı bir ses tonuyla tekrar eder. Çünkü kişinin ezberini duyması ezberi daha kalıcı yapar, nitekim şöyle denmiştir: “Kulakların işittiği kalpte derinleşir” ve uykuyu götürür. Daha sonra parça parça ezberlemeye başlar, her bir parçayı öncekiyle birleştirerek ezbere devam eder. O günkü dersin ezberini bitirinceye kadar böyle devam eder. Ezberini bitirdikten sonra sağlamlaşması için seri bir hal alana kadar bolca tekrar yapar. Ezberlenecek metnin müzakeresinin yapılması, manasının iyice kavranılması ve manası düşünülerek ezberin yapılması ezberin sağlam ve kalıcı olmasına büyük bir etkisi vardır.

Ezber geniş olduğu ve rahat yürüme imkânı sunduğu için genelde müzakere salonunda yapılır. Ezberler günlük takip edilir ve haftalık dinlenir. Kitap bitiminde ezberlenen metin baştan sona dinlenir. Bakiyyede sıkı bir ezber olduğu için günlük programda epey zaman ayrılmıştır. Ezber sabah namazından sonra başlar ve saat 07.00’ye kadar devam eder, ikindi namazından sonra tekrar başlar ve akşam yemeği veya akşam namazına kadar devam eder ve akşamdan sonra bir saat daha ezber ve

¹⁸⁴ Seyyid Abdulhakim el-Hüseyni *Medresesi Tanıtım Kitapçığı*, 17.

tekrarı yapılır. Raşidiyye merhalesinde ise ezber az olduğu için günlük programa ezber vakti konulmamıştır. Talebeler istenilen ezberleri bahis ve risale vakitlerinde, mefhum vakitlerinde, dinlenme vakitlerinde veya mütalaa ve müzakere erken biterse kalan vakitlerinde yapmaktadırlar.

Ezberlenen metinlerin zihinde iyice yerleşmesi ve kalıcı olması için devirler (ezber tekrarları), her hafta baştan derste gelinen yere kadar dinlenir. Ezberi dinleyen müderris veya muid metni eline alır ve talebe ezberinden okumaya başlar. Ezber bazan toplu bazan ise tek kişi halinde dinlenilir. Toplu olduğu vakitte genellikle metnin farklı yerlerinden farklı kişilerin devam etmesi istenir. Bazan da sıralı bir şekilde ezber dinlenir. Ezberi alınan metin baştan sona dinlenir. Talebelerin ezber verirken takılmadan ve seri bir şekilde okumaları gerekir. Hocalar, metin çizelgesi üzerinden metinlerin takibini yaparlar ve talebeye ezber notu verirler.

Sonuç olarak çok eskiye dayanan ezber metodunun, Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde eğitim metotları arasında etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

2.3. Mefhum

Mefhum uygulaması Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin Raşidiyye merhalesinde bulunan müderrislerin 2017'de düşünüp geliştirdikleri bir geri bildirim metodudur.¹⁸⁵ Mefhum uygulaması öğrencinin hafta içerisinde aldığı dersleri aklında tutarak, haftanın son gününde kitaba bakmadan, ezberinden müderrisine anlatmasıdır. Mefhum uygulaması, bazı Doğu medreselerinde yapılan mülakata benzese de anlatılacağı haliyle Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'ne has ve özgün bir uygulama olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.¹⁸⁶

Böyle bir uygulamanın gerekliliği şöyle anlatılmaktadır; Raşidiyye merhalesinde okutulan çoğu kitabın ezberlenecek metinleri olmadığından dersler ibareye bağlı olarak okutulmuştur. Ders kitabı açılıp ibareye mana verilerek ve ders ile ilgili bazı bilgiler şerhler ve hâşiyelerden okunup anlatılarak dersler işlenmiştir.

¹⁸⁵ Mefhum uygulaması ölçme ve değerlendirme başlığı altında da incelenebilir. Ancak Medresede müstakil bir uygulama olarak görüldüğünden bizde müstakil bir başlıkta ele almayı daha uygun bulduk.

¹⁸⁶ Mefhum uygulamasıyla ilgili sekiz sayfalık bir çalışma hazırlanmıştır. Bu çalışmada mefhum uygulaması etrafıca ele alınmıştır. Biz de mefhum konusunda bu çalışmadan büyük ölçüde istifade ettik.

Okunan bir ders, birkaç gün sonra kitaba bağı kalmadan talebeye sorulduğunda istenildiği şekilde geri dönüş yapılamadığı gözlemlenmiştir. Geçmiş yıllarda uygulanan irticalî sınav sisteminde de metin ezberi olan talebelerin başarılı, metin ezberi olmayan çoğu talebenin ise başarısız ve stresli olması, bunun en somut örneklerindendir. Bir talebenin bilgi seviyesi, ibareyi düzgün okuyup anlatabilmesinden ziyade kitap kapatıldıktan sonra anlatabildiği kadardır. Medrese tahsilinde asıl olan, satır aralarındaki bilgilerin sadra yerleşmesidir. Hıfızada olmayan bilgilerin satır aralarında olmasının bir anlamı yoktur. Bu sebeple talebenin okuduğu derslerin mefhumunu/manasını, ibareye bağı kalmadan hıfzedebilmesi adına Mefhum Çalışması adı altında Raşidiyye müderrislerinden oluşan bir komisyon kurulmuş ve Mefhum uygulamasının tanımı, amacı ve faydası, uygulanma şekli, zamanı, ölçme ve değerlendirmeye etkisi vb. konular etraflıca tartışılmıştır.

“Mefhum talebenin okumuş olduğu kitaba bağı kalmadan kitabın içermiş olduğu bilgilere hâkim olması ve verilen derslerin geri dönüşümü” şeklinde tanımlanmaktadır.

Amacı ve faydaları; “talebeyi yazılı sınava hazırlaması, geçmiş derslerin geri dönüşü ve tekrar ettirilmesi, talebenin eksikliğini farkedip tamamlaması, istenen bilgileri ibareye bağı kalmadan hıfzedebilmesi, ders anlatma ve kendini ifade etme becerisi kazanması, müderrisin talebesini daha iyi tanıyabilmesi, bilinçsiz ezbercilikten kurtulması ve bilinçli ezberleme alışkanlığı kazandması” şeklinde belirtilmektedir.

Mefhumun uygulama açısından iki şekli vardır; birincisi talebenin ezberinden anlatmasıdır. Bu asıl mefhumdur. İkincisi ise yoğun bilgi içeren uzun kitapların ibareleri okunarak anlatılmasıdır.

Mefhumun uygulaması şu şekilde anlatılmaktadır: Mefhum, talebeden birebir konu anlatımı şeklinde alınabileceği gibi soru-cevap şeklinde de alınabilir. Müderris, talebeyi karşısına alır. Yönelttiği konuyu anlatmasını ister. Talebe de konuyu anlatmaya başlar. Veya müderris sorular sorarak konuyu anlatmasını sağlar. Müderris, sorumluluğundaki talebe sayısına göre mefhuma ayrılan zamanı iyi değerlendirme adına aynı anda birden fazla talebe çağırabilir.

Mefhum çalışmasına yardımcı olması için talebelerin özet çıkartmaları istenmektedir. Çıkartılan özetler mefhum değildir. Özet, talebeden istenen mefhumu

anlayarak akılda tutabilmesi için bir araçtır. Mefhum dinlenirken kitap temel alınır. Dolayısıyla müderris, talebenin yazdığı özetin dışında da konu anlatmasını isteyebilir, özette geçmeyen bir konu hakkında soru sorabilir. Özet çıkartma konusunda birinci ve ikinci sınıf talebelerinin özet çıkartmaları zorunludur. Üçüncü sınıf talebelerinden, alt kitaplarla müzakeresi olmayan talebelerin özet çıkartması zorunludur. Alt müzakeresi olan talebeler ve dördüncü sınıfların özet çıkartmaları zorunlu değildir.

Raşidiyye merhalesi müfredatında bulunan *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, *el-Hidâye*, *et-Tecrîdü's-şarîh*, *Celâleyn* gibi geniş bilgi ihtiva eden bazı kitapların mefhumu talebenin ibareyi okuyup anlatması şeklinde olmaktadır. Bu menhec “mülakat şeklinde mefhum” diye de isimlendirilmektedir. Burada mehfum alınırken talebeye kitabı açma imkânı sağlanabilir. Örnek olarak; hadis kitabının mefhumu alınırken, derste hadis içerisinde menkıbe geçmiş ise menkıbeyi ezbere anlatması istenebilir. Ya da tefsirin mefhumu alınırken Kur'an'dan âyet açılır ve tefsir etmesi istenebilir.

Zaman açısından ise üç çeşit mefhum vardır; birincisi günlük mefhum, ikincisi haftalık, üçüncüsü yedi haftalık mefhumdur. Günlük mefhum her gün belirlenen vakitte talebenin aldığı dersi tek başına çalışarak ezberinde tutmaya çalışmasıdır. İkincisi olan haftalık mefhum ise, altı hafta boyunca her hafta sonu perşembe günü müderris tarafından alınır. Yedinci haftanın başında (cumartesi), talebeden altı hafta boyunca yaptıkları mefhumu toparlamaları talep edilir. Üçüncüsü olan yedi haftalık mefhum da yedinci haftanın sonunda çarşamba günü ders yapılmaz, sabah saat 08.00' de başlanacak şekilde, müderris tarafından altı haftanın mefhumu alınır. Bu üç aşamalı mefhum uygulaması ile öğrenci derslerini hem günlük hem haftalık hem de aylık olarak tekrar etmiş olur. Böylece dersler, zihninde ve aklında daha kalıcı hale gelir.

Mefhumun sağlıklı bir şekilde talebelerden alınması için vakit ayrılması gerekmektedir. Ancak yıl içerisinde bitirilmesi zorunlu olan bir müfredat söz konusudur. Bundan dolayı mevcut müfredatta erken biten kitaplardan perşembe gününe özel feragat edilmekte, ders süreleri 40 dakikadan yarım saate indirilmekte ve blok ders yapılmaktadır. Saat 09.00'da mefhuma başlanmaktadır.

Talebe haftalık mefhumu verebilmesi için günlük olarak aldığı dersin tekrarını yapıp mefhumunu ezberler. Hafta sonu gelmeden günlük yaptığı mefhumları birleştirerek müderrisine haftalık mefhumu kolaylıkla verebilmesi için günlük mefhum çalışmasına vakit ayrılır. Bu vakit kış aylarında sabah namazından sonra; yaz

günlerinde ise ikindiden önce veya sonra günlük programda 45 dakika ya da bir saat olmak üzere bir zaman belirlenir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde ölçme ve değerlendirme sisteminde müderrisler kanaat notu kullanmaktadır. Kanaat notu kullanılırken talebenin derse katılımı, sorular sorması, dersi kavraması, derse hazır gelmesi vb. birçok kriter dikkate alınmaktadır. Müderris ilim, kanaat notu kriterleri arasında derslerin geri dönüş kriteri de bulunmaktadır. Mefhumda geri dönüş kriteri adı altında müderrisin kanaatini etkilemektedir. Müderrisler aylık vereceği kanaatin sadece mefhum kısmı değil bütün ilmî kriterleri göz önünde tutarak vermektedir.

2.4. Bahis ve Risale

Doğu medreselerinin en fazla eleştirilen noktalarından bir tanesi araştırma yapmamaları ve eser ortaya koymamalarıdır.¹⁸⁷ Bu eleştirinin haklılık payı olmakla birlikte genelleştirilmesi doğru değildir. Zira 1972'de vefat eden, Doğu medreseleri âlimlerinden Molla Fahreddin (Yıldız) Batmanî'nin ondan fazla özgün eseri bulunmaktadır.¹⁸⁸ Aynı şekilde 1996'da vefat eden Molla Ahmed Hilmî el-Koğî'nin de yirmiden fazla telif eseri bulunmaktadır.¹⁸⁹ Ayrıca Ohin Medresesi müderrislerinin onlarca eserleri bulunmaktadır.¹⁹⁰ Bu örneklerden anlaşılaacağı üzere Doğu medreselerinde araştırma ve yazmaya önem verilmektedir ancak medrese ve eser veren âlimlerin sayılarına bakıldığında bunun çok düşük olduğu görülmektedir. Bunun başta gelen sebepleri devlet desteğinin olmaması, kütüphanelerin olmaması ve medreselerin genelinin taşrada olmasıdır. Son on beş-yirmi yılda ise medreselerin üzerindeki siyasî ve askerî baskısının azalması, medrese mensuplarının okul okuması ve iletişim

¹⁸⁷ Bahis ve Risale uygulaması ölçme ve değerlendirme başlığı altında da incelenebilir. Ancak Medresede müstakil bir uygulama olarak bakıldığından bizde müstakil bir başlıkta ele almayı daha uygun bulduk.

¹⁸⁸ Abdulkerim Ünal, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* II/3 (2010), 134.

¹⁸⁹ Hüseyin İnci, *Molla Ahmed Hilmî el-Koğî ve Tefsira Hilmi Adlı Eseri* (Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019), 10.

¹⁹⁰ Mikail Tayşan, *Bitlis - Mutki Ohin Medresesinde Arapça Eğitimi (Müderrisler - Muidler - Eğitim İlkeleri - Okutulan Kitaplar)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 25.

araçlarının gelişmesi, medrese ehlini de araştırmaya ve bir şeyler yazmaya sevkettiği görülmektedir.

Medreselerin genel hedefi mevcut kaynakları okuyup anlamak ve öğretmek olsa da bunun yeterli olmadığı açıktır. Zira medresenin hedefleri arasında insanlara dinî konularda rehber olmak da vardır. Yeni gelişen olaylar ve yeni çıkan meselelere hüküm vermek gerekir ancak bir şeye hüküm verebilmek için o şeyin iyice anlaşılması ve etraflıca tasavvur edilmesi gerekir. Bu da hem meseleyi hem de temel kaynakları araştırmayı zorunlu kılmaktadır. Araştırma, yazı ile kaydedilmediği zaman unutulabildiği gibi yayımlanıp yayılmadığında faydası az olur. Bundan dolayı özellikle fıkıhta “nevâzil” diye nitelenen yeni meselelerin araştırılması ve yazıya dökülmesi gerekir. Yapılacak araştırmanın hem zamanımızda bulunan insanlara ulaşması hem de gelecek nesillere aktarılması için, yazılması son derece önem arz etmektedir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi müfredatında bulunan bahis ve risale dersleri araştırma ve yazma ile ilgili derslerdir. Talebelere bir araştırma konusu verilmektedir. Talebeler de kütüphaneden ve dijital ortamda araştırma yaparak ve araştırmasını yazılı hale getirerek müderrisine sunmaktadır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere bahis ve risale iki farklı uygulamadır. Bahis Arapça’da araştırma manasına gelmekte olup Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi’nde bir, iki ve üçüncü sınıf talebelerinin hazırlayacağı yedi-on beş sayfa aralığındaki çalışmanın adıdır. Risale ise Arapça’da tez anlamına gelmekte olup son sınıf talebelerinin hazırlayacağı on beş-otuz sayfa aralığındaki çalışmadır. Bahis ve risale öğrencilerin tercihinə bağlı olarak Arapça veya Türkçe yazılabilmektedir. Bahis ve risale, talebenin müderrisi kontrolünde hazırlanmakta ve müderris tarafından değerlendirilmektedir. Genelde talebelerin ders gördüğü konulardan olmasına dikkat edilmektedir. Bahis ve risale yazımı için medrese müderrisleri tarafından yirmi sekiz sayfalık bir bahis ve risale kılavuzu hazırlanmıştır. Öğrenciler bu kılavuzu okuyarak araştırmalarını ve çalışmalarını kılavuza göre hazırlamaktadır.

Bahis ve risale ile ilgili bazı kurallar şöyledir:

- Konunun, kolayca erişilebilen kitaplarda olmasına dikkat edilir. Kaynak sıkıntısı çekilecek konular verilmez.

- Konunun, talebeye ilmî açıdan birikim ve beceri sağlayacak şekilde seçilmesi gerekir.
- Bahsin yazım dilinin Arapça veya Türkçe olması talebenin kendi isteğine bağlıdır.
- Konu, okunan kitaptan belirlenir. Müderrisler talebelerine konu belirleme konusunda rehberlik eder.
- Talebe birçok kaynağa başvurur ve alıntıları ana kaynaklardan yapar.
- Talebe çalışmasını, konuyu dağıtmadan ve konu dışına çıkmadan yapmalıdır.
- Araştırma metodu konusunda müderris talebeye destek vererek yol gösterir.
- Müderrisler en az iki haftada bir talebelerin bahis çalışmasını kontrol eder, gidişatını takip eder.
- Her müderris kendi talebesinin bahislerini inceler ve kontrol eder.
- Bahis ve risale müderrisin ilim kanaat notu altında değerlendirilir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde yapılan bahis ve risale çalışmalarının temel amacı talebeyi akademik anlamda geliştirmek, araştırma yöntem ve tekniklerini aynı zamanda yazma kurallarını öğretmektir. Talebenin Raşidiyye merhalesine kadar öğrendiği Arapça ve alet ilimlerini kullanarak kaynak eserlerden istifade etmeleri de amaçlanmaktadır. Talebeler medreseyi bitirdikten sonra araştırma ve yazma konusunda hazır bir hale getirilmeye çalışılmaktadır. Bundan dolayı konunun çok özgün olmasına bakılmamaktadır. Daha önce yapılmış bir çalışma eğitim amacı ile bir daha çalışılabilmektedir.

2016'da başlayan bahis ve risale uygulamasında, ilk başlarda her dönem bir bahsin yazılmasına karar verilmiştir. Ancak bunun asıl dersleri etkilediği ve takip edilmesi zor olduğu farkedilince, yılda bir defa olmasına karar verilmiş ve birkaç yıl bu şekilde uygulanmıştır. En son karara göre uygulama (2022) birinci yılda eğitim, ikinci yılda bahis ve üçüncü yılda ise risale olmasına karar verilmiştir. Böylece medreseyi bitiren bir talebe araştırma yöntem ve tekniklerini öğrenmiş, bir bahis ve bir risale yazmış olarak mezun olacaktır. Bahis ve risale için eğitim sezonu başında bir takvim çıkartılmaktadır. Takvimde konuların belirlenmesi, kaynakların belirlenmesi, kontrol ve düzeltme, bahsin ilk teslimi ve son teslimi tarihleriyle hafta hafta

belirlenmektedir. Çalışma belirlenen takvime göre yürütülmektedir. Bahis ve risale için günlük programda bir ders saati ayrılmıştır. Talebeler, araştırmalarında bu saatte kütüphaneden ve dijital kütüphaneden yararlanmaktadırlar. Yoğunluk oluşmaması için her sınıfın araştırma saati farklı olarak belirlenmiştir. Bahis ve risaleler talebenin müderrisleri tarafından takip, kontrol ve kabul edilmektedir. Bahis ve risalenin ölçme ve değerlendirme çizelgesinde ayrı bir yeri bulunmamaktadır. Ancak müderrisin ilmî kanaatini etkilemektedir.

Eğitim yılı sonunda her müderrisin iki talebesi bahis ve risalelerini, iki üç gün süren İTKAN (İlmî, Tasavvufî, Kültürel ve Araştırma Nedvesi) adlı programda Raşidiyye'deki tüm öğrencilere sunmaktadır. Bazı müderrisler kendi öğrencileri arasında tüm öğrencilerine bahislerini sundurmaktadır. Bu sunumlarla, yapılan çalışma diğer öğrencilerin istifadesine arzedilmekte ve sunan talebeye topluluk huzurunda hitabet edebilme cesaretini kazandırmaktadır.

2.5. Mütalaa

Medrese eğitim metotları arasında en eski ve en önemli metotlardan biri de mütalaadır. Mütalaa, “doğmak, çıkmak, zuhur etmek” vb. manalarına gelen “طلع” kökünden türemiş olup fâale (فاعل) babının mastarıdır. Fâale babından gelen mütalaa sözlükte “vâkıf olmak, bir şeyi tetkik etmek, irdelemek, incelemek, etraflıca düşünmek” manalarına gelir. Mütalaa, müfâale babının gerektirdiği müşareket manasını taşımaz, tek bir şahıstan sâdır olan bir eylemi ifade eder. Terim anlamı ise bir kitabı veya bir meseleyi ele alıp dikkatlice okuyup üzerinde derince düşünerek manasını kavramaya çalışmaktır. Okuyucunun, mütalaa ile kitaptaki manalara vâkıf olmaya ve manaları anlamaya çalışması düşünüldüğünde sözcük ve terim anlamı arasında açık bir ilişki olduğu görülmektedir. Mütalaaya, bir kişinin bir kitap, bir yazı olarak sessiz bir ortamda sessizce okuyup manalarını düşünme olayı olarak bakıldığında, çok eskilere dayanan bir eğitim metodu olduğu görülecektir. Mütalaa eskiye dayanan önemli bir eğitim metodudur ki Osmanlı ilim muhitinde “mütalaa âdabı” ve “mütalaa usulü” gibi isimlerle birçok risale yazılmıştır.¹⁹¹

¹⁹¹ Bu konuda sistematik olarak yazılan ilk kitabın 1702 yılında vefat eden Münneccimbaşı Ahmed'e ait olduğu düşünülmektedir.

Mütalaanın özel olarak Doğu medreselerindeki anlamı, bir talebenin sabah alacağı dersi bir gün önce tek başına sessizce okuyup üzerinde düşünerek, anlamaya gayret ederek derse hazırlanmasıdır. Mütalaa yapan bir talebe dersin önemli bir kısmını anlamış olmaktadır. Mütalaada anlamadığı yerleri sabah müderrisin yanında derste anlamaya gayret eder ve yanlış anladığı yerleri düzeltme fırsatını bulur. Talebenin derse hazır gelmesinin faydası dersin canlı ve verimli geçmesini sağlar. Mütalaa ile derse hazırlanmak talebelere has değildir. Müderrisler de sabah vereceği dersi mutlaka mütalaa yaparak hazırlanmaktadırlar. Zira icâzet metninin sonunda derse başlamadan önce mütalaa yapılması tavsiye edilmiştir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde de mütalaa eğitimin yapı taşlarından sayılmaktadır. Okunan her dersin mütalaası istenmektedir. Özellikle Raşidiyye merhalesinde ezberin az olması ve talebeler okuduklarını anlama seviyesine geldikleri için mütalaaya ayrı önem verilmektedir. Talebeler mütalaa ile derse hazırlanmanın yanında hızlı okuma ve okuduğunu anlama kabiliyetini de kazanmaktadırlar.

Talebe mütalaaya başlamadan önce alacağı dersin miktarını müderristen öğrenir veya tahmin ederek mütalaa edeceği miktarı belirler. Daha sonra ibare olarak okuyarak keşif ve gözlemlene yapar, okuduğu ibareyle dersi anladıysa diğer dersin mütalaasına geçer. Sadece ibare okumayla dersi anlamadıysa dersi bir daha yavaş ve düşünerek okur ve anlamaya çalışır. Yine anlamadığı yerler varsa şerh ve hâşiyeleri okuyarak anlamaya çalışır. Anlamadığı konu daha önce okumuş olduğu bir dersteysen olduğu yerin kaynaklarına müracaat eder. Talebenin aldığı ders, şerh ise önce metni okuyup iyice kavramaya çalışır sonra şerhi okur.

Talebe okuduğu ders ile ilgili yardımcı olabilecek şerh, hâşiye veya dengi kitapları mütalaadan önce hazır bulundurur. Mütalaa esnasında anlamadığı yerleri yardımcı kaynaklara bakarak anlamaya çalışır. Her dersin, medrese talebeleri tarafından etkin olarak kullanılan birçok yardımcı kaynağı vardır. Örneğin Molla Câmî okuyan talebeler mutlaka Muharrem Efendi'nin hâşiyelerini mütalaa ederler. Mütalaa edilen yardımcı kaynakların çoğu tezimizin birinci bölümünde ilgili kitaplar tanıtılırken zikredildi. Talebe şerh ve hâşiyelerde gördüğü önemli notları belli remizler kullanarak kitabın kenarına veya satır aralarına kaydeder. Yardımcı kaynaklar için bazı talebeler mütalaada kütüphaneyi tercih etmektedir.

Mütalaa kelimesi her ne kadar alacağı derse hazırlanmak manasında kullanılsa da aslında bir kişinin bir kitabı alıp sessizce okuması gibi genel bir manası da vardır. Bu itibarla mütalaanın farklı türleri olduğu söylenebilir. Derse yardımcı olabilecek şerh, hâşiye ve muadil kitaplar mütalaa edilmektedir. Geçmiş yıllardaki dersler mütalaa ile tekrar edilmektedir. Alt sınıf müzakereleri için mütalaa yapılmaktadır. Müfredat dışında ekstra kitaplar da mütalaa edilmektedir. Anlaşılacağı üzere mütalaa geniş bir eğitim metodudur.

Mütalaa günlük programda önemli bir yer tutmaktadır. Talebelerden okumuş oldukları bütün derslerin mütalaası istenildiğinden mütalaa zamanı geniş tutulmuştur. Raşidiyye merhalesinde, günlük 3-3,5 saat mütalaa yapılmaktadır. İkinci namazı akabinde 20 dakika Kur'an tilâveti vardır. Ardından mütalaa akşama kadar devam etmektedir. Akşam namazı, yemeği ve yatsı namazından sonra 15 dakika arayla iki saat mütalaa yapılmaktadır. Bu vakitlerde derslerin mütalaasını bitiremeyen veya ekstra kitap okumak isteyen talebelerin sabah namazından sonra saat sekize kadar mütalaa yapma zamanları olmaktadır. Ayrıca isteyen talebeler zorunlu yatma vaktinden sonra da sabah namazına kalkma şartıyla mütalaa yapabilmektedirler. Mütalaa vakitleri genelde saatte bir 15 dakikalık istirahat vakti verilir. Talebe istirahat vakitlerinde her türlü ihtiyacını giderir ve mütalaa esnasında izin istemez.

Raşidiyye merhalesinde mütalaa kubbe altında, kütüphanede ve mütalaa için tahsis edilmiş geniş salonlarda yapılmaktadır. Mütalaada sessizlik esastır. Mütalaa yapılırken konuşmak, gürültü yapmak veya dikkati dağıtacak her türlü davranıştan uzak durulmaktadır. Kitap sayfaları çevrilirken dahi ses çıkarılmamasına dikkat edilmektedir. Bundan dolayı mütalaa vaktinde, 400 kişinin bir yerde bulunmasına birilerinin olduğu farkedilmeyecek derecede sessizlik hâkim olmaktadır.

Medresede dersten sonra en sık takip edilen uygulama mütalaadır. Mütalaa muidler ve mütalaa başkanları tarafından çetele ile takip edilir. Ay sonunda talebenin kaç mütalaaya gösterdiği önem müderrisine sunulmaktadır. Ayrıca sabah müderris dersten önce veya derste bazan açıkça mütalaayı sormakta bazan da ders ile ilgili sorular sorarak talebelerin mütalaa yapıp yapmadıklarını kontrol eder. Bazı müderrisler mütalaasız gelen talebelere ders vermeyerek mütalaanın önemini ve gerekliliğini gösterirler.

Sonuç olarak çok eski bir eğitim metodu olan mütalaa Raşidiyye merhalesinde etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Hem müderris hem de talebenin mütalaa yaparak derse hazır gelmeleri dersin verimliliğini artırmaktadır.

2.6. Müzakere

Müzakere Arapça'da "hatırlamak, dile getirmek, ezberlemek, bahsetmek, akılda tutmak, anmak, aklına gelmek, bir şey hakkında bilgi vermek, anlatmak, zikretmek" vb. manalara¹⁹² gelen ذَكَر kökünden türemekte ve فاعل veznindedir. Bu vezin karşılıklı yapılan eylemler için kullanılmaktadır. Yarışmak manasındaki سَابَق fiili gibidir. Yarışma bir kişi tarafından yapılan veya bir tarafı olan bir eylem değildir. En az iki kişi veya iki tarafı olması gereken bir eylemdir. Buna göre müzakere iki kişinin, bir konu hakkında konuşmaları, bildiklerini hatırlamaları ve birbirine anlatarak hatırlatmaları manasına gelmektedir.

Medresedeki müzakere de iki ve daha fazla talebenin karşılıklı oturup müderristen aldıkları dersleri tekrar etmeleri, birbirine anlatmaları ve derste anlamadıkları yerleri anlamalarını sağlamaktadır. Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muḥaddisu'l-Fâşıl* adlı eserinde¹⁹³ Hz. Ali, Ebû Said el-Hudrî gibi sahâbilerin müzakereyi teşvik ettiklerine dair rivayetleri, müzakerenin İslâm'ın ilk başlarında eğitim ve öğretimde kullanılan bir yöntem olduğunu göstermektedir. İslâm'ın ilk başlarında Kur'ân-ı Kerîm dışında hadisler dahi yazılmadığından dolayı eğitim şifahî ve tatbikî olarak yapılmaktaydı. Özellikle hadislerin aktarılması şifahî olarak yapılmaktaydı. Şifahî olan eğitimde müzakere etkin bir yöntem olarak kullanılmıştır. Mezkûr kitapta, "İlmin ve hadislerin müzakere ile hayat buldukları" ifadeleri müzakerenin önemini açıkça vurgulamaktadır.¹⁹⁴ İslâm'ın ilk dönemlerinde kullanılan müzakere yöntemi klasik medreselerde de asırlar boyu devam ettirilmiş ve müzakere hâlâ Doğu medreselerinin hepsinde önemli eğitim yöntemlerinin başında gelmektedir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi Raşidiyye merhalesinde üç türlü müzakere vardır. Bunlardan birincisi aynı dersi alan talebelerin bir araya gelerek

¹⁹² Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'î İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 4/308.

¹⁹³ Ebû Muḥammed el-Ḥasen b. 'Abdurrahmân b. Ḥallâd el-Fârisî er-Râmehurmuzî, *el-Muḥaddisu'l-Fâşıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î* (Beyrut: Daru'z-Zehair, 2016), 565.

¹⁹⁴ Râmehurmuzî, *el-Muḥaddisu'l-Fâşıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, 566.

müderristen aldıkları dersi kendi aralarında tekrar etmeleridir. İkincisi bir üst sınıfın bir alt sınıfa derslerini tekrar anlatmalarındır. Üçüncüsü muidlerin dördüncü sınıfla müzakere yapmalarındır. Birinci tür müzakereyi diğerlerinden ayırt etmek için DÜĞ (dersin üzerinden geçme) şeklinde bir tabir kullanılmaktadır. Burada aynı dersi alan öğrenciler kendi aralarında dersi tekrar ederek anlamadıkları yerleri veya yanlış anladıkları yeri tartışır, çözmeye çalışır, gerektiğinde yardımcı kaynaklara başvurarak veya üst sınıf öğrencilerine sorarak anlamaya çalışır. Yine de anlayamadıkları veya çözemedikleri mesele olursa müderrise sorar.

Müzakerenin ikinci türü olan üst-alt sınıf müzakerede talebe, üst sınıf talebelerinden dersi farklı bir üslup ve anlatımla dersi tekrar dinleme ve üst sınıf talebelerden istifade etme imkânı bulmakta ve böylece dersini iyice pekiştirmektedir. Müzakereyi anlatan üst sınıf talebe ise daha önceki yıllarda almış olduğu bilgileri bir daha hatırlama fırsatı bulmakta ve konuları anlatarak zihninde daha iyi oturtmaktadır. Çünkü dinleyen kişi bazı yerleri anlamadan geçebilir ancak anlatan kişi konuya hâkim olmalıdır, konuyu iyi kavramalıdır aksi takdirde dediğini ne kendisi ne de karşısındaki anlayabilir.

Müzakerenin üçüncü türü ise muidlerin dördüncü sınıflarla müzakere yapmalarındır. Dördüncü sınıf öğrencileri son sınıf olduğu için onların derslerini kendilerine muidler tekrar ederler. Muidler dersleri iyi ve müderris olmaya aday olan talebelerden seçilirler. Muidler talebelerin eğitim ile ilgili sevk ve idare görevleri yanında müzakereler yaparak geçmiş bilgilerini tazeleyerek kendilerini müderrisliğe hazırlamaktadırlar. Muidin medreseler tarihinde de asıl görevi müzakere etmektir, zira kelime anlamı “iade eden, tekrar eden” manasındadır. Müderrisin yardımcısı ve öğrencilerin danışmanı ve rehberi konumunda olan muidlik sistemi medrese tarihinin başlangıcı kabul edilen Nizâmiyye medreselerinde de vardır. Sübkî, Nizâmiyye medreselerinde bulunan muidlerin görevlerini şöyle açıklamaktadır: “Muid, dersi dinlemek için talebelerle birlikte derse katılır. Hoca dersini verdikten sonra muidin görevi başlamaktadır. Dersin zor yerlerinin açıklanması veya ilk anlatımda anlaşılması zor olan yerlerin öğretilmesi konusunda öğrencilere yardım etmek muidin görevleri arasındadır. Muid, müderris ile talebe arasında eğitim ve öğretimi kolaylaştıran bir vasıta; talebe, müderristen aldığı derste anlayamadığı yerleri muide sorarak kavrayamadığı yerleri anlar, problemi çözer. Bu şekilde, hem hocanın dersi tekrar

ederek veya anlaşılmayan yerleri yeniden açıklayarak zamanını harcamamış olur hem de talebe dersi anlamaktan mahrum kalmamış olur.¹⁹⁵

Müzakerenin hem anlatana hem de dinleyene büyük faydaları bulunmaktadır. Dinleyen kişi dersi müderrisinden farklı birinden farklı bir anlatımla tekrar etme imkânı, derste anlamadığı yeri sorma imkânı, anlama zorluğu olanların zor yerleri anlama fırsatı, dersi pekiştirme ve hafızada tutma gibi faydaları vardır. Anlatan kişiye ise geçmiş yıllardaki derslerini tekrar etme imkânı, geçmiş derslerde anlamadığı meseleleri bir daha anlama fırsatı, kendini ifade etme ve hitabet yeteneğini kazanma gibi birçok faydası vardır. Ayrıca müderris olabilecek talebelerin kabiliyet ve yetenekleri genelde müzakerede belli olmaktadır.

Raşidiyye merhalesinde müzakereler ikişer veya üçer kişi arasında yapılmakta, dersleri iyi ve orta olan üst sınıflar alt sınıflarla müzakere yapmakta ve dersi çok zayıf olan talebeler alt sınıflarla müzakere yapmamaktadır. Sadece kendi aralarında veya üst sınıflarla müzakere yapmaktadırlar. Müzakereyi anlatacak müzakereci akşam mütalaa vaktinde kendi dersleri yanında, genelde müzakere edeceği dersi de mütalaa ederek müzakereye hazırlanmaktadır. Müzakerelerin öğleden önce bir ve öğleden sonra iki olmak üzere üç müzakere saati vardır. Müzakereler yazı 40 dakika, kışın 35 dakika sürmektedir. Müzakereler bütün talebelerin katılımıyla Raşidiyye binasında bulunan ve kubbe altı olarak adlandırılan büyük salonda yapılmaktadır. Müzakereler muidler tarafından takip ve kontrol edilmektedir.

Alt-üst sınıf müzakerelerinde öğrenciler genelde alet dersleri olarak ifade edilen Arapça, usul, kelâm mantık ve münazara derslerini müzakere ederler. Onun dışında fıkıh, tasavvuf, tefsir derslerini yapan talebeler de bulunmaktadır. Bazı çalışkan talebeler ise ilgi duydukları ilimler ile ilgili müfredat dışında kalan bazı kitapları dinlenme ve serbest çalışma vakitlerinde müzakere ederek okumaktadırlar (Abdullah Demir, Ahmet Sarı, Kişisel Görüşme, Eylül 2022).

2.7. Ölçme ve Değerlendirme

Ölçme ve değerlendirme, eğitim sistemlerinin en önemli araçlarından biridir. Verilen eğitimin hedef ve amacına ne derecede yaklaştığı ancak ölçme ve değerlendirme ile tespit edilebilir. Ölçmenin sözlük anlamı herhangi bir şeyin

¹⁹⁵ Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiyye Medreseleri*, 171.

miktarını belirlemektir. Değerlendirme ise ölçü ile tespit edilen miktara, daha önce belirtilen hedefe bağlı olarak bir değer vermektir. Yani önce bilginin miktarı tespit edilir daha sonra tespit edilen bilginin hedefe ulaşp ulaşmadığı veya ne kadar ulaştığı değerlendirme ile ortaya konulur. Genel değerlendirme sonucu eğer belirlenen hedeften çok uzak ise eğitimde kullanılan materyaller, yöntemler veya eğitimde belirlenen hedef gözden geçirilir.

Birçok eğitim kurumunda ölçme ve değerlendirme bulunduğu gibi medreselerde de bu sistem mevcuttur. Ancak eski Doğu medreselerinde ölçme ve değerlendirme belli bir sistem ve standartlarla yapılmamaktaydı. Örneğin yazılı sınav yoktur. Yeni sistemlerde kullanılan dördlük veya yüzlük değerler yoktur.¹⁹⁶ Bir öğrencinin bilgisinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi, zamanımızda birçok kurumda yapılan mülakatlarda olduğu gibi tamamen müderrisin kanaatine bağlıdır. Ancak son 10-15 yıldır medreselerde yazılı imtihanlar yapılmaktadır.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseyinî Medresesi'nde 2015'ten önce ölçme ve değerlendirme yazılı imtihan ile sınırlı idi. Öğrencinin medrese notunu sadece yazılı sınav belirlerdi. 2015'te külliye açıldığında eğitimde kullanılan birçok yöntem, konu ve uygulama ile ilgili çalıştaylar yapılmış ve birçok konu baştan çalışılarak yazılı hale getirilmiştir. Bu arada ölçme ve değerlendirme sistemi ele alınmıştır. Çalışma neticesinde değerlendirme yönleri, değerlendirmeyi yapacak kişi, değerlendirme yöntemi, yaptırım ve değerlendirme zamanı etrafıca ele alınmış ve Seyyid Abdülhakim el-Hüseyinî Medresesi'ne has bir ölçme ve değerlendirme sistemi geliştirilmiştir. Bu sisteme uygun bir takip çizelgesi geliştirilmiştir. Notlar bilgisayar ortamında bu takip çizelgesine işlenmektedir.

Medrese öğrencisi ilim, ahlâk, sosyal ve sorumluluk yönlerinden değerlendirilmekte ve bu yönlerde belli oranlarda puanlar verilmektedir. Böylece öğrencinin bütün yönleri ele alınmakta ve öğrencinin kendini her yönden geliştirmesi beklenmektedir. Değerlendirme notları yazılı sınav ve kanaat notu şeklinde iki yöntem ile verilmektedir.

¹⁹⁶ Nusrettin Bolelli, "XVIII-XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 15 (2005), 38.

Yazılı sınav tefsir, hadis, tasavvuf ve siyer dersleri hariç müfredatta bulunan tüm derslerden yapılmaktadır. Yazılı sınav ile öğrenci altı hafta boyunca okuduğu derslere geri dönüp toparlaması, talebenin, müderrisine sözlü ifade edemediğini yazılı bir şekilde ifade etmesi ve talebenin bu süreçte ne kadar çalıştığını ortaya konması amaçlanmaktadır. Yazılı sınav ile ilgili bazı kurallar şunlardır:

- Tüm sınıflar için sınav iki oturum ve tek günde (perşembe) yapılır.
- Hazırlanacak sorular, klasik, eşleştirme ve boşluk doldurma şeklinde olur, çoktan seçmeli sorular sorulmaz.
- İmtihan için sorulacak bir dersin soruları seviyeye uygun bir şekilde hazırlanır.
- Sınavda okutulan kitabın dışında bir soru sorulmaz.
- İmtihanda sorular açık, net ve anlaşılır olur.
- Her ders için on soru sorulur. Her ders için sınav süresi 40 dakikadır.
- Sınavda sorulacak sorular, sınıf müderrisleri tarafından hazırlanır.
- Sınav soruları sınavdan önce sınıf zümresinde bulunan tüm müderrislerin onayından geçmelidir.
- Talebe imtihan esnasında konuşamaz, soru soramaz.
- İmtihandaki gözlemci imtihan esnasında talebelerle konuşmaz.
- İmtihan esnasında sessizlik sağlanır.
- Talebe imtihan esnasında arkadaşlarından hiçbir şey isteyemez.
- Talebenin imtihandaki oturum şekli yardımlaşmaya ve kopyaya müsait olmamalıdır.
- İmtihanda kopya çektiği tespit edilen talebeye not verilmez.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Meresesi'nde öğrenci sadece bir kişi tarafından değerlendirilmemektedir. Öğrenci ile ilişki halinde olan müderris, eğitim müdür yardımcısı, sosyal müdür yardımcısı, müd ve müşrif tarafından değerlendirme yapılmaktadır. Bunlar yazılı sınav dışında bilgisayara kanaat notları girmektedir. Yazılı sınavın hazırlanması, uygulanması, değerlendirilmesi ve notlarının bilgisayara girilmesi müderris tarafından yapılmaktadır. Müderris yazılı sınav dışında ilim ve ahlâk yönünden değerlendirme yapmaktadır. Öğrenciye tüm derslerden ayrı ayrı

kanaat notları vermektedir. Müderris kanaat kullanırken talebenin derse katılımını, talebenin edep ve ahlâkını, mütalaa yapıp yapmadığını, dersle ilgili soru sormasını, sorulan sorulara cevap verme durumunu, kılık kıyafetini, ezberini, ibadet ve cemaate iştirakini ve verilen ödev ve görevi yerine getirme durumlarını göz önünde bulundurur.

İdare adına eğitim müdür yardımcısı ve sosyal müdür yardımcısı öğrenciye ilim, ahlâk ve sosyal sorumluluk yönünden değerlendirmektedir. İdare kanaat notu verirken, talebenin verilen görev ve talimatları yerine getirmesini; her hususta zamana riayet etmesini; talebenin müderrisle, idareyle, personelle ve diğer talebe arkadaşlarıyla olan ilişkisini; sorumluluk alabilmesini, talebenin edep ve ahlâkını; ibadet ve cemaate katılımını dikkate alarak değerlendirmektedir. Müşrif ve muid de benzer hususları dikkate alarak öğrenciye ahlâk, ilim ve sosyal sorumluluk yönünden değerlendirme yapmaktadırlar. Talebin birçok kişi tarafından değerlendirilmesi, duygusal davranma, kişisel problemler gibi değerlendirmeyi olumsuz etkileyebilecek etkenler en aza indirilerek daha sağlıklı bir ölçme ve değerlendirme yapılmasını sağlamaktadır.

Değerlendirme 100 puan üzerinden yapılmaktadır. Genel not ortalamasına ilmî pay % 70, ahlâkî pay % 20 ve sosyal sorumluluk payı % 10'dur.

İlim notunun kendi içerisinde oranları ise imtihanların payı % 30, müderris kanaatinin payı % 50, idare kanaatinin payı % 20'dir. Müderrisin derslere verdiği kanaat notları da derslerin ehemmiyetine göre farklılık arz etmektedir.

Ahlâk notunun kendi içerisindeki oranları ise müderrisin kanaat payı % 40, idarenin kanaat payı % 30, stajyerlerin kanaat payı % 30'dur.

Sosyal sorumluluk notunu sadece idare ve stajyerler vermektedir. İdarenin kanaat payı % 60 ve stajyerlerin kanaat payı % 40'tır.

Not verenlerin genel not ortalamasına etkileri ise müderrisin % 43, müdür yardımcılarının % 24, stajyerlerin % 12 ve yazılı sınavların % 21'dir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde ölçme ve değerlendirme haftalık, aylık, iki aylık dönemlik ve yıllık değerlendirme şeklinde yapılmaktadır. Haftalık olan ölçme ve değerlendirme mefhum ile yapılmaktadır. Mefhum uygulaması ile öğrencinin derslerine ne kadar çalıştığı müderris tarafından ölçülebilmektedir. Gerektiğinde talebeyi uyarmaktadır. Aylık olan ölçme ve değerlendirme müderris tarafından yapılmaktadır. Eğitim ile ilgili mütalaa, müzakere, mefhum vb. konular

muidler tarafından; yatma, kalkma, namaza katılma vb. sosyal konular da müşrifler tarafından kontrol edilmekte ve kayıt altına alınmaktadır. Alınan kayıtlar ay sonunda müderrise rapor şeklinde sunulmaktadır. Müderris bu rapordan, günlük ders gözlemlerinden ve dört hafta boyunca aldığı mefhumlardan hâsıl olan kanaatini not olarak bilgisayara girmektedir. Yaklaşık iki ayda bir yazılı sınav yapılmaktadır. Buna göre dönemde bazan iki bazan üç defa sınav olmaktadır.

Müdür yardımcıları ve stajyerler her dönem sonunda değerlendirme yapıp not vermektedirler. Müderrislerde dönem sonunda sınav ve aylık kanaat notlarını bilgisayara girdikten sonra notlar kontrol edilmektedir. Talebelerin genel not ortalaması ve ilim not ortalamasına bakılmaktadır. Yıllık değerlendirmede müderrisler ve idare tüm talebelerin not ortalamalarını kontrol etmektedir. Barajın altında kalan öğrenciler şartlı geçirilmektedir. Bir önceki yıldan şartlı geçen talebe varsa ve 70 barajını geçmemişse ihraç edilmektedir. Yıl sonunda tüm talebelerin notları, sınıf sınıf not ortalaması, öğrenci sayıları ve yüzdelik başarı oranları grafiklerle gösterilerek değerlendirilmektedir. Böylece medresenin başarı durumu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Bir öğrencinin başarılı sayılabilmesi için hem ilim not ortalaması hem de genel not ortalaması 70'in üzerinde olması gerekir. Yıl sonunda 70'in altında kalan bir öğrenci şartlı geçmektedir. Şartlı geçiş; bir eğitim sezonu sonunda not ortalaması 70'in altında (60-69) kalan talebenin, müderris ve idarenin kanaati doğrultusunda bir üst sınıfa geçmesidir. Bir sonraki eğitim sezonunun ilk dönem sonunda 70'in altında kalması durumunda medrese ile ilişkisi kesilir. Şartlı geçiş hakkı en fazla iki defa uygulanır. Bu uygulama bir yıl arayla tatbik edilir. Bir talebe iki yıl üst üste şartlı geçiş hakkından yararlanamaz.

Yazılı sınavda kopya çektiği veya çektirdiği tespit edilen talebenin girdiği tüm sınav notlarına "0" (sıfır) verilmekte ve ders kanaat notundan o ay, 40 puan düşürülmektedir. İkinci sefer kopya çekmek, çektirmek veya kopyanın organize şekilde yapılması durumunda ihraç istemiyle disiplin kuruluna nakledilmektedir.

Devamsızlık ile ilgili ise şöyle bir kural vardır: Talebe izinli olarak yirmi gün üst üste dersten uzak kaldığında dönüşte mülakata tâbi tutulur, eğitim seviyesi belirlendikten sonra müderrisi ve idare kararı ile devam ettirilir ya da sene sonu puan durumuna göre şartlı olarak geçirilir. Ancak öznel olan bu kuralın uygulanmasında

bazı aksaklıklar olduğundan dolayı devamsızlık ile ilgili daha nesnel, aşamalı bir yaptırım sistemi üzerinde çalışılmaktadır. Belli gün aralığında devamsızlık yapan talebelere sınıf tekrarı, şartlı geçiş veya medrese içerisinde ceza gibi yaptırımlar düşünülmektedir.

Kaliteli bir ölçme ve değerlendirme sistemi talebelerin eğitimini ciddi anlamda olumlu etkiler. Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde uygulanan ölçme ve değerlendirme sistemi, eğitimi olumlu yönde tetiklemektedir. Talebenin çalışmasını ve belli aralıklarda tekrar yapmasını sağlamaktadır. Zira talebeler hem mefhum hem de yazılı sınavlara hazırlanmak için birçok kitap ve metni okumakta ve tekrar etmektedir.

2.8. Bilgi Yarışmaları

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi, Raşidiyye merhalesinde, eğitim amaçlı her yıl bir bilgi yarışması düzenlenmektedir. Düzenlenen yarışma bir eğitim metodu olarak kullanılmaktadır. Yarışmada öğrencilere bir aktivite olması, eğlenmeleri, eğlenirken bir şeyler öğrenmeleri ve bildiklerini hatırlama amacı güdülmektedir.

Yarışma sınıf içerisinde müderrislerin talebeleri arasında yapılmaktadır. Raşidiyye'de dört sınıf olduğu için dört ayrı yarışma düzenlenmektedir. Her sınıfta ortalama beş müderris bulunmakta ve her müderrisin üç talebesi yarışmaya katılmaktadır. Her sınıftan on beş öğrenci olmak üzere bütün sınıflarda altmış öğrenciyle yarışmaya katılım sağlanmaktadır. Yarışmaya katılan öğrenciler bir sonraki yarışmaya katılamazlar. Böylece talebelerin hepsi olmasa da çoğu yarışmaya katılmış olmaktadır. Yarışmaya katılmakla talebelerin heyecanlarını yenmesi ve deneyim kazanmaları amaçlanmaktadır.

Yarışan talebeler grup adına yarıştığı için diğer bütün talebeler yarışmaya katılmış gibi dikkat ve heyecanla yarışmayı takip etmektedirler. Yarışmayı kazanan talebe ve grup arkadaşlarına medrese tarafından özel yemek vb. etkinliklerle ödüllendirilmektedir. İkinci ve üçüncü sırada yarışmayı tamamlayan talebeler de bazan küçük ödüllerle onurlandırılmaktadır..

Sorular çoktan seçmeli (test) olarak sınıf müderrisleri tarafından hazırlanmaktadır. Okunan tüm kitaplardan soru hazırlanmaktadır. On beş soru asıl ve

on soru yedek olmak üzere toplamda yirmi beş soru hazırlanmaktadır. Yarışma soruları talebelerin okudukları derslerden sorulmaktadır.

Yarışma dersleri olumsuz etkilememesi adına öğleden sonra iki günde ikişer oturumda düzenlenmektedir. Yarışma konferans salonunda sorular projeksiyonla perdeye yansıtılarak seyircilere sunulmaktadır. Yarışmacılara da tablet dağıtılmakta ve sorular tablet üzerinden okunmakta ve cevap verilmektedir. Her yarışmaya bütün talebeler katılmaktadır. İdarecilerin ve müderrislerin çoğunluğu yarışmaları takip etmektedir. Yarışmanın sunuculuğu, her oturumda farklı olmak suretiyle bir muid tarafından yapılmaktadır. Düzenlenen bu bilgi yarışması talebelerin yorulduğu, sıkıldığı, sene sonuna yakın bir tarihte yapılarak talebelere bir aktivite ve moral olmaktadır.

Yarışmaya katılan altmış öğrenci yarışmaya hazırlanmak için geçmiş derslerini tekrar etme ve gözden geçirmektedir. Seyirci olan talebeler de derslerle ilgili çıkan sorularda kendilerini sınamakta ve bazı bilgilerini tazelemektedir.

Bilgi yarışması talebelerin Arapça eğitimlerine direkt veya dolaylı olarak olumlu katkısı olmaktadır. Zira sorular Arapça olarak hazırlanmakta ve sunulmaktadır. Ayrıca talebelerin yarışmaya hazırlanmaları için birçok metin okuması ve gözden geçirmesi gerekmektedir. Onun dışında sarf, nahiv, belâgat ve vaz'î ilimler ile ilgili birçok soru da sorulmaktadır. Bu anlatılanlara bakıldığında yarışma eğitimin bir parçası olarak talebelerin Arapça eğitimini desteklediği görülecektir.

2.9. Seminer ve Konferanslar

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde her alanda eğitim verilememektedir. Medresede verilen dersler genelde Arapça ve İslâmî ilimlerdir. Bu ilimlerden de temel konular öğretilmektedir. Dolayısıyla edebiyat, dinler tarihi, mezhepler tarihi, lügat, aruz, kavâid-i fıkhiyye vb. Arapça ve İslâmî ilimler dışında, güncel konular, sağlık, tıp, hukuk, hitabet vb. birçok konu medrese müfredatı açısından eksik kalmaktadır. Talebeler bunları da bilmeli veya en azından bunlarla ilgili bilgi sahibi olmalıdır. Bu eksikliği gidermek için medrese dışında alanında uzman hocalar medreseye davet edilmektedir. Dışarıdan gelen hocalar, konferans ve seminerler vererek eksik kalan konularda talebeleri bilgilendirmektedir.

Raşidiyye merhalesinde geçmiş yıllarda “medreseler tarihi, akademik alanda tasavvuf çalışmaları, insanın genetik yapısındaki sırlar, hadislerin doğru

anlaşılmasında takip edilecek yöntemler, aile hukuku, kişisel sağlık, acil müdahale, araştırma teknikleri, İslâmî ilimlerde yan sahalar, Arapça'daki edebî metinleri anlamak” vb. otuz civarında konferans ve seminer verilmiştir. Bu konferanslar talebeler için gündelik program dışında bir farklılık arzettiğinden iyi takip edilmekte ve önemsenmektedir. Çünkü alanında uzman hocalar, konferansta yılların vermiş olduğu tecrübeyi aktarmaktadırlar. Ayrıca yurt dışından Menzil köyüne ziyarete gelen bazı âlimler de talebelere Arapça konferanslar vermektedir.

Medresede ayda bir konferans veya seminer verilmektedir. Konferans verecek kişiler idare tarafından seçilmekte ve ona göre bir takvim oluşturulmaktadır. Konferans vakti gelen hoca birkaç gün önce aranmakta günü, saati, geliş ve gidiş planlanmaktadır. Dışarıdan gelen hoca bir gün medresede misafir edilmektedir. Konferans öğleden veya akşamdan sonra konferans salonunda gerçekleşmektedir. Konuya bağlı olarak genelde anlatım görsel materyallerle desteklenmektedir. Yapılan konferans ve seminerler kayıt altına alınıp daha sonra medresenin kapalı devre olarak sunduğu “gelişim portalı” programı üzerinden talebelerin erişimine sunulmaktadır.

Konferans salonunda verilen konferanslar ve seminerler dışında da talebelere ayda bir mescidde medrese müderrisleri tarafından ilim, ibadet, edep ve ahlâk ile ilgili sohbetler yapılmaktadır.

Eğitimin bir parçası olarak icra edilen konferans, seminer ve sohbetlerin çoğu direkt Arapça eğitimi ile ilgili olmasa da talebelere şuurlu, ufuk ve bilinç vermesi açısından derslerine daha fazla çalışmasına ve sarılmasına sebebiyet vererek dolaylı olarak etkilemektedir. Özellikle icra edilen “Arapça'daki Edebî Metinleri Anlamak” ve “İslâmî İlimlerde Yan Sahalar” gibi seminerler direkt Arapça eğitimi ve Arapça kaynak eserler ile ilgili olması açısından Arapça eğitimine katkı sağlamaktadır.

2.10. Talebe Faaliyet Grupları

Doğu medreselerinin geneli maddi yönden zayıf olduğu için medresede müderris ve talebe dışında herhangi bir aşçı, teknik eleman vb. personel bulunmamaktadır. Bundan dolayı medresedeki tüm faaliyetler ve işler talebeler tarafından yapılmaktadır. Talebelere müzakere, mütalaa ve metin-ezber başkanlığı; temizlik, yemekhane, yatakhane vb. ile ilgili birçok sorumluluk ve görevler verilmektedir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi ise kurumsal bir hüviyet kazandığından talebelerin yükü hafiflemiştir. Medreselerde müderris ve talebe dışında

yemek, temizlik, ulaşım, teknik eleman vb. işleri yürüten personeller bulunmaktadır. Bununla beraber talebelere derslerini olumsuz etkilemeyecek şekilde, sorumluluk bilincini geliştirmek amacıyla, eğitim ile ilgili bazı görev ve sorumluluklar verilmektedir. Bu görev ve sorumlulukların dışında talebelerin boş vakitlerini iyi değerlendirmek ve kendilerini geliştirmek için okullardaki kulüp tarzında talebe faaliyet grupları oluşturulmuştur.

Ortak ilgi alanına sahip olan talebeler, faaliyet grubu adı altında bir araya gelerek etkin olarak çalışmalar yapmaktadırlar. Bilgi ve becerilerini paylaşmakta ve icraata dökmektedirler. Medrese tanıtım kitapçığında talebe faaliyet grupları, “Talebelerin üye oldukları gruplarda idare ve müderrisleri danışmanlığında toplantı, organizasyon, etkinlik, yarışma vb. çalışmalar yaparlar” şeklinde açıklanmaktadır. Amacı da, “Talebeyi, etkinlik ve aktivite bekleyen bir konumdan çıkarıp ders dışı etkinlikler planlayan ve organize eden bir konuma getirmektir” şeklinde açıklanmıştır. Bu iki açıklamadan anlaşılan, faaliyet gruplarıyla talebelerin zihinsel ve fiziksel becerilerini belli alanlarda ortaya koymaları istenmektedir. Yine tanıtım kitapçığında faaliyet gruplarıyla hedeflenen kazanımlar maddeler halinde şöyle açıklanmıştır:

- Talebelerin ders dışında ilgi duydukları alanlarda bilgi ve beceri elde etmelerini sağlar.
- Talebelerin, etkinlik organize etmesini veya etkinliklere katılmasını sağlar.
- Hafta sonlarının daha verimli ve faydalı geçirilmesini sağlar.
- Sosyalleşmeyi ve talebeler arasındaki kardeşliği pekiştirir.
- Kendini ifade etme kabiliyetini ve öz güvenini geliştirir.
- Birlikte hareket etme, birlikte karar alma ve birlikte organizasyon yapma bilincini oluşturur.
- Kendi fikirlerini etkili bir biçimde ifade etmeyi ve istişare geleneğiyle hareket etmeyi sağlar.
- Çevresindeki sorunlara duyarlı olmayı ve bunları çözme gayretinde bulunma bilincini geliştirir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi Raşidiyye merhalesinde talebe faaliyet grupları sosyal ve eğitim olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır. Her kısmın

altında dört grup vardır. Bu gruplar sabittir. Yani talep doğrultusunda yeni gruplar açılmamaktadır. Eğitim sezonu başına duyurular yapılır ve öğrenciler ilgi duydukları gruba üye olurlar. Eğitim ile ilgili faaliyet grupları eğitim müdür yardımcısına; sosyal ile ilgili faaliyet grupları sosyal müdür yardımcısına bağlıdır. Muid ve müşrifler de talebe faaliyet gruplarından sorumludurlar.

Eğitim ile ilgili gruplar ilmî çalışmalar, *Halidi Bülten*, akademik kariyer, tasavvuf ve maneviyat gruplarıdır. İlmî Çalışmalar grubu ilmî konularda yazılı, sözlü ve dijital materyalleri kullanarak bilgi aktarmayı hedefleyen, araştırma yapmaya teşvik eden ve bu konuda gelişimi amaçlayan faaliyetler göstermektedir. Kitap tanıtımları, âlim tanıtımları, yaşayan dinler ve mezhepler tarihi, güncel meseleler vb. konularda araştırma, çalışma ve bilgi sunma faaliyetlerinde bulunmaktadır.

Halidi Bülten grubu talebelerin yazmış olduğu deneme, edebiyat, şiir, tarih vb. yazıları teşvik eden, seçen ve *Halidi Bülten* 'e¹⁹⁷ gönderen veya duvar gazetesi ve dijital panoda yayımlayan, kitap tahlillerini yapan, kısa video/film hazırlayan bir gruptur. Bu grubun amacı talebelerin, yazılı, sözlü ve görsel materyalleri etkili bir biçimde kullanabilmelerine yardımcı olmaktır. Grubun faaliyetleri, duvar gazetesinde kişisel gelişime katkı sağlayacak deneme, şiir, teknoloji, bilmece, tarihte bu ay vs. konuları yayımlamak; kitap tanıtımları yapmak; dijital pano için eğitici kısa metraj video, röportajlar, âyet, hadis ve örfi değerler olan kısa filmler yapmak ve yayımlamaktır.

Akademik Kariyer grubu talebelerin üniversitedeki sınav tarihlerini, harç işlemlerini, üniversite kayıt zamanlarını takip edip bilgilendirme yapan, bu konuda materyal temin eden, örnek sorular üzerinden sınava hazırlanmaya yardımcı olan bir gruptur. Grubun amacı, talebelerin akademik alanda sorularına cevap bulmalarını sağlamak, sıkıntılarını çözüme kavuşturmak ve talebelerin kimseye ihtiyaç duymadan rahat bir şekilde kayıt, tercih vb. akademik işlemleri kendilerinin halledebilmelerini

¹⁹⁷ *Halidi Bülten* talebelerin yazmış olduğu deneme, düşünce, edebiyat, şiir, din, dil, kültür tarih konulu yazıların yanı sıra bizden haberler ve bulmaca bölümlerinin bulunduğu bir süreli yayındır. Arapça, Türkçe ve Osmalica yazılar yayınlanmaktadır. *Halidi bülten*'le temel hedef talebelerin yazı yazma alışkanlıkları ve becerilerinin kazandırılmasıdır. Sınırlı sayıda basılmakta ve sadece medrese talebelerine dağıtılmaktadır. Yani hem yazarları hem de okuyucuları talebelerdir. *Halidi Bülten* 2017 yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır.

sağlamaktır. Faaliyetleri ÖSYM ve üniversite sınav takvimlerini takip ederek panolara asmak, tercih konusunda ve sınavla alakalı materyallerde yardımcı olmaktır.

Tasavvuf ve Maneviyat grubu, teoride öğrenilmiş olan tasavvufî meseleleri pratiğe dökmeye yardımcı olmaya çalışan bir gruptur. Grubun amacı talebelerin medresedeki özellikle son dönemlerinde amele daha fazla eğilim gösterip ibadet ve zikir gibi konularda istikamet üzerinde olmalarına yardımcı olmaktır. Pazartesi perşembe veya kandillerde nâfile ve sünnet oruç organizasyonu, dergâh sohbetleri, hatim organizasyonu, tasavvufî seyir (tasavvuf ile ilgili film dizi vb.) ve müderrislerle sohbet tertip etme gibi faaliyetleri yürütmektedirler..

Sosyal konularla ilgili gruplar ise “Medrese Gelenekleri ve Organizasyonu; İslâmî Sanatlar ve El Sanatları; Sahne Sanatları ve Tiyatro; Mevlid ve İlâhî” gruplarıdır.

Medrese Gelenekleri ve Organizasyonu grubu; geleneksel medrese oyunlarını ve etkinliklerini araştıran, öğrenen, öğreten, organize eden ve talebelere sunan gruptur. Grubun amacı medrese oyun ve etkinliklerini talebeler arasında yaygınlaştırmak, uygulamak ve yaşatmaktır. Halay eğitimi ve halay organizasyonu; futbol, voleybol, basketbol, yüzme ve masa tenisi turnuvalarını düzenlemek; hafta sonu piknik, semaver, meftuhane etkinliklerini tertip etmek gibi faaliyetleri yürütmektedirler.

İslâmî Sanatlar ve El Sanatları grubu medresede tezhip, ebru, hat, çivi sanatı, ahşap yakma, ayna sanatı vb. İslâmî el sanatlarını araştıran, öğrenen, öğreten ve uygulayarak eser meydana getiren bir gruptur. Grubun amacı, İslâmî sanatların varlığını sürdürmek, el becerisi olmayan talebeye el becerisini kazandırmak, el becerisi olan talebenin de el becerisini geliştirmek ve bunun için çalışmalar yürütmektir. Grup şu an çivi (filografi), ahşap yakma (pirografi), ahşap kesme (naht), epoksi reçine, tuval çalışmaları, oyma sanatı ve folyo kabartma sanatlarını icra etmektedir.

Sahne Sanatları ve Tiyatro grubu, medresede tiyatro, oyun, skeç ve sunuculuk faaliyetlerini yürütmektedir. Amacı talebenin toplum karşısında heyecanını yenmesi, kendine karşı bir öz güven elde etmesi ve seyircileri eğlendirmesidir. Tiyatroları, kısa video çekimleri, sahnede sergilenen bazı oyunları hazırlamakta ve oynamaktadırlar. Ayrıca talebeler tarafından yazılan senaryolar da bu grup tarafından sahnede sergilenmektedir.

Mevlid ve İlâhi grubu külliye içerisinde ve dışında mevlid ve ilâhi çalışmalarını yürüten ve uygulayan gruptur. Grubun amacı, sahne ve kalabalığa karşı duyulan kaygı ve heyecanı yenerek talebeye öz güven duygusunu kazandırmak; kandil ve bazı program ve organizasyonlarda mevlid ve ilâhi ihtiyacını karşılamaktır. Mevlid dersi, def çalma eğitimi, talebelerin kaleme aldığı eserlerin bestelenmesi, ilâhi seslendirme çalışmaları ses stüdyosunda yapılmaktadır.

Talebeler, faaliyet grupları ile ilgi duydukları alanlarda kendilerini geliştirmekte ve eğitimlerini desteklemektedirler. Özellikle eğitim ile ilgili faaliyet grupları çalışmalarını yapmak ve faaliyetlerini yürütmek için Arapça kaynakları okumaktadırlar. Böylece daha önce almış oldukları Arapça eğitiminin meyvesini toplamakta ve geliştirmektedirler. Bir bütün olarak görülmesi açısından da sosyal konularla ilgili gruplar da burada anlatılmıştır.

2.11. Uygulamalı eğitim

Eğitimi kalıcı kılan en etkili unsurlardan biri alınan eğitimin uygulanmasıdır. Öğretilen bir bilgi uygulanmayıp sadece teoride kalırsa faydalı ve kalıcı olamaz. Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi de uygulamalı eğitimin mümkün olduğu alanlarda talebelere uygulama yaptırmaktadır. Tatbik yöntemi, sarf ve nahiv tahlilleri, fıkıh talim odası, imamlık, müezzinlik, sohbet ve vaaz, hatiplik, yaz Kur'an kursu ve bitirme stajı medresede uygulamalı eğitim olarak değerlendirilebilir. Bunlara kısaca değinmemiz gerekir.

Tatbik yöntemi, sarf ve nahiv tahlilleri Bakiyye merhalesinde uygulanmaktadır. Tatbik yöntemi talebelerin her gün aldıkları ana dersleri dersten sonra müderrisin huzurunda bazı metinler ve örnekler üzerinden anlatmalarınıdır. Derste müderris anlatırken tatbik dersinde talebeler anlatarak öğrendiklerini uygulamaktadırlar. Bu özellikle sarf ve nahiv derslerinde yapılmaktadır.

Sarf ve nahiv tahlilleri ise talebelerin öğrendikleri gramer kurallarını her dönem sonunda belli metinler üzerinde uygulamalarıdır. Sarf tahlilinde, talebenin belirlenen bir metin içerisindeki fiil ve isimleri tespit ederek özelliklerini, asıllarını ve uğramış oldukları değişiklikleri, yazılı ve sözlü olarak ifade etmesi talep edilmektedir. Nahiv tahlilinde de talep eden, belli bir metin içerisinde geçen kelime ve cümlelerin i'rablarını detaylı olarak yazması ve anlatması istenmektedir.

İmamlık ve müezzinlik uygulamaları da talebelerin medrese içerisinde sırayla bu vazifeleri ifa etmeleridir. Ayrıca cuma günleri köye yakın camilere de talebeler imamlık, müezzinlik ve hutbe için ihtiyaç halinde gönderilmektedir. Sohbet ve vaaz da birçok şekilde uygulanmaktadır. Hafta sonraları il ve ilçe merkezlerinde belli program dahilinde talebeler sohbet etmektedir. Köy içerisinde bulunan işçilere yönelik talebeler sohbet etmektedir. Külliye içerisinde de külliye çalışanları için hem sohbet hem de ilmiyal dersleri talebeler tarafından verilmektedir. Medrese içerisinde talebeler kendi aralarında da sohbet programları düzenlemektedir. Tasavvuf ve Maneviyat grubu haftalık sohbet düzenlemektedir. Yine bu sohbetler talebeler tarafından diğer talebelere sunulmaktadır. Dördüncü sınıf talebeleri diğer merhalelere gidip orada bulunan talebelere sohbet etmektedirler.

Talebeler için uygulamalı eğitim olarak değerlendirilebilecek bir uygulama da yaz Kur'an kurslarıdır. Talebeler yaklaşık bir ay süren yaz Kur'an kurslarında imam ve öğreticilere yardımcı olarak çocuklara Kur'an-ı Kerim ve temel dinî bilgiler öğretmektedirler.

Medresede bulunan önemli bir uygulama da bitirme stajıdır. Talebeler medrese eğitimini tamamladıktan sonra başlayacağı yeni işle ilgili deneyim ve tecrübe kazanmak için genelde medresede bir yıl staj görmektedirler. Medresede bulunan stajyerler muid ve müşrif olmak üzere iki alanda hizmet etmektedirler. Müşrifler talebelerin sosyal yönleri ile ilgilenirken muidler eğitim yönleri ile ilgilenmektedirler. Talebelerin derslerini, sınavlarını, mütalaa ve müzakerelerini takip ve kontrol etmektedirler.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde yapılan bu uygulamalar alınan eğitimi pekiştirmekte ve kalıcı kılmaktadır. Yapılan bu uygulamalar eğitim sisteminin bir parçası olarak bazıları direkt Arapça eğitimi ile ilgili iken bazıları da dolaylı olarak Arapça eğitimi desteklemektedir. Zira bir talebe hutbe, sohbet vb. uygulamaları yerine getirebilmesi için birçok Arapça metni okuyarak hazırlanması gerekmektedir. Tatbik yöntemi, sarf ve nahiv tahlilleri, yaz Kur'an kursları gibi uygulamalar ise direkt Arapça eğitimine yönelik uygulamalardır.

2.12. Açık Öğretim ve Uzaktan Eğitim

Açık öğretim ve uzaktan eğitim örgün öğretim imkânı bulamayan öğrencilere, bilgisayar, telefon, televizyon vb. araçlar sayesinde eğitimin sunulmasıdır. Medrese

talebelerin açık öğretim ve uzaktan eğitim programları ile okul okumalarını teşvik etmektedir. Bunun sebebi de 1924'te çıkarılan Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu sonrası medreselerin devlet nezdinde meşruiyetlerini kaybetmesi ve medrese eğitimi sonunda verilen icâzetnamelerin toplum nezdinde kabul ve itibar görse de devlet tarafından herhangi bir itibarı ve geçerliliği bulunmamasıdır. Medreseler, talebelerinin mağdur olmamaları, meşruiyet kazanmaları, devletin sunduğu imkânlardan yararlanabilmeleri ve medrese eğitimini resmiyetle birleştirerek topluma daha sağlıklı hizmet edebilmeleri için okul okumalarını teşvik etmektedir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde okuyan talebeler bir yandan geleneksel medrese eğitimi alırken diğer yandan açık öğretim programlarında okumaktadırlar. Bütün talebeler Hazırlık ve Bakiyye merhalelerinde açık öğretim lisesini bitirmeleri gerekir. Raşidiyye merhalesinde ise ön lisans ve ardından ilitam programıyla dört yıllık İlâhiyat fakültesi mezunu olmaları teşvik edilmektedir. Medrese öğrencilerin okul okumaları için her türlü imkân ve desteği sunmaktadır. Örneğin kayıt, ders seçimi ve sınav vakitlerinin takibi idare tarafından yapılmakta ve öğrencilere bu konuda yardımcı olmaktadır. Ayrıca sınava gidilmesi için araç temin etmektedir.¹⁹⁸

Medresenin günlük ders programına, öğrencilerin lise-üniversite derslerine veya yaklaşan herhangi bir sınava çalışmaları için uygun bir saat ilave edilmiştir. Bu zaman diliminde öğrenciler külliye derslerinden ziyade genellikle bu derslere yoğunlaşırlar. Medresede bulunan dijital kütüphanede yer alan bilgisayarlara öğrencilerin izleyip derslerine çalışabileceği bazı platformlar, videolar ve içerikler yüklenmiştir. Örneğin Medrese, Bakiyye'de liseyi bitiremeyen öğrencilerin lise derslerine çalışması için bir internet sitesi ile anlaşılmış ve her sene bu anlaşmayı yenilemektedir. Öğrenciler Türk dili ve edebiyatı, coğrafya, tarih, İngilizce, matematik ve fizik gibi lise derslerine videolu ve uygulamalı bir şekilde bu siteden çalışmaktadır. Bilgisayarlara bütün derslerin konu ve soru çözümlerini anlatan farklı öğretmenlerin videoları da yüklenmiştir. Medrese, öğrencilerin açık öğretim kitaplarını ve kırtasiye ihtiyaçlarını tedarik etmede de yardımcı olmaktadır. Medresede talebelerin okul işleri, talebe faaliyet gruplarından Akademik Kariyer grubu tarafından takip edilmekte, duyurular

¹⁹⁸ Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi Tanıtım Kitapçığı, 29.

yapılmakta ve talebelere yardımcı olunmaktadır. (Salim Erol, Kişisel Görüşme, Ekim 2022)

Medresedeki eğitim ile uzaktan eğitimi güzel bir şekilde birleştirip harmanlayan öğrencilerin YKS, DGS, YÖKDİL, KPSS gibi sınavlarda iyi bir başarı sağladıkları görülmektedir. (Ahmet Sarı, Kişisel Görüşme, Ekim 2022)

Medresede Arapça ve şer'î ilimlere yoğunluk verilirken gerekli olan birçok ders de verilmemektedir. Dolayısıyla talebeler, medresede eksik kalan İslâm tarihi, mezhepler tarihi, dinler tarihi, Türk dili, Türk edebiyatı vb. dersleri açık ve uzaktan eğitim programları ile telafi etmektedirler.

2.13. İcâzet

İcâzet medrese eğitimini başarı ile tamamlayan talebelere diploma mahiyetinde verilen bir belgedir. İcâzet kelime olarak izin manasında olup medreseyi bitiren bir talebeye ders verme yetkisini vermektedir.¹⁹⁹ İcâzette talebenin adı ve yanında okuduğu müderrisi ve müderrisinin müderrisi adları Hz. Muhammed'e (s.a.v) kadar silsile şeklinde gitmektedir. Medreselerde verilen icâzet her ne kadar devlet tarafından bir resmiyeti olmasa da toplum nezdinde itibar gördüğü için talebeler ve ilim ehli için önemlidir. Bir üstadın dizi önünde oturup ders okuyarak icâzetli olmayan ve ilmi kitaplardan tahsil eden kişiler, hem toplum hem de medrese ehli nezdinde pek itibar görmemektedir. Bazı âlimler de icâzetin silsile yolu ile gelmesini soy silsilesine benzeterek ehemmiyetini vurgulamaktadır. Osmanlı döneminde ve eski tarihlerde belli ilim ve kitaplarda icâzet verilirdi. Cumhuriyet dönemi sonrası medresede ise özel icâzet yerine genel icâzet verilmektedir. İcâzet metninde hem aklî hem de naklî ilimler gibi genel ifadeler kullanılarak icâzet verilmektedir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde dokuz yıllık eğitimden sonra icâzet verilmektedir. Ancak eğitim bittiği gibi icâzet verilmemektedir. Medrese eğitimi bitiren bir talebeye bir yıl staj eğitimini aldıktan sonra icâzet verilmektedir. Bu süre zarfında talebenin deneyim kazanma yanında liyakat ve ehliyeti gözlemlenmekte ve ehil görülen kişilere icâzet verilmektedir. Genelde her yıl büyük bir icâzet merasimi ile mezun olan talebelere sarıkları takılarak ve cübbeleri giydirilerek icâzetleri

¹⁹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984, 75.

verilmektedir. İcâzet alacak talebelerin yakınları, bölge âlimleri ve talebeleri icâzet merasimine katılmaktadır. İcâzet töreninde Kur'ân-ı Kerîm okunmakta, ilâhi söylenmekte, bilgi yarışması düzenlenmekte ve icâzet silsilesi okunarak genelde tören bitmektedir. Bu tören hem icâzet alan talebeleri heyecanlandığı ve onurlandığı gibi diğer talebelere de teşvik olmaktadır. Uzun soluklu medrese eğitiminin nihayetinde verilen icâzet talebelerin hayali ve hedef olmaktadır. Bu hedefe ulaşmak için aldıkları eğitime gerekli ehemmiyeti ve gayreti göstermeleri gerekmektedir.

2.14. Diğer Medreselerden Farkı

Bu başlıkta Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi eğitim metotları açısından diğer Doğu medreselerinden ayrıldığı özellikler belirtilecektir. Burada Doğu medreselerinin genel eğitim metotları kısaca zikredilip Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nin eğitim metodunda yaptığı yenilik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Doğu medreselerinde genelde birebir eğitim verilmektedir. Bundan dolayı sınıf geçme yerine kitap geçme sistemi uygulanmaktadır. Merhale sistemi bulunmayıp yeni başlayan ile bitirmeye yakın olan tüm talebeler aynı mekânda eğitim görmektedir. Dersler müderristen veya talip diye isimlendirilen büyük talebelerden birebir olarak takrir yöntemi ile okutulmaktadır. Nadiren iki-üç kişilik gruplar oluşturulmaktadır. Genel olarak dersler mütalaa ile hazırlanır, üst kitaplarla müzakere edilir ve belli başlı metinler ezberlenir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi'nde kitap sistemi yerine merhale, sınıf ve grup sistemi uygulanmaktadır. Medrese Hazırlık, Bakiyye ve Raşidiyye merhalelerine ayrılmaktadır. Bakiyye ve Raşidiyye merhalelerinde dörder sınıf bulunmaktadır. Ve her müderrisin talebeleri bir veya iki grup oluşturmaktadır. Kitap geçme yerine merhale sınıf geçilmektedir. Tüm dersler sadece müderrisler tarafından verilmektedir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi sistem olarak farklı olsa da bir Doğu medresesi olması hasebi ile mütalaa, müzakere, ezber gibi Doğu medreselerinde kullanılan temel eğitim metotları burada da kullanılmaktadır. Bunlar dışında Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi kendine özgü metotlar geliştirmiştir. Geliştirdiği metotlar; tatbik, tahlil, mefhum, bahis-risale ölçme ve değerlendirme, yarışma, TFG, seminer ve konferanslar sayılabilir. Bu eğitim metotların bazıları bazı medreselerde

uygulansa da Seyyid Abdülhakim el-Hüseyinî Medresesi'nin kendine özgün olarak çalışıp geliştirdiği yöntemlerdir.

SONUÇ

Medreseler İslâm tarihi boyunca İslâm toplumunun ve medeniyetinin temeli olmuştur. İslâm toplumunun en önemli şahsiyetleri olan âlimler, bilim insanları, sanatkârlar ve devlet adamları medreselerde yetişmiştir. Medreseler günümüzün üniversiteleri idi. Dinî ilimlerin yanında matematik, geometri, astronomi, tıp, kimya vb. pozitif bilimler de medreselerde okutulmaktaydı. Günümüzde sağlıkta, ulaşımda, teknolojiye, savunma sanayiinde vb. gelişmeler medreselerin olgunlaştırdığı ilimler üzerinde yükselmektedir. Medreseler zamanla duraklamış, zayıflamış ve nihayet Türkiye’de resmî olarak kapatılmıştır. Bu durumlar medreseleri yok olma eşiğine getirse de son on beş-yirmi yılda medreselerde bir canlanma ve gelişme olduğu görülmektedir. Medreselerin eğitim dili Arapça olması nedeniyle yapılan yenilikler ve gelişmeler Arapça eğitimini de doğrudan etkilemektedir. Eğitim metot ve materyaller konusunda canlanma ve gelişme kaydeden medreselerden bir tanesi de Menzil’de bulunan Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi’dir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi’nin Raşidiyye merhalesinde Arapça eğitiminde kullanılan materyal ve metotları inceleme neticesinde şu sonuç ve kanaatlere ulaşıldı:

Medrese eğitim süresi dokuz yıla çıkarılıp üç merhaleye bölünmüş, her merhaleye uygun bir müfredat hazırlanmıştır. Hazırlık merhalesinde talebenin temel seviyede okuma, yazma, anlama ve konuşması; Bakiyye merhalesinde, talebenin sarf ve nahvi iyi öğrenerek ibare tahlilleri yapabilecek ve okuduğunu rahat anlayabilecek bir seviyeye gelmesi; Raşidiyye merhalesinde ise talebenin ilk iki merhalede öğrenmiş olduğu bilgileri kullanarak ileri seviye Arap dil bilgisi ve İslâmî ilimleri tahsil etmesi hedeflenmiştir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi eğitim materyali konusunda eski ile yeniyi birleştirmeye çalıştığı görülmektedir. 11. yüzyılda yazılan Abdülkahir el-Cürcânî’nin (ö. 471/1078-79) *el-‘Avâmilü’l-mi’e* eseri okutulduğu gibi muasır olan Muhammed Muhyiddin Abdülhamid’in *et-Tuhfetü’s-seniyye bi-şerhi’l-Muqaddimetü’l-Âcurrûmiyye* eseri de okutulmaktadır. Şark medreselerinde tedrisatı yapılmayan, farklı alanlarda, *Dürûsü’l-belâğa*, *Nehcü’t-Teysîr*, *el-Mağûlâtü’l-‘aşere* gibi birçok eser müfredata eklenmiştir. Bunun dışında bilgisayar, projeksiyon, yazı tahtası, pano ve dijital ekranlar gibi modern eğitim teknolojilerinden de yararlandığı

görülmektedir. Medresenin eğitim materyalleri konusunda dikkat çeken önemli bir husus da kütüphanedir.

Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî Medresesi eğitim metotları konusunda, medreselerin takrir, ezber, mütalaa, müzakere gibi kadim usulünün yanında yeni metotlar geliştirmiştir. Geliştirilen, mefhum, bahis ve risale, ölçme ve değerlendirme, tahlil ve tatbik gibi yöntemlerin, eğitimi ciddi anlamda olumlu etkilediği görülmektedir.

Yapılan inceleme sonunda medresede Hazırlık ve Bakiyye merhalelerinin içerisinde pratik Arapça eğitime devam edilse de, Raşidiyye merhalesine geçen talebelerden bu hususta kendisini geliştirmeye devam etmeyenlerin Arapça'yı pratik olarak konuşmasında sıkıntı çektiği gözlemlenmektedir. Bu durumun başlıca sebepleri arasında Bakiyye merhalesinin son sınıfından itibaren yoğun bir şekilde Arapça gramer, metin ve eserlerin okunmasına ağırlık verilmesi, Raşidiyye merhalesinde de âlî ilimlerin okunması, talebelerin yoğun program içerisinde zaman bulamaması ve bu dili ana dili olarak konuşanlarla bir araya gelememeleri gelmektedir. Bu problemin çözülmesi adına çalışmalar devam etmektedir.

Yapılan gözlem ve inceleme neticesinde Arap dilini farklı yönlerden tahlil eden fikhü'l-luga ve nahiv usulü ile ilgili eserler, Arapça'nın önemli bir kısmını oluşturan şiirin kurallarını, vezinlerini konu edinen aruz ilmi, Câhiliye şiiri, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde yazılan Arap edebiyat kaynakları okutulmadığı görülmüştür.

Medreseler İslâm tarihi boyunca varlıklarını sürdürmüş önemli kurumlardır. Günümüzde de varlıklarını devam ettiren medreselerin Arapça eğitimi başta olmak üzere araştırılmaları, birikimlerinden ve tecrübelerinden istifade edilmesi gereken kurumlardır.

KAYNAKLAR

- Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddin. *Âdâbu'l-Bağs ve'l-Münâzara*. İstanbul: Hâşimî Yayınevi, 3. Basım, 2017.
- Akit. “Muhammed Konyevi Kimdir?” Erişim 14 Eylül 2022.
<https://www.yeniakit.com.tr/haber/muhammed-konyevi-kimdir-seyda-muhammed-konyevi-hazretlerinin-hayati-977394.html>
- Akit. “Seyyid Abdulhakim el-Hüseyni Kimdir?” Erişim 14 Eylül 2022.
<https://www.yeniakit.com.tr/haber/seyyid-abdulhakim-el-huseyni-kimdir-menzil-seyhi-941946.html>
- Akpınar, Ali. “Tefsîrû'l-Celâleyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/294-295. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Aktaş, Mehmet Nurullah. “Tefsir Usûlünde Nazım Geleneği: Zemzemî ve ‘Manzumetun fi't-Tefsîr’ Adlı Manzûm Eseri”. *EKEV Akademi Dergisi* XX/65 (2016), 357-379.
- Amidi, es-Seyyid Abdulvehab b. Hüseyin el-Amidi. *er-Risâletü'l-Velediyye ve şerhu Abdilvehab*. İstanbul: Haşemi Yayınevi, 1. Basım, 2012.
- el-Bâcûrî, İbrâhim. *Tuhfetü'l-mürîd 'alâ Cevhereti't-tevhîd*. Dimaşk: Mektebetu Dari'l-Beyruti, 1. Basım, 2002.
- Baradakoğlu, Ali. “Cem‘u'l-Cevâmî’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/343-344. İstanbul: İSAM Yayınları, 1993.
- Başdemir, Hasan Yücel. “Necmeddin el-Kâtibî’nin Şemsiyye’si ve Mantık Kitapları İçindeki Yeri”. *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, 122-131.
- Bedir, Murtaza. “er-Rahbiyye”. 34/412-413. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007.
- Benli, Mehmet Sami. “Miftâhu'l-Ulûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/20-21. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkez, 2005.
- Beyzâvî, Kādî. *Minhâcû'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. Beyrut: Daru el-Kutub el-İlmiyye, 1. Basım, 2010.
- Bingöl, Abdulkuddüs. “İsâgûcî”. 22/488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bolelli, Nusrettin. “XVIII-XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Arapça Öğretimi”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 15 (2005), 139-184.
- el-Camî, Abdurrahman. *el-Fevaidü'z-Ziyaiyye fi şerh-i'l-Kafiye=Molla Cami*. İstanbul: Haşemi Yayınevi, 1. Basım, 2017.

- Çağrııcı, Mustafa. “Gazzâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/489-505. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çakır, Mehmet Saki. “Seyda Molla İbrahim Kelhokî’nin Hayatı, Eserleri, Tasavvufi Yönü ve Eğitim Öğretim Metodu”. *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* VI/10 (2013), 73-97.
- Çelebi, Hacı Halife Mustafa b Abdullah Katib. *Keşfü’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Fünûn*. Beyrut: Daru el-Kutub el-İlmiyye, 1941.
- Dimyâfî Bâ Bekrî, Ebû Bekir ed-. *Î‘ânetu’t-Ṭalibîn ‘alâ halli elfâzi Fetḥu’l-mu‘în*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1997.
- Durmuş, İsmail. “KAZVÎNÎ, Hatîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 156-157. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkez, 2002.
- Durusoy, Ali. “eş-Şemsiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/530-531. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- el-Es‘adi, Muhammed Ubeydullah. *el-Mucez fi Uşuli’l-fıkıf*. Kahire: Daru es-Selam, 4. Basım, 2015.
- Gökçe, İbrahim. *Nuhbetü’l-Fiker ve Nüzhetü’n-Nazar Özelinde İbn Hacer’in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).
<http://ktp2.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=19824&tarama=n%C3%BCzhe>
- Gül, Abdulkerim. *Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Tasavvufi Eğitim (Menzil Örneği)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020.
- el-Habeşî, Abdullah Muhammed. *Câmiü’s-şurûh ve’l-havâşî: mu‘cemun şâmil li-esmâi’l-kütübi’l-meşrûha fi’t-türâşi’l-İslami ve beyâni şurûhihâ*. Duabi: el-Mecma‘u’s-Sikâfî, 2004.
- Hansu, Hüseyin. “et-Tecridü’s-şarîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/251-252. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- el-Haskefî, Alâeddin. *İfâdatü’l-envâr ‘alâ uşuli’l-Menâr*. Dımaşk, 1. Basım, 1992.
- Heyto, Hasan. *el-Veciz fi uşuli’t-teşr‘i’l-İslami*. Beyrut: Mu’essestu’r-Risâle, 1. Basım, 2018.
- İldırar, Mehmed - Çağıl, Ahmet. *Seyyid Abdulhakim el-Hüseyini (Gavs-ı Bilvanisi) Hayatı*. Menzil Kitabevi, ts.

- İbn Hacer, el-Askalânî. *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker*. ed. Nureddin İtr. Dimaşk: Matbaatu's-Sabah, 3. Basım, 2000.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'î. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1414/1993.
- el-Îcî, Adudüddin. *el-Mevâkıfî 'ilmi'l-keîâm*. Beyrut: 'Alemlü'l-Kitap, ts.
- İFAM. "Kadîm Usûl Hakkında". 02 Aralık 2022. <https://www.ifam.com.tr/kadim-usul-hakkinda/>
- İnci, Hüseyin. *Molla Ahmed Hilmî el-Koğî ve Tefsira Hilmi Adlı Eseri*. Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- İsâmüddîn, el-İsferâyînî. *el-Cevahir en-neḍide 'âle 'İssam el-Feride*. İstanbul: Haşemi Yayınevi, 1. Basım, 2012.
- İşleme, Akın. *Ebu'l-Kasım Ali el-Leysî es-Semerkindî'nin Şerhu'r-Risaleti'l-vaz'iyye (Şerhu'l-kebir) İsimli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2018.
- Kallek, Cengiz. "el-Hidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/471-473. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "Mukaddimetü İbni's-Salâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/121-124. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Karaver, Ümit. *Kara Saîd'in (ö. 1026/1617) Şerhu Risâleti'l-İstiâre Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009.
- Kılıç, Hulusi. "el-Kâfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/153-154. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Kınacı, A. Sabahaddin. *Gavs-ı Bilvanisi'nin Hayatı*. Ankara: Sey-Tac Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Koca, Ferhat. "Menârü'l-Envâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/118-119. Ankara: İSAM Yayınları, 2004.
- Koca, Ferhat. "Minhâcü'l-Vuşûl ilâ 'İlmi'l-Uşûl". 30/113. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Koca, Hüseyin Kasım. *Cumhuriyet Dönemi Medrese Eğitimi (Sivas Arıfan Medresesi Örneği)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017. <http://ktp2.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=22477&tarama=arifan>

- el-Kuşeyri, Ebü'l-Kâsım Zeynülislam Abdülkerim b Hevazin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Beyrut: Dârü'l-Minhac, 1. Basım, 2017.
- el-Kürdî, Muhammed Emîn. *Tenvîrü'l-kulûb fî mu'âmeleti 'allâmi'l-guyûb*. Dımaşk; Halep: Daru'l Kalem, 1991.
- el-Mağnisavi, Mahmud Hasan. *Muğni't-tullab*. Beyrut: Hâşimî Yayınevi, 2. Basım, 2015.
- el-Mahallî, Celâleddin. *el-Bedrü't-tâli' fî halli Cem'i'l-cevâmi'*. 2 Cilt. Lubnân: Müessesetü'r-Risâle Naşirun, 1. Basım, 2005.
- el-Mârdînî, Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Şerhu'r-Rahbiyye fî İlmi el-feraiiz*. Dımaşk: Daru'l-Mustafa, 1. Basım, 2011.
- el-Mergînânî, Burhâneddin. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*. 4 Cilt. el Mektebetü'l-İslâmîyye, ts.
- Muhammed Ramazan Abdullah. *el-Mağulatu'l-'aşere beyne'l-felasife ve'l-mütekellimin*. Beyrut: Hâşimî Yayınevi, 1. Basım, 2015.
- el-Müsavi, es-Seyyid Muhsin b. Ali. *Nehcü't-teysir*. İstanbul: Haşemi Yayınevi, 2. Basım, 2017.
- Nasîf, Hafnî vd. *Durusu'l-belağa*. Beyrut: Daru İbn Hâzm, 1. Basım, 2012.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Minhâcü't-tâlibîn*. Cidde & Beyrut: Daru'l-Minhâc, 1. Basım, 2005.
- Ocak, Ahmet. *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizâmiyye Medreseleri*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2. Basım, 2017.
- Öncü, Mustafa. "Molla Halil Es-Siirdî'nin Vad' İlmi ile İlgili Risalesinin Tahlili Ve 'Adûduddîn El-Îcî'nin Risalesi ile Karşılaştırılması". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 365-391.
- Özcan, Tahsin. "Saçaklızâde Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/368-370. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Özel, Ahmet. "Melîbârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/48-49. Ankara: İSAM Yayınları, 2004.
- Özel, Feyyaz. *Kâdı Beydâvî'nin Fıkıh Usûlü Görüşleri (Minhâcu'l-Vusûl Adlı Eseri Bağlamında)*. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016.
- Pakış, Ömer. "Yahya PAKİŞ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/393-394. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/pakis-yahya>

- Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. ‘Abdurrahmân b. Hallâd el-Fârisî er-. *el-Muḥaddiṣu’l-Fâsıl beyne’r-Râvî ve’l-Vâ’î*. Beyrut: Daru’z-Zeḥair, 1. Basım, 2016.
- Savar, Emrullah. *Bingöl ve Yöresi Medreselerinde Verilen Arapça Eğitimi ve Öğretimi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020.
- Semerkindî, Ebû’l-Kâsım İbrahim el-Leysî es-. *Şerḥu’r-Risâletü’l-vaz’iyye*. İstanbul: Haşemi Yayınevi, 1. Basım, 2011.
- Şiddîk Hasen Hân, Ebû’t-Tayyib Muhammed b. Hasen el-Ḳannûcî. *Ebcedu’l-‘Ulûm*. b.y.: Dâru İbn Hazm, 1423/2002.
- Tahânevî, Muhammed b. ‘Alî b. el-Ḳâḍî Muhammed Hâmid b. Muhammed Şâbir el-Fârûkî el-Hanefî et-. *Keşşâfu ıstılâhâtü’l-funûn ve’l-‘ulûm*. thk. ‘Alî Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Lubnân Nâşirûn, 1996.
- Tahtânî, Kutbüddin er-Râzî et-. *Tahrîrû’l-kavâ’idi’l-mantıkıyye fî şerḥi’r-risâleti’ş-Şemsiyye*. İstanbul: Haşemi Yayınevi, 1. Basım, 2013.
- Taşkesen, Metin. *Gavs-ı Bilvanisi-Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî’nin hayatı ve tasavvuf anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
<http://ktp2.isam.org.tr/detayilhetez.php?navdil=tr&tidno=15930&tarama=ta%C5%9Fkesen>
- Tayşan, Mikail. *Bitlis - Mutki Ohin Medresesinde Arapça Eğitimi (Müderresler - Muidler - Eğitim İlkeleri - Okutulan Kitaplar)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
<http://ktp2.isam.org.tr/detayilhetez.php?navdil=tr&tidno=19585&tarama=OH%C4%B0N>
- Teftâzânî, Sa‘düddîn et-. *Şerḥul-‘Akaid*. İstanbul: Hâşimî Yayınevi, 1. Basım, 2018.
- Tekin, Ahmet. “Ahmet Hilmi Koğî’nin ‘er-Risâletü’l-Hilmiyye fî’l-Kavâ’idi’l-Vad’iyye’ Adlı Risalesinin Haşiyesiyle Birlikte Edisyon Kritiği”. *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 215-263.
- Uludağ, Süleyman. “er-Risâle”. 35/122-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ünalan, Abdülkerim. “Molla Fahrettin Batmanî’nin Hayatı ve Eserleri”. *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* II/3 (2010), 129-149.
- Ünsal, Mehmet Fadıl. *İsâmuḍḍîn el-İsferâyînî’nin Şerhu’l-‘Isâm li’l-Ferîde Adlı Eserinin İncelenmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2015.

- Yaşar, Mehmet Aziz. “Hint Alt Kıtası Şâfî Fıkıh Birikimine Bir Örnek Olarak Zeynüddîn el-Melibârî ve Fethu’l-Mu’în Bi Şerhi Kurratî’l-’Ayn Adlı Eseri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2020), 7-38.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Minhâcû’t-Tâlibîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/111-112. Ankara: İSAM Yayınları, 2020.
- Yavuz, Y. Şevki. “Akâidü’n-Nesefî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/217-219. TDV İslâm Araştırmaları Merkez, 1989.
- Yüksel, Emrullah. “Cevheretü’t-tevhîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Zebîdî, Ahmed b. Ahmed ez-. *et-Tecrîdü’ş-şarîh li-eḥâdîsi’l-Câmi’i’ş-şahîh*. Beyrut: Muessetu’r-Risâle, 1. Basım, 2009.
- Seyyid Abdulhakim el-Hüseyni Medresesi Tanıtım Kitapçığı*, 2016.

Görüşme yapılan kişiler

- (Melih Erdemir, Hazırlık Kursu Müdürü, Kişisel Görüşme, Kasım 2021)
- (Muhammet Barut, Bakiyye Müdür Yardımcısı, Kişisel Görüşme, Kasım 2021).
- (Seyfûlmülk Yeşilyurt, Bakiyye Müderrisi, Kişisel Görüşme, Aralık 2021)
- (Mustafa Çağlar, Raşidiyye Müdürü, Kişisel Görüşme, Haziran 2022).
- (Adil Erdem, Kişisel Görüşme, İşletme Müdürü, Ağustos 2022)
- (Hayrettin Talha Akarsu, Müşrif, Kişisel Görüşme, Eylül 2022)
- (Ebubekir Akkara, İnsan Kaynakları Sorumlusu, Kişisel Görüşme, Eylül 2022)
- (Mustafa Murad, Kütüphane görevlisi, Kişisel Görüşme, Eylül 2022).
- (Erdem Aytek, Bilgi İşlem Sorumlusu, Kişisel Görüşme, Eylül 2022).
- (Abdullah Demir, Muid, Kişisel Görüşme, Eylül 2022).
- (Muhammed Ürün, Talebe, Kişisel Görüşme, Talebe, Ekim 2022).
- (Ahmet Sarı, Muid, Kişisel Görüşme, Ekim 2022)
- (Salim Erol, Talebe, Kişisel Görüşme, Ekim 2022)
- (Yusuf Atlı, Raşidiyye Müderrisi, Kişisel Görüşme, Aralık 2022)

(Yücel Baştürk, Raşidiyye Müderrisi, Kişisel Görüşme, Aralık 2022)

EKLER

EK-1: Hazırlık Merhalesi Müfredatı

BİR YILLIK HAZIRLIK MERHALESİ MÜFREDATI			
Kur'ân-ı Kerim	Kur'ân-ı Kerim alfabesi (48 Ders)	Kur'ân-ı Kerim (yüzüne ve ezber), Tecvit kitabı (192 Ders)	Kur'an-ı Kerim (yüzüne ve ezber), Ezberlenecek seçme dualar, Hatme duası, Namaz tesbihatı, Osmanlıca ve Kürtçe mevlid (240 Ders)
Kavaid Kiraat	أتعلم العربية-1 (72 Ders)	كتاب القراءة-1 أتعلم العربية-2 (60 Ders)	أربعين خطبة، أربعين قصة، كتاب القراءة -2-3 (108 Ders)
Muhadese, Hat	الكتاب الأول (القواعد والمحاضرة معاً) ²⁰⁰ (132 Ders)		الكتاب الثاني (كتاب المحاضرة) (108 Ders)
	كتاب الخط (72 Ders)	المشاهدة والاستماع، الكلمات والجمل (48 Ders)	أربعين مسرحية، أربعين (أتعرف من هو)، المشاهدة والاستماع (120 Ders)
Fıkıh	Temel ilmihal bilgileri ibadet esasları (Komisyon - Hanefi) Temel Şafii ilmihali (Siraceddin Önlüer) (160 Ders)		
Siyer	Âlemlere Rahmet Siyer-i Nebi Dersleri (Muhammed Şerafettin Kalay) (80 Ders)		
Akide	Delilleriyle İslam Akaidi-(Hüseyin Okur) (80 Ders)		
Ahlak	Efendimizin İzinde Günlük Hayat (Mehmet Ayhan) (40 Ders)		
Rehberlik	İhtiyaç Duyulan Konulardan Seçilir (40 Ders)		

²⁰⁰ Burada belirtilen *el-Kitabu'l-evval*, *el-Kitabu's-sani* Hazırlık Merhalesi müderrislerinin hazırlananve Haşemi Yayın evi tarafından yayınlanan iki kitaptır.

EK-2: Bakiyye Merhalesi Müfredatı

DÖRT YILLIK BAKİYYE MERHALESİ MÜFREDATI	
1. SINIF	
1. Ders	<i>Emsile, Binâu'l-ef'âl, Tasrifu'l- 'izzi, Avamil-i Cürcânî, ez-Zurûf ve'l-Cumel, et-Tuhfetü's-Seniyye, et-Terkîb</i>
2. Ders	Kur'an-ı Kerim
3. Ders	Pratik Arapça (<i>Silsiletü'l-Lisan</i>), hat dersi
2. SINIF	
1. Ders	<i>Şerhu'l Muğnî, el-Verdetu'n-Neddâre, Şerhu't-teftâzânî 'ala tasrifî'z-zencânî (Sa' dînî)</i>
2. Ders	Şafii: <i>Şerhu Sittine Mes'ele</i> , Hanefi: <i>Nuru'l-Îzâh</i>
3. Ders	Kur'an-ı Kerim, Pratik Arapça (<i>Silsiletü'l-Lisan</i>), hat dersi
3. SINIF	
1. Ders	<i>Hallü'l-ma 'âkid, Hadâiku'd-dekâik</i>
2. Ders	<i>Metni Birgivi, Riyazu's-şalihin</i>
3. Ders	Pratik Arapça (<i>Silsiletü'l-Lisan</i>)
4. SINIF	
1. Ders	<i>el-Behcetü'l-merziyye (Suyuti)</i>
2. Ders	<i>el-Medhal, Şerhu's-Süllem, Şerhu'l-verakat</i>
3. Ders	Şafii: <i>Ğāyetü'l-ihtisâr</i> Hanefi: <i>Muhtaşarı'l-Kudûrî</i>

EK-3: Raşidiyye Merhalesi (Eski 2013-2022) Müfredatı

DÖRT YILLIK RAŞİDİYYE MERHALESİ MÜFREDATI (Eski 2013-2022)	
1. SINIF	
1. Ders	<i>Molla Câmi, Muğni't-tullâb</i>
2. Ders	<i>Nehcü't-teysîr, Nüzhetü'n-nazar, Tuhfetü'l-mürîd</i>
3. Ders	<i>er-Risâletü'l-kuşeyriyye</i>
2. SINIF	
1. Ders	<i>er-Risâletü'l-vaz'iyye, Şerhu'l-İşâm 'ale'l-ferîde, Âdâbu'l-bahş ve'l-münâzara, el-Velediyye, Şerhu 'Abdilvehhâb 'ale'l-Velediyye(Tarif,Taksim), Şerhu'r-risâleti's-Şemsiyye(Tasavvurat).</i>
2. Ders	(Şafii: <i>el-Veciz fî uşuli't-teşrî'i'l-İslami, Minhâcü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl</i>) (Hanefi: <i>el-Mucez fî uşuli'l-fıkıf, İfâdatü'l-envâr 'alâ uşûli'l-Menâr. el-Mağulatu'l- 'aşere, Durûsu'l-belâga</i>
3. Ders	(Hanefi: <i>el-Hidâye</i>). (Şafii: <i>Fethu'l-mu'în</i>).
3. SINIF	
1. Ders	<i>Muhtaşariü'l-me'ânî, Şerhul-'akaid</i>
2. Ders	<i>Tefsîrû'l-Celâleyn</i>
3. Ders	(Hanefi: <i>el-Hidâye</i>). (Şafii: <i>Minhâcü't-tâlibîn</i>).
4. SINIF	
1. Ders	<i>Cem'u'l-cevâmi'</i>
2. Ders	<i>Tefsîrû'l-Celâleyn</i>
3. Ders	<i>er-Rahbiyye</i> , (Hanefi: <i>el-Hidâye</i>). (Şafii: <i>Minhâcü't-tâlibîn</i>).
4. Ders	<i>et-Tecridü's-şarîh</i>

EK-4: Raşidiyye Merhalesi (Yeni-2023) Müfredatı

DÖRT YILLIK RAŞİDİYYE MERHALESİ MÜFREDATI (Yeni -2023)	
5. SINIF	
1. Ders	<i>Molla Câmî, Îsâgücî, Muğni 't-tullâb</i>
2. Ders	<i>el-Menhelü 'l-laţîf, Nûrû 'l-yaķîn, Tâli 'i 'l-Büşrâ,</i>
3. Ders	Hanefi: <i>el-Muķaddimetü 'n-nu 'mâniyye, Muhtaşarü 'l-Kudûrî.</i> Şafii: <i>el-Hulâsatü 'l-behiyye, Fethu 'l-mu 'în.</i>
4. Ders	<i>Nehcü 't-teysîr, Tefsîrû 'l-Celâleyn</i>
6.SINIF	
1. Ders	<i>el-Maķulatu 'l- 'aşere, Şerhu 'r-risâleti 'ş-Şemsiyye(Tasavvurat), er-Risâletü 'l-vaz 'iyye, Âdâbu 'l-baħş ve 'l-münâzara, el-Velediyye, Şerhu 'Abdilvehhâb 'ale 'l-Velediyye(Tarif,Taksim).</i>
2. Ders	<i>Tuhfetü 'l-mürîd, Şerhul- 'akaid</i>
3. Ders	Hanefi: <i>Muhtaşarü 'l-Kudûrî , Mülteķa 'l-ebħur.</i> Şafii: <i>Fethu 'l-mu 'în.</i>
4. Ders	<i>Tefsîrû 'l-Celâleyn</i>
7.SINIF	
1. Ders	<i>Durûsu 'l-belâģa, Şerhu 'l- 'İşâm 'ale 'l-ferîde, Muhtaşarü 'l-me 'ânî</i>
2. Ders	<i>Nüzhetü 'n-nażar,</i> Şafii: <i>el-Varakât fî uşûli 'l-fıķh, el-Veciz fî uşuli 't-teşrî 'i 'l-İslami.</i> Hanefi: <i>Teysîru usûli 'l-fıķh, İfâdatü 'l-envâr 'alâ uşûli 'l-Menâr.</i>
3. Ders	Şafii: <i>Minhâcü 't-tâlibîn.</i> Hanefi: <i>Mülteķa 'l-ebħur, el-Ferâ 'izü 's-Sirâciyye.</i>
4. Ders	<i>Mişķâtü 'l-Meşâbîħ</i>
8.SINIF	
1. Ders	<i>Cem 'u 'l-cevâmi '</i>
2. Ders	Şafii: <i>er-Raħbiyye, Minhâcü 't-tâlibîn.</i> Hanefii: <i>Mecelle-i Ahķâm-ı Adliyye.</i>
3. Ders	<i>el-Minhâcü 's-seniyye fî âdâbi 's-Seyyid Abdülhakim el-Hüseynî, er-Risâletü 'l-ķuşeyriyye (İstilahlar), Hulâşâtü kitâbi 'l-Mevâhibi 's-sermediyye</i>
4. Ders	<i>Mişķâtü 'l-Meşâbîħ</i>

EK-5: Raşidiyye Merhalesi Günlük Programı

GÜNLÜK DERS PROGRAMI

Yayın Tarihi: 08/10/2022

RAŞİDİYYE KURSU			
ÖĞLEDEN ÖNCE		ÖĞLEDEN SONRA	
SAAT	PROGRAM	SAAT	PROGRAM
05:20 - 05:40	SABAH NAMAZI	13:25 - 14:05	6.DERS
06:30 - 07:00	KALIKIŞ VE DİNLENME ODALARI KAPATILMASI	14:05 - 14:15	ARA
07:00 - 07:45	KAHVATI	14:15 - 14:55	7.DERS
07:45 - 08:00	DERSE HAZIRLIK	14:55 - 15:05	ARA
08:00 - 08:40	1. DERS	15:05 - 15:45	8.DERS
08:40 - 08:50	ARA	15:45 - 16:00	ABDEST VAKTİ
08:50 - 09:30	2. DERS	16:00 - 16:40	İKİNDİ NAMAZI VE HATME
09:30 - 09:40	ARA	16:40 - 17:50	MÜTALAA (İLK 20 DK KUR'AN OKUMA)
09:40 - 10:20	3. DERS	17:50 - 18:05	ABDEST VAKTİ
10:20 - 10:40	ARA	18:05 - 18:35	AKŞAM NAMAZI
10:40 - 11:20	4. DERS	18:35 - 19:30	AKŞAM YEMEĞİ VE ABDEST
11:20 - 11:30	ARA	19:30 - 19:55	YATSİ NAMAZI
11:30 - 12:10	5. DERS	19:55 - 20:40	MEFHUM
12:10 - 13:00	ÖĞLE YEMEĞİ VE ABDEST	20:40 - 21:30	MÜTALAA
13:00 - 13:25	ÖĞLE NAMAZI	21:30 - 21:40	ARA
		21:40 - 22:40	MÜTALAA
		22:40 - 23:40	SERBEST VAKİT
		23:45	KESİN YAT

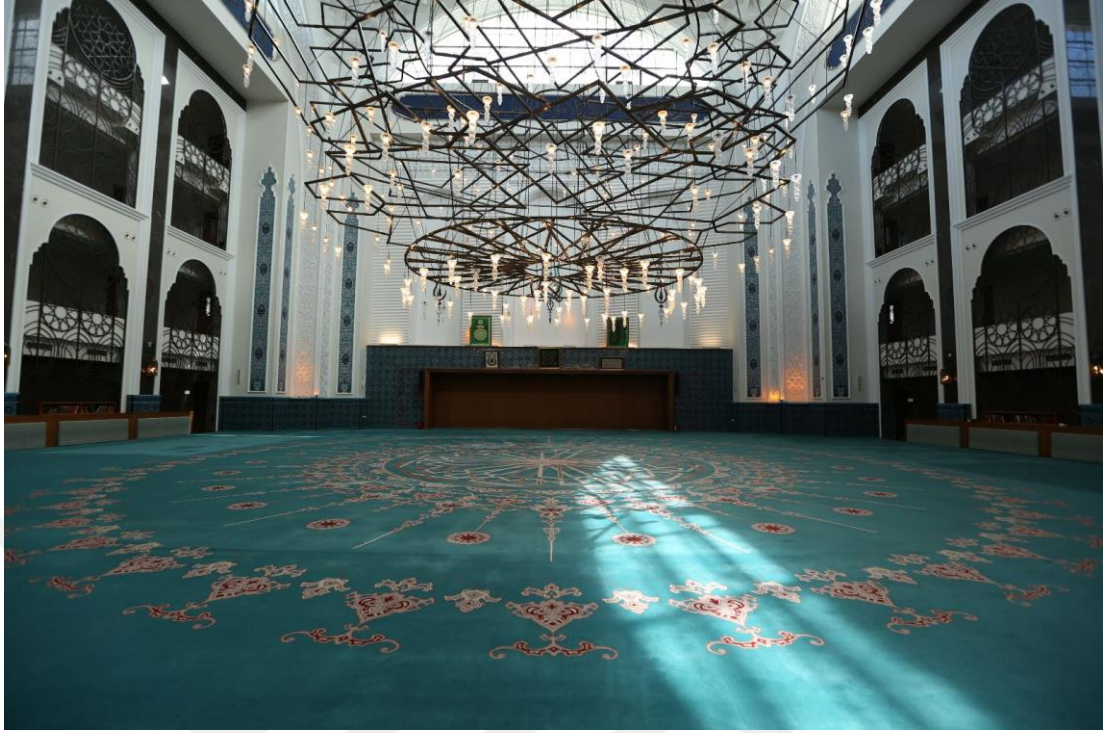
EK-6 Medresenin Resimleri

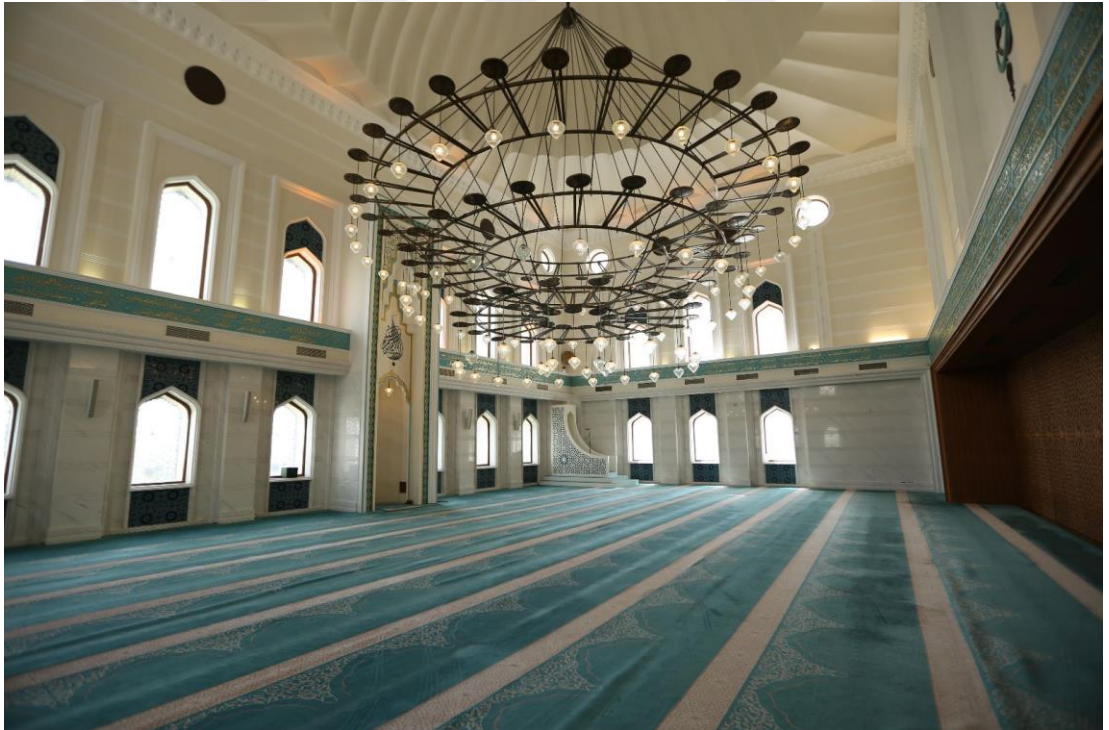
Medresenin Genel Görünümü

Raşidiye Merhalesi Binası

Kubbe Altı Büyük Salon

Raşidiyye Mescidi

Büyük Derslik Örneği

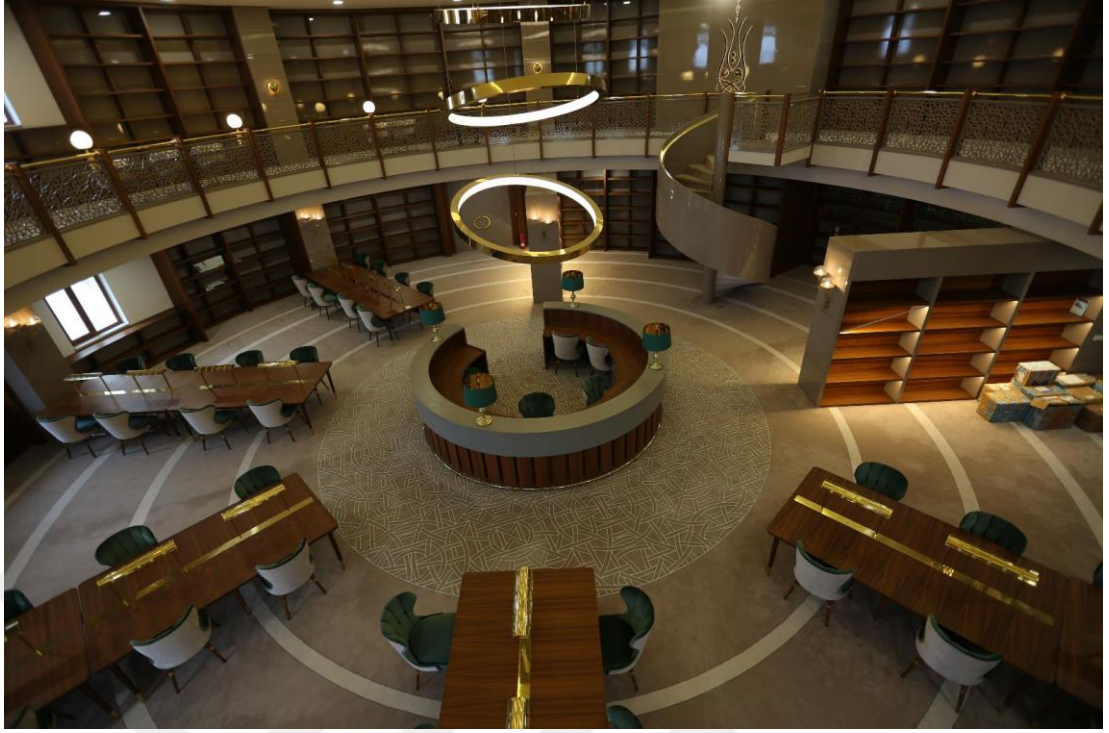
Müdürlük Odası Örneği

Raşidiyye Kütüphanesi

Raşidiyye Kütüphanesinden Bir Bölüm

Bakiyye Kütüphanesi

Konferans Salonu

Yemekhane

Bilgisayar Odası

Toplantı Odası

Spor Salonu

Havuz

Yatakhane

El Sanatları Odası

Raşidiyye ve Bakiyye Binaları